

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА НОВОЇ ТА НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

*ЄВРОПЕЙСЬКІ
ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ
НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ*

№ 25 – 2023

*EUROPEAN
HISTORICAL STUDIES
ACADEMIC JOURNAL*

ЕЛЕКТРОННЕ ВИДАННЯ

Рекомендовано Вченою радою історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол №12 від 15 червня 2023 р.)

Європейські історичні студії: науковий журнал. – № 25. – К., 2023. – 143 с.

ISSN 2524-048X

DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2023.25>

УДК 94

Тематика згідно з галуззю науки «07.00.00 – Історичні науки» відповідно до чинного переліку галузей наук. Висвітлюються європейські інтеграційні процеси, зовнішня політика країн Європейського Союзу, євроінтеграція України, європейська історія та міжнародні відносини.

Редакційна колегія

Коларж П., д-р габілітований, проф. (Університет м. Констанц, ФРН) (голова редколегії)
Машевський О. П., д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка) (заступник голови редколегії)
Купчик О. Р., к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка) (заступник голови редколегії)
Пількевич В. О., к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка) (відповідальний секретар)
Гуменний С. Л., к.і.н. (КНУ імені Тараса Шевченка) (технічний редактор)
Банті Р., доктор філософії (Історія) (Міністерство освіти Ізраїлю, Єрусалим, Держава Ізраїль)
Біленький С., доктор філософії (Історія), доц. (Університет Торонто, Канада)
Власенко В. М., к.і.н., доц. (Сумський державний університет)
Грубінко А. В., д-р іст. наук, проф. (З національний університет)
Городня Н. Д., д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Гасимли М., Джафар огли, д-р іст. наук, проф. (Бакинський Державний Університет, Азербайджанська Республіка)
Добронські Ч. А., д-р габілітований, проф. (Університет м. Білосток, Республіка Польща)
Зихович Д., доктор філософії (історія), доц. (Університет Мічегану, США)
Йокубаускас В., д-р гуманітарних наук (Історія), старший наук. співроб. (Клайпедський університет, Литовська Республіка)
Казакевич О. М., д-р іст. наук, доц. (Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова)
Котляр Ю. В., д-р іст. наук, проф. (Чорноморський національний університет імені Петра Могили)
Конта Р. М., д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Кожокару Л. Д., д-р іст. наук, доц. (Державний університет Молдови, Республіка Молдова)
Мартинов А. Ю., д-р іст. наук, проф. (Інститут історії України НАНУ)
Малько В., доктор філософії (Історія) (Каліфорнійський університет, Фресно, США)
Миронович Є., д-р габілітований, проф. (Університет м. Білосток, Республіка Польща)
Патриляк І. К., д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Перга Т. Ю., к.і.н., ст. наук. співроб. (ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»)
Рахно К. Ю., д-р іст. наук, ст. наук. співроб. (Інститут народознавства НАН України, Інститут керамології)
Сава-Чайка Е., д-р філософії (Історія) (Вища школа міжнародних відносин і американістики, Варшава, Республіка Польща)
Чолій С. В., к.і.н., доц. (Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»)

Рекомендовано Вченою радою Київського національного університету імені Тараса Шевченка до поширення через мережу Інтернет

Електронний журнал Європейські історичні студії включений до переліку електронних фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальністю «історичні науки». (Наказ МОН України від 28.12.2019 № 1643 «Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства щодо діяльності спеціалізованих вчених рад від 16 грудня 2019 року»).

Рецензенти:

Дьомін О. Б., д-р іст. наук, проф. (Одеський національний університет ім. І. Мечникова)
Потехін О. В. д-р іст. наук, проф. (ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»)

Адреса редакційної колегії:

01601, Київ, вул. Володимирська, 60, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, історичний факультет, кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн

Тел. (044) 239 34 24, 066 360 00 80 e-mail: european_studies@ukr.net, olegmashev@ukr.net

Сайт журналу: <http://www.eustudies.history.univ.kiev.ua>

Засновник: Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Видавець: історичний факультет, кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн

Періодичність наукового видання – тричі на рік

Recommended by the Academic Council of Faculty of History Taras Shevchenko National University of Kyiv to spread through the Internet (*Protocol № 12 of June 15, 2023*).

European Historical Studies: Scientific Journal. – № 25. – Kyiv, 2023. – 143 p.

ISSN 2524-048X DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2023.25> UDC 94

Topics under the branch of science "07.00.00 – Historical sciences" according to the current list of sciences. Highlights European integration processes, foreign policy of the European Union, the European integration of Ukraine, European history and international relations.

Editorial Board

Kolarz, P. – Dr. habil. (History), Professor (University of Konstanz, The Federal Republic of Germany) (*Chairman of Editorial Board*)

Mashevskiy, O. – Dr. habil. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine) (*Deputy Chairman of Editorial Board*)

Kupchyk, O. – Ph. D. (History), Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine) (*Deputy Chairman of Editorial Board*)

Pilkevych, V. – Ph.D. (History), Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine) (*Executive Secretary*)

Humennyi, S. – Ph.D. (History) (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine) (*Technical editor*)

Banti, R. – Ph.D (History), (Ministry of Education of Israel, Jerusalem, The State of Israel)

Bilenky, S. – Ph.D (History), Associate Professor (University of Toronto, Canada)

Cojocaru, L. – Dr. habil. (History), Associate Professor (State University of Moldova, Moldova)

Choliy, S. – Ph.D. (History), Associate Professor (National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, Ukraine)

Dobronski, Ch. – Dr. habil. (History), Professor (University of Bialystok, The Republic of Poland)

Gasimli M. Jafar oglu. – Dr. habil. (History), Professor (Baku State University, The Republic of Azerbaijan)

Horodnya, N. – Dr.habil. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Hrubinko, A. – Dr.habil. (History), Professor (Ternopil National Economic University, Ukraine)

Jokubauskas, V. – Ph.D. (History), Senior Research Fellow (Klaipeda University, The Republic of Lithuania)

Kazakevych, O. – Dr. habil. (History), Associate Professor (National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine)

Konta, R. – Dr. habil. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Kotliar, Yu. – Dr. habil. (History), Professor (Petro Mohyla Black Sea National University, Ukraine)

Martynov, A. – Dr. habil. (History), Professor (Institute of History of Ukraine NASU, Ukraine)

Malko, W. – Ph.D. (History), Associate Professor (University of California, Fresno, United States of America)

Myronovych, E. – Dr. habil. (History), Professor (University of Bialystok, The Republic of Poland)

Patryliak, I. – Dr. habil. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Perga, T. – Ph.D. (History), Senior Research Fellow (State Institution “Institute of World History of NAS of Ukraine”)

Rakhno, K. – Dr. habil. (History), Senior research fellow (the Ethnology Institute of Ukraine NASU, Ukraine).

Sawa-Czajka, E. – Ph.D. (History), Associate Professor (History), (The Academy of International Relations and American Studies, The Republic of Poland)

Vlasenko, V. – Ph.D. (History), Associate Professor (Sumy State University, Ukraine)

Zychowicz, J. – Ph.D (History), Associate Professor (University of Michigan, United States of America)

Electronic journal «European Historical Studies» is included in the list of professional electronic journals of Ukraine, in which can be published results of dissertations for degree of doctor and candidate of sciences, speciality «historical science».

(Order of Ministry of Education Ukraine from 28.12.2019 № 1643 "On Approval of decisions concerning the Certifying Board of the Ministry of academic councils of 16 December 2019")

Reviewers:

Diomin, O. B. Dr. habil. (History), Professor (Odessa Mechnikov National University);

Potiekhin O. V. Dr.habil. (History), Professor, Chief Researcher (Institute of World History NASU)

Editorial address:

01601, 60 Volodymyrska Str., City of Kyiv, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of History, Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries

Phone: (044) 239 34 24, 066 360 00 80, e-mail: european_studies@ukr.net , olegmashev@ukr.net

Web-page: <http://www.eustudies.history.univ.kiev.ua>

Founder: Taras Shevchenko National University of Kyiv

Publisher: Faculty of History, Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries

Frequency of scientific journal – three times a year

ЗМІСТ

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Михайло Самофатов. «Золотий вік»: інтеграція італійської економіки у європейський ринок (1951–1973 рр.) 6

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Наталія Городня. Фашистський рух 1919–1922 рр. у висвітленні журналу «Foreign Affairs» 18

Олег Купчик. Діяльність студентів-українців у Дерптському університеті на початку ХХ ст. (за матеріалами газети «Рада») 38

Наталія Лопацька. Національна, етнічна та релігійна ідентичності: сутність, історичні засади формування та співвідношення 49

Світлана Мотрук. Політика Чеської Республіки щодо біженців російсько-української війни: головні тенденції та нові виклики 59

Роман Офіцинський. Російська агресія проти України від 2014 року донині: позиція української дипломатії 74

Наталія Петрушко. Проблема державної приналежності Західної Волині у концепціях та практиках польського політикуму (кінець ХІХ ст.– перша чверть ХХ ст.) 84

Домінік Щенни-Костанецкі. Фонс, Сьєрра Морена та ін. Польські солдати у війську Наполеона проти іспанських засідок під час Війни на Піренейському півострові (1808–1813) – історія та окремі теми рецепції 98

Тетяна Чубіна, Яніна Федоренко. Російська експансія й українська державність: історичні реалії ХVІІ – ХХІ ст. 111

РЕЦЕНЗІЇ

Олег Машевський. Рецепції світового співтовариства щодо війни РФ проти України 135

Рецензія на монографію: *С. В. Віднянський, А. Ю. Мартинов. Солідарність. Підтримка. Допомога. Війна Росії проти України та міжнародне співтовариства. К., 2023.*

CONTENTS

EUROPEAN INTEGRATION: PAST AND PRESENT

Mykhailo Samofatov. «Golden age»: integration of the Italian economy into the European market (1951–1973)..... 6

ACTUAL PROBLEMS OF EUROPEAN HISTORY AND INTERNATIONAL RELATIONS

Nataliya Gorodnia. 1919–1922 Fascist movement in the coverage of «Foreign Affairs» Magazine..... 18

Oleh Kupchyk. Activity of Ukrainian students at the University of Derpt at the beginning of the 20-th century (according to the materials of the newspaper «Rada»)..... 38

Nataliia Lopatska. National, ethnic and religious identities: essence, historical basis of formation and correlation..... 49

Svitlana Motruk. The policy of the Czech Republic towards refugees of the Russian-Ukrainian war: main trends and new challenges..... 59

Roman Ofitsynskyy. Russian aggression against Ukraine from 2014 to the present: position of Ukrainian diplomacy..... 74

Nataliia Petrushko. The state affiliation of Western Volyn in the concepts and practices of the Polish political society (end of the XIX century – first quarter of the XX century)..... 84

Dominik Szczęśny-Kostanecki. Fons, Sierra Morena and others. Polish-Napoleonic soldiers towards Spanish ambushes laid in the peninsular war (1808–1813) – history and selected reception threads..... 98

Tetiana Chubina, Yanina Fedorenko. Russian expansion and the Ukrainian statehood: historical realities of the 17th–21th centuries 111

REVIEW

Oleh Mashevskyy. Receptions of the international community regarding the war of the Russian Federation against Ukraine..... 135

The review of the monograph: «Vidnianskyi, S., Martynov, A. (2023). Solidarity. Support. Assistance. Russia's War Against Ukraine and the International Community. Kyiv»

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

УДК 94(450):327(4)»1951/1973»

DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2023.25.1>

Михайло Самофатов,

аспірант,

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Одеса, Україна

«ЗОЛОТИЙ ВІК»: ІНТЕГРАЦІЯ ІТАЛІЙСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ У ЄВРОПЕЙСЬКИЙ РИНОК (1951–1973 РР.)

Анотація. Стаття присвячена розвитку італійської економіки у період 1951–1973 рр., який визнається дослідниками як найбільш успішний період в економічній історії незалежної Італії, і який співпав з першими двома десятиліттями її європейської інтеграції. Був запропонований поділ економічної історії Італії 1951–1973 рр. на три етапи.

На першому етапі (1951–1957 рр.) Італія доєдналася до Європейського об'єднання вугілля та сталі (ЄОВС). Разом зі вступом Італія взяла на себе зобов'язання змінити торговельне законодавство у бік лібералізації, знизити квоти та ставки митних тарифів. Одночасно з цим уряд Італії розробив програму прискореного розвитку деяких галузей важкої промисловості, зокрема металургійної, з розрахунку на доступність дешевого вугілля та технологій з інших країн ЄОВС, а також на появу перспективних ринків збуту.

Другий етап (1958–1963 рр.) припав на перші роки після вступу Італії до Європейської економічної спільноти (ЄЕС). В історіографії даний етап отримав назву «економічного дива», або «економічного буму», завдяки надзвичайно високим темпам економічного розвитку. Стверджується, що фактор європейської інтеграції став вагомим поштовхом для розвитку та трансформації Італії. Внаслідок цілеспрямованої економічної політики країни ЄЕС стали основними торговельними партнерами Італії.

Третій етап (1958–1973 рр.) характеризується раціоналізацією управління економіки, а також поступовим сповільненням темпів економічного росту. З'являються ознаки стагнації, які проявляються у невиконанні заданих цілей економічного розвитку країни. За рядом економічних індикаторів простежується початок зміни типу італійської економіки з індустріальної на постіндустріальну. Однак, цей процес негативно позначився на темпах економічного розвитку.

В цілому зміни у італійській економіці в період 1951–1973 рр. носили не тільки кількісний, а й структурний характер. Італія являє собою приклад напівагосподарної, слабозвиненої країни, яка знаходилась у стані післявоєнного відновлення з обмеженими фінансовими і природними ресурсами, але за рахунок грамотної економічної політики та європейської інтеграції перетворилась на розвинену індустріальну країну, яка зайняла чільне місце у новоствореному спільному європейському ринку.

Ключові слова: Італія, процес європейської інтеграції, спільний ринок, ЄОВС, ЄЕС, «економічний бум», індустріалізація.

Постановка проблеми. Розвиток італійської економіки в період «золотого віку» (1951–1973 рр.) є однією з центральних проблем сучасної історіографії історії незалежної Італії. Вже протягом півстоліття переважно в італійській, а також в європейській та американській історіографії дискутуються причини стрімкого економічного зросту країни, яка значно відставала за рівнем розвитку

від інших країн Західної Європи. Дана проблема тісно пов'язана з історією європейської інтеграції та її впливом на економіку країн-учасниць євроінтеграційного руху.

Новий імпульс дослідженню двох проблем, які, зрештою, зливаються в одну, надає актуальна суспільно–політична ситуація в Італії. В останнє десятиліття Італія з країни, що була однією з найбільш оптимістично налаштованих щодо перспектив європейської інтеграції, перетворилася на одну з найбільш євроскептичних країн, що дало можливість говорити про імовірний «Італекзїт» за аналогією з «Брекзітом».

Також розвиток італійської економіки у період 1951–1973 рр. є одним з найбільш успішних прикладів швидкого відновлення та модернізації економіки з обмеженими ресурсами після війни. Враховуючи потужну роль європейської інтеграції у розвитку країни, приклад Італії може бути корисним для інших країн у стані післявоєнного відновлення, зокрема і для України.

Аналіз публікацій. Вивчення економічної історії Італії 1951–1973 рр. та впливу на неї європейської інтеграції почалося ще з початку 70-х рр. у публікаціях П. Чоккі [6], Р. Філози [6], Дж. Рея [6], Ю. Кіфа [12], П. Гінсборга [10] та ін. Новий всплеск досліджень проблеми припав на початок 1990 – початок 2000 рр., зокрема, у світ вийшла колективна монографія «Оцінка Італії та її участі в Європейській Спільноті» під редакцією Ф. Франчоні [8], а М. Джуліані присвятив Італії розділ у колективній монографії «Європейський союз та країни-учасниці: на шляху до міжнародного злиття?» [15, р.105–133]. Варто згадати таких дослідників, як М. Роккас [9], Т. Падоа–Скьоппа [9; 13]. На сучасному етапі проблемою займаються такі дослідники, як К. Антонеллі [5], Ф. Амадеї Барбьелліні [5], В. Заманьї [17], А. Інчерпі [14], Б. Пісторезі [14], А. Рінальді [14].

Вивченню економічної історії Італії сприяє публікація першоджерел, зокрема, щорічних та узагальнюючих звітів Інституту статистики Італії (ІСТАТ). Додатково у статті були використані дані, опубліковані Європейським інвестиційним банком [7], а також тогочасна преса.

Варто відзначити появу інтересу до вивчення історії Італії і в українській історіографії, зокрема, публікації В. Вдовиченко [1], а також вихід посібника з історії Італії за авторством І. Срібняка [2]. В той же час, у вітчизняній історіографії дана проблематика все ще є недостатньо дослідженою.

Постановка завдання. Мета статті полягає у комплексному дослідженні структурних впливів європейської інтеграції на розвиток італійської економіки у зазначений період. Були визначені наступні завдання: визначити періодизацію

Виклад основного матеріалу. Розвиток італійської економіки у 1951–1973 рр. можна розглядати як структурний процес інтеграції італійської економіки у світову, і, зокрема, європейську економіку. Такі дослідники, як П. Чокка, Р. Філоза та Дж. М. Рей, ще у 1971 р. запропонували наступний розподіл цього періоду розвитку італійської економіки за етапами [6, р.286–287]:

- 1951–1958 рр., коли італійська економіка розвивалася переважно за рахунок внутрішніх чинників;
- 1959–1963 рр., які характеризуються швидкими темпами розвитку та європейської інтеграції;
- 1964–1971 рр., роки «раціоналізації» виробництва водночас із «менш сталим» зростанням економіки.

Межі такого розподілу можуть бути дещо переглянуті. Так, другий етап, як видається, доцільніше починати з 1957 року підписання Римської угоди про створення Європейської економічної спільноти. Третій етап можна продовжити до 1973 р. – року глобальної «нафтової кризи», яка значно вплинула на розвиток світової економіки.

На початку першого етапу італійська економіка зберігала застарілу структуру, характерну ще для 30-х рр., в якій домінувало сільське господарство (23% ВВП країни, 44% зайнятого працездатного населення), та промисловість, переважно легка (33% ВВП країни, 30% зайнятого працездатного населення). Обидвом галузям була притаманна технічна відсталість. Ще одним суттєвим недоліком італійської економіки була низька мобільність населення, що створювало перепони для подальшого економічного розвитку [6, р.287].

Враховуючи ці дані, італійський уряд розробив нову економічну стратегію, двома головними пунктами якої були:

- а) вільна торгівля;
- б) індустріалізація [6, р.289–291].

В рамках виконання першого пункту стратегії в 1951 р. Італія вступила до Європейського об'єднання вугілля та сталі (ЄОВС). Італія не мала значних покладів вугілля, а її сталеливарна промисловість на той час була технічно відсталою. Головною мотивацією для вступу до ЄОВС було спрощення торгівлі з іншими західноєвропейськими країнами, а також реабілітація іміджу країни на міжнародному рівні. При вступі до ЄОВС Італії був наданий 5-річний випробувальний термін для приведення внутрішнього економічного законодавства у відповідність з вимогами вільного ринку. За цей час Італія

прибрала квоти на імпорт для інших європейських країн [14, р.21], а також знизила тарифні ставки мита для країн ЄОВС [12, р.121–124].

Широко розповсюдженою була думка, що відкриття італійської економіки для світового ринку, хоча і було необхідним та невідворотнім процесом, але у короткостроковій перспективі зашкодило б розвитку багатьох галузей, зокрема, традиційно потужної текстильної галузі [9, р.39–40]. Позитивним виключенням мали стати металургія та деякі інші галузі хімічної індустрії, на продукцію яких на світовому ринку існував сталий попит, а значить, лібералізація торгівлі мала би сприяти розвитку цих галузей, незважаючи на технічну відсталість підприємств. Ще одним позитивним наслідком від лібералізації економіки стало би збільшення основного капіталу, який традиційно був дефіцитним в Італії [6, р.289–290].

З вищенаведених міркувань було прийнято рішення про реалізацію другого пункту плану – індустріалізації. Про наявність цілеспрямованої політики в цьому напрямку свідчить поява цілої низки публікацій на цю тему, зокрема, програмної статті інженера Оскара Сінігальї «Майбутнє італійської залізної та сталеливарної промисловості» [16]. В статті захищалася думка про те, що металургійна промисловість постачає сировину для всіх інших галузей промисловості, а отже, наявність конкурентоспроможної металургійної промисловості дозволила б і іншим галузям промисловості вийти на новий рівень [16, р. 240–242]. Згодом пропозиції О. Сінігальї були враховані міністром фінансів при укладанні програми розвитку Італії на 1955–1965 рр. [5, р.662–663].

Сама перспектива вступу до ЄОВС відкрила для італійської металургії вихід на вигідний європейський ринок збуту. Також Італія отримала можливість закуповувати дешеве німецьке вугілля з басейну Руру на заміну дорогому американському вугіллю, яке постачалося в Італію після Другої Світової війни. Тому після вступу до ЄОВС італійський уряд скасував своє рішення про приватизацію Інституту реконструкції Італії (ІРІ) – державного органу, який був створений Беніто Муссоліні, і у підпорядкуванні до якого знаходились державні промислові підприємства. Капітал ІРІ був подвоєний з 60 до 120 мільярдів лір [6, р.291]. Так само значні кошти були виділені на державний металургійний концерн Фінсідер, а трохи згодом, у 1953 р., була утворена державна енергетична компанія ЕНІ, наділена величезним бюджетом та повноваженнями.

У 1957 р. Італія долучилася до створення Європейської Економічної спільноти (ЄЕС), яка знаменувала собою початок нового етапу європейської

інтеграції. Для Італії перші роки інтеграції в ЄЕС стали найкращими роками в її новітній історії. Розширений доступ на європейські ринки надав італійській економіці імпульс для більш повного та ефективного використання власних ресурсів. У період 1958–1963 рр. середнє щорічне зростання ВВП сягнуло 6.6% в рік. Завдяки високим показникам росту економіки цей період отримав назву «економічного буму» або «економічного дива» [17, р.337–338].

Символічно, що угода про утворення ЄЕС була підписана в Римі, з огляду на його політичне, релігійне та культурне значення для європейської історії. М. Джуліані підкреслює, що саме в цей момент політичний вплив Італії на процес європейської інтеграції був найвищим [15, р.105]. Друга, часто вживана назва ЄЕС – Спільний ринок, яка дозволяє краще зрозуміти сутність та мету цієї організації. Утворення Спільного ринку мало відбутися завдяки досягненню визначеного переліку з чотирьох свобод:

- свобода переміщення працівників;
- свобода переміщення капіталу;
- свобода переміщення товарів;
- свобода економічної діяльності.

Ключовою для Італії була свобода переміщення товарів. Завдяки інвестиціям у розвиток експортоорієнтованої металургійної індустрії, у момент підписання Римської угоди Італія підходила добре підготовленою до вступу до ЄЕС. Позитивні італійської металургійної продукції на домашньому ринку підкріплювалися високими ставками мита (в середньому 18%) на ввіз аналогічної продукції з-за кордону. В той же час, на ринку ЄЕС італійська індустрія на початковому етапі інтеграції могла запропонувати нижчу ціну на свою продукцію через невисокі зарплати, які в середньому були на чверть нижчими, аніж в інших країнах ЄЕС [6, р.301].

Вже на початковому етапі інтеграції з європейським ринком показники експорту почали зростати дуже швидкими темпами. Експорт до країн ЄЕС в період «економічного буму» в середньому щорічно збільшувався на 26% (у порівнянні з 12% зростання експорту до країн за межами ЄЕС). Значно зросла частка окремих країн ЄЕС у структурі італійського експорту. У 1957 р. частка ФРН в італійському експорті складала 14%, Франції – 6,3%, Нідерландів – 2,2%, Бельгії та Люксембургу – 2,4% [3, р.275]. В 1963 р. частка ФРН в структурі експорту зросла до 17,9%, Франції – до 10,4%, Нідерландів – до 3,6%, Бельгії та Люксембургу – до 3,6% [4, р.299]. При цьому, завдяки попереднім успіхам, досягнутим у індустріалізації країни, значно змінилася структура експорту. Експорт продовольчих товарів зменшився вдвічі, також значно

зменшилася частка текстильної продукції та продуктів нафтопереробки. Натомість збільшилася частка готової продукції (переважно побутової техніки), хімікатів, взуття та одягу.

Деяко несподівано, що, попри експортоорієнтованість італійської економіки, імпорт з країн ЄЕС зростав ще у більших об'ємах – в середньому на 31,4% в рік (проти 16,6% з інших регіонів). Відповідно зростала і частка країн ЄЕС в структурі італійського імпорту. В 1957 р. частка ФРН в італійському імпорті складала 12,1%, Франції – 5,1%, Нідерландів – 2,1%, Бельгії та Люксембургу – 1,8% [3, р.275]. В 1963 р. показники країн ЄЕС змінилися наступним чином: ФРН – 16,9%, Франція – 9,7%, Нідерланди – 3%, Бельгія та Люксембург – 3,2% [4, р.299]. При цьому структура імпорту змінювалася і в розрізі продукції: значно збільшилася частка готових виробів, технологічної продукції, тоді як доля сировини та енергетичних ресурсів, навпаки, зменшилася [4, р.301–306].

Ще однією характерною особливістю для Італії в період «економічного буму» став високий показник накопичення капіталу (в середньому 22,6%), причому, значною мірою він забезпечувався не лише за рахунок державного, а й приватного сектору економіки. Лідерство за показником накопичення капіталу мала металургійна промисловість – 32%. Доволі високими були показники хімічної, нафтопереробної та текстильної галузей (по 22%), інженерної галузі (21%) [4, р.393–394]. Високі темпи накопичення капіталу давали можливість вкладати більше коштів в оновлення устаткування, забезпечуючи основу для подальшого розвитку підприємств. В той же час, завдячуючи свободі переміщення капіталу в ЄЕС, власники підприємств почали виводити частину капіталів за кордон, що пізніше стало постійним трендом, який негативно позначався на італійській економіці.

Варто зазначити, що під кінець періоду «економічного буму» зарплати працівників почали потроху зростати через майже повну ліквідацію безробіття в Італії завдяки поєднанню низки факторів. По–перше, італійська промисловість стрімко розвивалася, і могла поглинути значну частину працівників з депресивних галузей, таких, як сільське господарство. По–друге, завдяки політиці вільного переміщення працівників велика кількість (в середньому 280 тис. в рік за період 1958–1963 рр.). В результаті рівень безробіття впав до історичного мінімуму у 2,5% [4, р.335], і, відповідно, примусив роботодавців до підвищення зарплат. Перші суттєві підвищення зарплат були зафіксовані у 1962–1963 рр. і варіювалися від 8.5% до 10.8% в залежності від галузі [4, р.345].

У цілому можна констатувати, що за перші кілька років членства Італії в ЄЕС, які співпали з періодом, «економічного буму» в італійській економіці відбулися не тільки кількісні, а й структурні зміни, які визначили розвиток країни на майбутні десятиліття. З напіваграрної, закритої країни Італія перетворилася на сучасну, розвинену індустріальну країну, яка зайняла чільне місце в європейській та світовій економіці. У великій мірі такий напрямок розвитку був наслідком цілеспрямованої політики уряду, направленої на модернізацію країни та максимізації вигоди від лібералізації економіки. В той же час, незважаючи, на такі успіхи в економічному розвитку, Італії не вдалося посунути ФРН та Францію з провідних місць у економіці ЄЕС.

Наступний період розвитку італійської економіки розпочався з короткотривалої рецесії 1964–1965 рр., яка, як виявилось згодом, завершила період бурхливого економічного зростання. Вже у 1970 р. італійський уряд був змушений визнати невдачу у виконанні плану розвитку на 1965–1970 рр. [5, р.567]. Економічне зростання значно уповільнилося у порівнянні з попередніми роками за більшістю економічних індикаторів. Головний із них, темп зростання ВВП, сповільнився до 4.7% проти 6.6% у роки «економічного буму» [6, р.314]. Цьому сприяли як внутрішні фактори, так і загальне сповільнення темпів економічного розвитку у світовій економіці.

Економічна стратегія, спрямована, в першу чергу, на розвиток експортоорієнтованих галузей важкої промисловості, почала досягати своїх обмежень. Важка промисловість, зокрема металургійна, інженерна, нафтопереробна та хімічна галузі, все ще продовжували зростати, переважно за рахунок зростання обсягів експорту. За розрахунками Банку Італії, станом на кінець 60-х рр. залежність від зовнішньої торгівлі варіювалася від 35% до 47% в залежності від галузі промисловості. Через обмеженість внутрішнього ринку лише збільшення об'ємів продажу своєї продукції за кордон могло гарантувати подальший розвиток промислових підприємств.

В той же час, загальносвітовим трендом у промисловості, починаючи з середини 60-х рр., стало зниження відсотку прибутку. Не бажаючи зменшувати власну долю прибутків, підприємства почали скорочувати витрати на оновлення устаткування та у інновації. Це негативно позначилося на темпах зростання продуктивності праці, які в період з 1963 по 1971 рр. знизилися до 5.0% у порівнянні з 7.2% в період «економічного буму» [6, р.314]. Ознаки сповільнення проявилися і на ринку праці: якщо в попередній період саме промисловий сектор «підбирав» більшу частину безробітних з інших секторів економіки, то у період з 1963 по 1971 рр. кількість зайнятих у промисловості

збільшилася лише на 50 тис. осіб, а в окремих галузях кількість працівників навіть зменшилася, наприклад, в будівельній галузі за згаданий період кількість працівників зменшилася на 119 тис. період [6, р.314–315].

У той же час у період 1963–1971 рр. кількість зайнятих у сфері послуг зросла на 300 тис. осіб, що свідчила про те, що Італія, лише короткий час побувши індустріальною країною, почала перетворюватися на країну з постіндустріальною економікою. Оскільки сфера послуг не продукує такий же рівень реального зростання економіки, як промисловість, то така зміна структури зайнятості в Італії стала ще одним чинником уповільнення темпів економічного зростання. До того ж, за дослідженнями Банку Італії, італійці значно повільніше перетворювалися на «суспільство споживання», аніж суспільства інших країн ЄЕС [6, р.314–316]. Частка витрат на продовольчі товари та інші базові потреби все ще залишалася порівняно високою. Значно зросли витрати на автомобілі та інші засоби пересування, проте витрати на побутову техніку, одяг, послуги, предмети розкоші значно відставали від більш розвинених країн у ЄЕС.

Не зникли і глобальні проблеми розвитку Італії, які не вдалося вирішити у попередні десятиліття. Головною з цих проблем залишався нерівномірний розвиток Півночі та Півдня Італії. В той час як Північ була серцем індустріального та економічного розвитку країни взагалі, Південь, незважаючи на численні програми розвитку, спонсоровані урядом, , залишився відсталим регіоном з високим рівнем безробіття, корупції і негативно впливав на розвиток Італії в цілому [17, р.369–370]. При цьому вперше за історію незалежної Італії Південь став об'єктом цілеспрямованої державної політики, яка частково допомогла зменшити негативні тенденції у розвитку Півдня [12, р.88–89] Варто зазначити, про те, що інституції ЄЕС звертали увагу на цю проблему, зокрема, в період з 1959 по 1973 рр., Європейський інвестиційний банк профінансував в Італії 207 проєктів на загальну суму у 1 мільярд 657 млн євро (у сучасних цінах) [7].

На додачу до внутрішніх проблем, на початку 1970–х рр. світова політична та економічна кон'юнктура змінилася у несприятливий для Італії бік. В 1973 р. країни Організації країн–експортерів нафти (ОПЕК) оголосили повне або часткове ембарго на постачання нафти до країн Західної Європи (в тому числі Італії), США та Японії за їх підтримку Ізраїлю у війні Судного дня. Протягом ембарго, що тривало майже рік, ціни на нафту та природній газ збільшилися у 8–10 разів, що значно вдарило по економіці розвинених індустріальних країн, особливо Італії, яка суттєво залежала від імпорту енергоресурсів.

Висновки. В цілому період 1951–1973 рр. можна охарактеризувати як «Золотий вік» розвитку італійської економіки. Порівнюючи з іншими країнами, видно, що перед початком європейської інтеграції економіка Італії знаходилась у значно слабшій позиції, аніж економіки інших країн ЄЕС. В 1950 р. ВВП на душу населення складав всього лише 3502 міжнародні долари (розрахунок у доларах Гірі–Хаміса 1990 р.), в той час як у ФРН цей показник складав 4281 міжнародний долар, у Франції – 5186 міжнародних доларів, у Нідерландах – 5971 міжнародний долар. Станом на 1973 р. Італія не змогла наздогнати своїх сусідів, але значно зменшила відставання: ВВП на душу населення в Італії складав 10 634 міжнародних доларів, у ФРН – 13 153 міжнародних доларів, у Франції – 12 824 міжнародних доларів, у Нідерландах – 13 081 міжнародний долар. При цьому ставка росту ВВП в Італії у період 1950–1973 рр. склала 4.95% – вище, ніж в будь-якій іншій країні ЄЕС у даний період [12, р.75].

Зміни, що відбувалися в італійській економіці, були не тільки кількісними, а якісними. Якщо розділити економіку на 3 великі сектори – сільське господарство, промисловість та сектор послуг – виявиться, що у дуже короткий проміжок часу Італія перетворилася з переважно аграрної на промислову країну, а з середини 60-х рр. почала перетворюватися на країну з постіндустріальним типом економіки. Така зміна дозволила значно інтенсифікувати продуктивність праці – у період «золотого віку» вона в середньому зростала на 7% у рік [9, р.38–39]. Ще одним фактором, який дозволив Італії здійснити якісний ривок, стала висока якість людського капіталу. Втім, ривок Італії виявився дещо незавершеним з огляду на слабкий розвиток найбільш технологічно складних сфер промисловості [12, р.76–77].

Найбільш яскравим відрізком у «золотому віці» став короткий період «економічного буму» з 1958 по 1963 рр., який співпав з першими роками інтеграції Італії в європейський ринок в рамках ЄЕС. Саме процес європейської інтеграції став потужним поштовхом для розвитку італійської економіки, зокрема у деяких сферах промисловості, таких, як металургія, хімічна та нафтогазова промисловість. Втім, максимізація вигоди від інтеграції з європейським ринком стала можливою завдяки підготовчій роботі італійського уряду впродовж 1951–1957 рр.

Список використаних джерел та літератури:

1. Vdovychenko V. Through the Lenses of Italy's Euroscepticism or a Tale for the Future of the European Integration Project [Електроний ресурс] / Vdovychenko V. // *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, section K-Politologia*. – 2018. – №. 2. – С. 81–97. – Режим доступу: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/26814/> (Дата звернення: 10.08.2023)

2. Срібняк І.В. Італія/Italia: короткий нарис історії. Навч. Посібник [Електронний ресурс] / І.В. Срібняк. – Рим–Київ: Consortium scientifico–éducatif international Lucien Febvre, 2019. – 206 с. – Режим доступу: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/27567/1/I_Sribnyak_Italia_2019_IFF.pdf (Дата звернення: 15.08.2023).
3. Annuario statistico italiano, anno 1958 [Risorsa elettronica] / Istituto centrale di statistica (Istat) – Roma: 1959. – 424 p. – Modo di accesso: <https://lipari.istat.it/digibib/Annuario%20Statistico%20Italiano/RAV0040597ASI1958.pdf> (Ultimo accesso: 18.08.2023).
4. Annuario statistico italiano, anno 1964 [Risorsa elettronica] / Istituto centrale di statistica (Istat) – Roma: 1965. – 458 p. – Modo di accesso: <https://lipari.istat.it/digibib/Annuario%20Statistico%20Italiano/RAV0040597ASI1964.pdf> (Ultimo accesso: 18.08.2023).
5. Antonelli C. Innovazione tecnologica e mutamento strutturale nell'industria italiana nel secondo dopoguerra [Risorsa elettronica] / C. Antonelli, A.F. Barbiellini. – Laterza, 2007 – 840 p. – Modo di accesso: <https://www.bancaditalia.it/pubblicazioni/collana-storica/contributi/contributi-10/CSBI-contributi-10.pdf> (Ultimo accesso: 10.08.2023).
6. Ciocca P. Integration and Development of the Italian Economy, 1951–1971: a Re-Examination [Electronic resource] / P. Ciocca, R. Filosa, G.M. Rey // PSL Quarterly Review. – 1975 – Vol. 28, No. 114. – P.284–320. – Mode of access: https://rosa.uniroma1.it/rosa04/psl_quarterly_review/article/view/11484 (Last access: 21.08.2023)
7. Financed Projects [Electronic resource] // European Investment Bank. – Mode of access: <https://www.eib.org/en/projects/loans/index.htm> (Last access: 16.08.2023)
8. Francioni F. Italy and EC membership evaluated [Electronic resource] / F. Francioni – New York: St. Martin's Press, 1992. – 239 p. – Mode of access: <https://archive.org/details/italyecmembershi00fran> (Last access: 08.07.2023)
9. Gibson H.D. Economic Transformation, Democratization and Integration into the European Union [Electronic resource] / H.D. Gibson. – Palgrave Macmillan, 2001. – 360 p. – Mode of access: <http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/51045/1/30.pdf> (Last access 05.08.2023)
10. Ginsburg P. Storia d'Italia dal dopoguerra ad oggi / P. Ginsburg – Torino: Einaudi, 1989. – 622 p.
11. James H. L'età dell'Oro e la seconda globalizzazione [Risorsa elettronica] / H. James, K. O'Rourke // Contributi presentati in una conferenza internazionale. – Venezia: Marsilio, 2013. – P.53–97. – Modo di accesso: <https://www.bancaditalia.it/pubblicazioni/collana-storica/contributi/contributi-12/index.html> (Ultimo accesso: 15.08.2023)
12. Keefe E.K. Area handbook for Italy [Electronic resource] / E.K. Keefe. – Washington: Dept. of Defense, Dept. of the Army: for sale by the Supt. Of Docs., U.S. Govt. Print. Off., 1977. – 296 p. – Mode of access: <https://hdl.handle.net/2027/mdp.39015012178961> (Last access: 19.08.2023)
13. Padoa-Schioppa T. Italy and Europe: A Fruitful Interaction [Electronic resource] / T. Padoa-Schioppa // Daedalus – 2001. – Vol. 130, No.2. – P.13-44 – Mode of access: <https://www.jstor.org/stable/20027695> (Last access: 20.08.2023).
14. Pistoresi B. L'economia italiana in età liberale: una raccolta di saggi di cliometria [Risorsa elettronica] / B. Pistoresi, A. Rinaldi, A. Incerpi. – FrancoAngeli, 2022. – 104 p. – Modo di accesso: https://iris.unimore.it/bitstream/11380/1270565/1/Incerpi_Pistoresi_Rinaldi_Ebook_Published.pdf (Ultimo accesso 20.07.2023).
15. Rometsch D. The European Union and member states: Towards institutional fusion? [Electronic resource] / D. Rometsch, W. Wessels. – Manchester University Press, 1996. – 382 p. – Mode of access: <https://archive.org/details/europeanunionmem00diet> [Last access 05.07.2023]

16. Sinigaglia O. The Future of Italian Iron and Steel Industry [Electronic resource] / O. Sinigaglia // *PSL Quarterly Review*. – 1948. – Vol. 1, No. 4. – p.240–245. – Mode of access: https://rosa.uniroma1.it/rosa04/psl_quarterly_review/article/view/12825 (Last access: 21.08.2023)
17. Zamagni, V. The Economic History of Italy [Electronic resource] / V. Zamagni. – Clarendon Press, 1993. – 432 p. – Access mode: <https://books.google.com.ua/books?id=DJvGpo-CH-UC> (Last accessed 18.07.2023).

References:

1. Vdovychenko, V.A. (2018). Through the Lenses of Italy's Euroscepticism or a Tale for the Future of the European integration project. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, section K – Politologia*, 2 (25), 81–97. Retrieved from: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/26814/> [in English].
2. Sribnyak, I. V. (2019). *Italiya/Italia: korotkyj narys istoriyi*. Retrieved from: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/27567/1/I_Sribnyak_Italia_2019_IFF.pdf [in Ukrainian].
3. Istituto nazionale di statistica (Istat) (1959). *Annuario statistico 1958*. Retrieved from: <https://lipari.istat.it/digibib/Annuario%20Statistico%20Italiano/RAV0040597ASI1958.pdf> [in Italian].
4. Istituto nazionale di statistica (Istat) (1965). *Annuario statistico 1964*. Retrieved from: <https://lipari.istat.it/digibib/Annuario%20Statistico%20Italiano/RAV0040597ASI1964.pdf> [in Italian].
5. Antonelli, C., & Barbiellini Amidei, F. (2007). *Innovazione tecnologica e mutamento strutturale nell'industria italiana nel secondo dopoguerra*. Laterza. Retrieved from: <https://www.bancaditalia.it/pubblicazioni/collana-storica/contributi/contributi-10/CSBI-contributi-10.pdf> [in Italian].
6. Ciocca, P., Filosa, R., & Rey, G. M. (1975). Integration and development of the Italian economy, 1951–1971: A re-examination. *PSL Quarterly Review*, 28(114). Retrieved from: https://rosa.uniroma1.it/rosa04/psl_quarterly_review/article/view/11484 [in English].
7. European Investment Bank (n.d.). *Financed projects*. Retrieved from: <https://archive.org/details/italyecmembershi00fran> [in English].
8. Francioni, F. (1992). *Italy and EC membership evaluated*. New York: St. Martin's Press. Retrieved from: <https://archive.org/details/italyecmembershi00fran> [in English].
9. Gibson, H. (2001). *Economic transformation, democratization and integration into the European Union: Southern Europe in comparative perspective*. Palgrave Macmillan. Retrieved from: <http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/51045/1/30.pdf> [in English].
10. Ginsburg, P. (1989). *Storia d'Italia dal dopoguerra ad oggi*. Torino: Einaudi. [in Italian].
11. James H., & O'Rourke K. (2013). L'età dell'Oro e la seconda globalizzazione. *Contributi presentati in una conferenza internazionale*. (pp. 53–97). Marsilio. Retrieved from: <https://www.bancaditalia.it/pubblicazioni/collana-storica/contributi/contributi-12/index.html> (Ultimo accesso: 15.08.2023)
12. Keefe, E.K. (1977). *Area handbook for Italy*. Washington: Dept. of Defense, Dept. of the Army: for sale by the Supt. Of Docs., U.S. Govt. Print. Off. Retrieved from: <https://hdl.handle.net/2027/mdp.39015012178961> [in English].
13. Padoa-Schioppa, T. (2001). Italy and Europe: A Fruitful Interaction. *Daedalus*, 130(2), 13–44. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/20027695> [in English].
14. Pistoresi, B., Rinaldi, A., & Incerpi, A. (2022). *L'economia italiana in età liberale: una raccolta di saggi di cliometria*. FrancoAngeli. Retrieved from: https://iris.unimore.it/bitstream/11380/1270565/1/Incerpi_Pistoresi_Rinaldi_Ebook_Published.pdf [in Italian].
15. Rometsch, D., & Wessels, W. (1996). *The European Union and member states: Towards institutional fusion?* (Vol. 2). Manchester University Press. Retrieved from: <https://archive.org/details/europeanunionmem00diet> [in English].

16. Sinigaglia, O. (1948). The future of the Italian iron and steel industry. *PSL Quarterly Review*, 1(4). Retrieved from: https://rosa.uniroma1.it/rosa04/psl_quarterly_review/article/view/12825 [in English].

17. Zamagni, V. (1993). *The economic history of Italy 1860–1990*. Clarendon Press. Retrieved from: https://books.google.com.ua/books?id=DJvGpo_CH-UC [in English].

Mykhailo Samofatov,

Ph.D. student,

Odesa I.I. Mechnikov National University, Odesa, Ukraine

«GOLDEN AGE»: INTEGRATION OF THE ITALIAN ECONOMY INTO THE EUROPEAN MARKET (1951–1973)

Abstract. *The article is devoted to the development of the Italian economy in 1951–1973, which is recognized by researchers as the most successful period in the economic history of independent Italy, and which coincided with the first two decades of its European integration. The division of the economic history of Italy for 1951–1973 into three stages was proposed.*

In the first stage (1951–1957) Italy joined the European Coal and Steel Union (ECSU). Together with the admission, Italy has undertaken to change trade legislation toward liberalization, reduce quotas and tariff rates. At the same time, the Italian Government developed a program of accelerated development of some sectors of heavy industry, including metallurgy, based on the availability of cheap coal and technologies from other countries of the European Union, as well as on the emergence of promising markets for sales.

The second stage (1958–1963) was reached for the first years after Italy joined the European Economic Community (EEC). This stage is known in the historiography as "economic miracle", or "economic boom", due to extremely high rates of economic development. It is argued that the factor of European integration has become a significant impetus for the development and transformation of Italy. As a result of the deliberate economic policy, the EEC countries have become Italy's main trading partners.

The third stage (1958–1973) is characterized by the rationalization of economic management, as well as by the gradual slowdown in economic growth. There signs of stagnation began to emerge, and they became evident after the failure to fulfil the goals of economic development of the country. A number of economic indicators demonstrate the beginning of a change in the type of Italian economy from industrial to post-industrial. However, this process had a negative impact on the pace of economic development.

In general, the changes in the Italian economy during 1951–1973 were not only quantitative but also structural. Italy is an example of a semi-agrarian, under-developed country, that was in a state of post-war recovery with limited financial and natural resources, but with the help of its competent economic policy and European integration, it has become a developed industrial country, which has taken a leading place in the newly created the European common market.

Key words: *Italy, European integration process, Common Market, ECSU, EEC, economic boom, industrialization.*

Надійшла до редколегії 27.03.2023

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 94 (450) "1919/1922"

DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2023.25.2>

Наталія Городня,

д-р іст. наук, проф.

Київський національний університету

імені Тараса Шевченка,

Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8152-3927>

ФАШИСТСЬКИЙ РУХ 1919-1922 рр. У ВИСВІТЛЕННІ ЖУРНАЛУ «FOREIGN AFFAIRS»

Анотація. У цій статті висвітлено фашистський рух 1919–1922 рр., а саме причини і обставини його виникнення, соціальну базу, програму і теоретичні основи на основі контент-аналізу праць, опублікованих в американському журналі «Foreign Affairs» продовж першого десятиліття урядування Муссоліні (1923–1932 рр).

Як свідчить здійснений аналіз, оцінки фашистського руху його прибічниками і опонентами помітно відрізнялися. Фашистський рух мав багатоаспектний характер: насильницький і агресивний, антипарламентський, антисоціалістичний і синдикалістський, але також патріотичний, націоналістичний, революційний. Він був породжений результатами світової війни, попередніми і тогочасними внутрішніми суспільно-політичними процесами в Італії. З огляду на вплив війни, для нього були характерними її возвеличення, культ жертвовності, віра в ефективність насилля. Також він був породжений патріотичним ентузіазмом італійців і невдоволенням «слабкою» політикою уряду в умовах масштабних соціальних безпорядків, а також у зовнішньополітичній сфері. У зв'язку з цим він відображав запит суспільства на більш рішучу урядову політику і «сильний уряд». Творцем і лідером фашистського руху був Муссоліні.

Фашисти вважали, що перемога у війні створила, сприятливу ситуацію для завершення національного об'єднання Італії й позиціонували себе як єдину «національну» партію на противагу іншим, які спиралися на міжнародні ідеології – лібералізм, соціалізм, католицизм. Націоналізм фашистів мав суто внутрішній характер, не уособлював шовіністичні, ксенофобські чи антисемітські настрої. На ґрунті патріотизму і вимог «сильного уряду» Муссоліні вдалося заручитися підтримкою різних соціальних груп з різними мотиваціями, радикально налаштованих і консервативних, широких народних мас і представників заможних верств населення.

Фашистський рух сформувалися на основі певної мети і бачення, як її можна досягти, а не доктрини. В його основі були не теорії, а дії, у тому числі насильницькі. До призначення Муссоліні прем'єр-міністром, фашизм (у формі фашистського руху) був передусім методом досягнення цілей шляхом «прямої дії», тобто успішною реалізацією на практиці теорії революційного синдикалізму.

Ключові слова: фашизм, Італія, фашистський рух, Муссоліні, журнал «Форін Еффеерз».

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної війни РФ проти України набула поширення характеристика політичного режиму в сучасній Росії як фашистського. В Україні офіційно використовується термін «рашизм», тобто «російський фашизм».

Як писав відомий американський історик Тімоті Снайдер у резонансній статті під назвою «Ми маємо сказати це. Росія є фашистською», фашизм як ідея ніколи не був переможений і тепер він повернувся, про що свідчить фашистська війна на знищення, яку веде РФ в Україні. Вона стала поверненням не лише до фашистського поля битви, але також до традиційних фашистських мови і практики [16]. Як зазначається, сучасна Росія відповідає більшості критеріїв, які вчені застосовують до фашизму: культ єдиного лідера (В. Путіна), культ мертвих (організований в РФ навколо Другої світової війни) і міф про «колишню золоту добу» імперської величі, яка має бути відновлена шляхом «зцілюючого насилля» (війни в Україні).

Натомість офіційна пропаганда РФ використовує термін «фашизм» щодо України й українців. На думку Т. Снайдера, коли фашисти називають інших людей «фашистами», це є фашизмом у його «нелогічно крайньому прояві», в якому «мова ненависті перевертає реальність, а пропаганда стає чистим переконанням» [16]. Автор слушно зауважує, що в СРСР не існувало чіткої дефініції «фашизму». Скоріше це був термін для визначення ворога. Тож для Путіна «фашисти» чи «нацисти» – це ті, хто протидіє йому і його планам зруйнувати Україну.

Дійсно, незважаючи на часте використання терміну «фашизм», існує погане розуміння цього явища. У СРСР фашизмом називали переважно німецький нацизм. Таке розуміння фашизму представлено в українській навчальній літературі. Так, у підручнику В. Газіна і С. Копилова «Новітня історія країн Європи і Америки 1918–1945 рр.» для студентів вищих навчальних закладів, затвердженого Міністерством освіти і науки України, у підрозділі «Фашизм» описується німецький націонал-соціалізм і зазначається, що «класичним» фашизм був лише в Німеччині [1, с. 36–37]. Італія вказується лише в загальному переліку країн, де також, на думку авторів, існували фашистські режими, та зазначається, що італійський фашизм мав свої специфічні риси [1, с. 38].

Проте, як відомо, фашизм мав італійське походження і був «класичним» саме в цій державі. Фашистський рух і Фашистська партія сформувалися в Італії, тут вперше було створено фашистський уряд і фашистську корпоративну державу. Саме слово «фашизм» має італійське походження й перекладається як

«в'язка», «союз, «об'єднання». Як писав у 1925 р. член фашистського уряду Р. Канталупо, фашизм був «типовим італійським рухом», «суто італійським явищем», «правильним рішенням для деяких фундаментальних проблем тогочасної Італії», а не формулою, прийнятною для вирішення проблем інших націй. Водночас він не виключав, що принципи фашизму могли вплинути на інші нації й держави. Міру цього впливу мала визначити їхня перемога чи поразка в Італії [5]. Дійсно, з Італії деякі базові принципи фашизму поширилися на інші держави й були адаптовані до місцевих умов. Унаслідок цього виникли різні версії фашизму.

Відомий український історик С. Кульчицький слушно зазначав, що італійський фашизм і німецький націонал-соціалізм (нацизм) об'єднало поняття «тоталітаризм», проте за основними формами прояву (ідеологія, інституалізація політичної течії, державний устрій), між фашизмом і нацизмом було більше відмінностей, ніж схожості. Традиція називати нацистську Німеччину «фашистською» бере початок з промови Сталіна на 17-му з'їзді ВКП(б) у січні 1934 р., коли він заявив, що в націонал-соціалізмі неможливо віднайти «навіть атома соціалізму» [2, с. 745]. Можна припустити, що запровадженням терміну «фашизм» щодо націонал-соціалізму (нацизму) Сталін намагався уникнути аналогій між «соціалістичним» ладом в СРСР і «націонал-соціалістичним» в Німеччині. Адже тоталітаризм і диктатура були тим спільними, що поєднувало не лише італійський фашизм і німецький нацизм, але також радянський сталінізм.

У статті Т. Снайдера, хоч і визнається італійське походження фашизму, також здійснюється порівняння дій і концепцій Путіна з Гітлером, а не Муссоліні, сучасної Росії – з нацистською Німеччиною, а не фашистською Італією. Водночас автор характеризує фашизм більш широко – як культ ірраціональності й насилля, тріумф волі над розумом, «культ волі, що витікає з вимислу», «міф про людину, яка зцілює світ насильством», який підтримується пропагандою, що повертає нас до потреби кращого розуміння цього феномену.

Аналіз досліджень і публікацій. Публікація Т. Снайдера сприяла активізації наукового дискурсу про сутність фашизму. Хоча цей феномен прописаний в усіх українських підручниках й енциклопедіях, ми не виявили жодного наукового дослідження українських істориків з цієї проблематики. Найбільш дотичним до неї є дисертаційне дослідження М. Михайленко [3]. Хоча воно висвітлює державну політику національної консолідації Королівства Італія у перші десятиліття після об'єднання (1861–1896 рр.), ідеологи фашизму посилались на цей період для обґрунтування витоків фашистського руху.

У світі, переважно в Європі й США, існує велика наукова література, в якій аналізується феномен фашизму у різних його проявах, його джерел, доктринальних принципів, еволюції, міжнародного впливу тощо. Огляд впливових праць про історію фашизму, опублікованих в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. представлено у праці американського професора Д. Арта «Що читати про фашизм» [4].

Велика науково-аналітична література, у якій характеризувався фашизм і здійснювалися його оцінки, з'явилася вже в перші роки після формування уряду Муссоліні. У цьому контексті цінним джерелом є публікації в американському журналі *Foreign Affairs* (Форін Еффеерз), який почав виходити з вересня 1922 р., за місяць до того як в Італії було сформовано фашистський уряд. На його сторінках друкували науково-аналітичні огляди як критиків, так і прибічників фашизму.

Ми нарахували 86 праць, опублікованих продовж перших десяти років після формування уряду Муссоліні, у яких безпосередньо чи опосередковано обговорювався італійський фашизм. Переважно це були «капсульні огляди», у яких коротко повідомлялося про праці (статті, збірки статей і монографії, включаючи італійською мовою), які висвітлювали й оцінювали різні аспекти фашизму. Також журнал публікував науково-аналітичні статті (есе) відомих вчених, політиків і журналістів, як опонентів, так і прибічників фашизму [5–10, 13–15 та ін.]. У них піднімалися такі основні теми: джерела і соціальна база фашистського руху, програма, ідеологія й основні принципи фашизму до формування уряду Муссоліні, еволюція фашистського режиму і виникнення диктатури, внутрішня і зовнішня політика фашистського уряду. У деяких статтях здійснювалося порівняння італійського фашизму з іншими, висвітлювався вплив фашизму на інші держави .

Звернення до науково-аналітичних праць, автори яких розглядали події й процеси у розвитку, дозволяє краще зрозуміти феномен фашизму. Адже подальші події (включаючи агресію Італії проти Ефіопії, участь у Другій світовій війні тощо) не могли вплинути на висновки авторів, чого часто не вдається уникнути науковцям, які вивчають події, процеси і явища з віддаленої перспективи.

Складність розуміння фашизму обумовлюється, між іншим, тим, що навіть в Італії він не був цілісним явищем. У науковій літературі італійський фашизм представлено по-різному: як революційний рух, як історію фашистської партії, як режим, як доктрину тощо. Оскільки італійський фашизм – це складний

феномен, який формують різні складові, у цій статті ми зосередились лише на одній з них – фашистському русі 1919–1922 рр.

Предмет нашого дослідження – фашистський рух – найбільше висвітлено у статтях професора Лондонської школи економіки й політології Гарольда Ласкі [10], члена фашистського уряду, заступника секретаря колоній Роберто Канталупо [5], члена італійського Сенату, колишнього міністра закордонних справ і колишнього посла Італії у Франції Карла Сфорца [14, 15], анонімного автора під псевдонімом J [9], філософа, члена Сенату і міністра державної освіти в першому кабінеті Муссоліні, провідного ідеолога фашизму Джованні Джентіле [8]. Також одним з джерел цього дослідження була праця «Доктрина фашизму» за авторства Б. Муссоліні [11]. У авторизованому перекладі англійською мовою вона була опублікована в Лондоні наступного року [12].

Метою цієї статті є висвітлення фашистського руху – від створення у березні 1919 р. організації «Fasci Italiana di combattimento» до формування у жовтні 1922 р. уряду Муссоліні – на основі контент-аналізу праць, опублікованих в американському журналі «Foreign Affairs» продовж першого десятиліття існування фашистського уряду. Розглядаються такі аспекти фашистського руху як причини і обставини його виникнення, соціальна база, програма і теоретичні основи. Публікації аналізуються переважно за проблемно-хронологічним принципом.

Виклад основного матеріалу. Як зазначав Б. Муссоліні у статті «Доктрина фашизму» [11, 12], організація «Fasci Italiana di combattimento» була створена у березні 1919 р. на зборах в Мілані, скликаних через оголошення в газеті «Popolo d' Italia». На цих зборах зібрались члени Інтервентистської партії і послідовники Муссоліні з часу створення ним у січні 1915 р. Фашистської революційної партії [12, с. 7]. Як зазначав Б. Муссоліні, назва, яку він дав цій організації, закріпила її характер [12, с. 8]. На українську мову цю назву традиційно перекладають з італійської як «Італійський союз боротьби», на англійську – як «Італійські бойові групи» або «Італійські бойові ліги». На нашу думку, англійський переклад більш точно відображає сутність цієї організації та руху, який вона очолила.

Журнал Foreign Affairs опублікував першу статтю з аналізом феномену фашизму у вересні 1923 р., до першої річниці уряду Муссоліні. Її автором був британський професор Г. Ласкі [10]. У статті характеризувалися джерела і причини виникнення фашистського руху, його соціальна база й основні принципи, на яких він базувався. Концепція статті побудована на порівнянні фашизму з російським більшовизмом, що відображала її назва – «Ленін і

Муссоліні». Це порівняння дозволило автору виявити багато спільного між ними, незважаючи на різне походження. Передусім це було насилля, завдяки якому вони прийшли до влади й утримували її.

Причини і обставини виникнення фашизму. Г. Ласкі пов'язував виникнення фашизму з двома чинниками: по-перше, з розчаруванням, яке охопило Італію після підписання Версальського договору 1919 р.; по-друге, з приєднанням лівих італійських соціалістів до створеного більшовиками Комуністичного Інтернаціоналу та їхніми спробами захопити контроль над промисловістю у деяких великих містах. Унаслідок цього у післявоєнній Італії «насильство набуло характеру звички» [10].

За оцінкою Г. Ласкі, після світової війни впливові італійські політики (Дж. Джолітті, Ф. Нітті, В. Е. Орландо) і політичні партії були дискредитовані. Так, Дж. Джолітті, який у червні 1920 р. вп'яте очолив уряд, виступав проти вступу Італії у світову війну, а В. Е. Орландо поступився інтересами Італії на Паризькій мирній конференції 1919 р.

Масове невдоволення італійців викликало розпорядження уряду Джолітті вивести війська Д'Аннуціо з м. Фіуме, яке за рішенням Паризької мирної конференції передавалося Югославії. Іншим джерелом невдоволення була відмова уряду силою вигнати робітників із захоплених ними заводів, що у суспільстві розцінювали як бездіяльність і поступки перед викликами більшовизму. Символом відновлення політичного життя в повоєнній Італії стала «битва Муссоліні зі старим порядком». Як солдат-учасник війни і колишній соціаліст він виявився привабливим для багатьох, тож коло його прибічників швидко зростало [10].

К. Сфорца, який був міністром закордонних справ у повоєнному уряді Джолітті (червень 1920 р. – липень 1921 р.), у статті, опублікованій у 1925 р. [14], також пов'язував виникнення фашистського руху з негативним впливом на Італію світової війни. За його аналізом, оскільки Італія була біднішою і набагато молодшою за інші держави-учасниці, вплив війни на її суспільство був більш руйнівним. Італія втратила 500 тис вбитими, а мільйони солдат, які повернулися з фронту, були невдоволені результатами перемоги. Так, володіння Італією усім поясом Альп було офіційно підтверджено лише у листопаді 1920 р., а питання Фіуме так і не було вирішено.

Популярності фашистського руху сприяло поширення у повоєнній Італії революційної пропаганди. Розчаровані й невдоволені люди дивилися на більшовицьку Росію, про яку знали мало, але їм подобався міф про неї. Колишні солдати, переважно селяни, очікували, що після війни кожен з них

отримає власну ділянку землі. Їх не цікавив комунізм, але приваблювало те, що прості робітники, колишні солдати, були тепер в Росії «господарями», а великі помістя були поділені між нащадками колишніх кріпаків «бездіяльних власників». У історії про жахи більшовизму ніхто не вірив. Невідоме й заборонене створювало міфи й ілюзії [14].

У 1920 р. було зафіксовано пік успіху італійського соціалістичного руху. Під контролем соціалістів було понад 2 тис. місцевих комун (муніципалітетів), їх підтримували маси народу. У Палаті депутатів соціалісти мали фракцію у складі 156 осіб (із загальної кількості 508 представників). У вересні 1920 р., після оголошення деякими великими підприємцями локауту, робітники почали захоплювати заводи. Тогочасний британський посол в Італії Дж. Бьюкенен, який під час війни був послом у Петрограді й спостерігав сплеск більшовизму, висловлював побоювання стосовно можливості аналогічної ситуації в Італії.

Граф Сфорца погоджувався, що в Італії існувала загроза більшовизму. Проте він вважав, що її було ліквідовано мудрою політикою уряду Джолітті. Той розраховував, що більшовизм піде на спад природнім шляхом, натомість застосування насилля сприятиме об'єднанню соціалістів. Ці розрахунки виправдалися. Незадовільні результати захоплення заводів підірвали віру робітників у екстремістських соціалістичних лідерів. У січні 1921 р. відбувся розкол Соціалістичної партії на дві групи, представники яких зайняли ворожу позицію один до іншого. Якщо у 1920 р. відбувся 1881 страйк, то у 1921 р. – 1045, у них взяли участь 720 тис робітників (майже стільки як у травні 1915 р., коли Італія вступила у війну). Моральний дух і економічне становище трудящих у 1921 р. суттєво покращились. Якраз тоді в суспільстві почули про фашистів і почали спорадично спостерігати їхні дії [14].

Як писав Г. Ласкі, невеликі групи прибічників Муссоліні швидко зростали, доки не стали організованою і дисциплінованою партією. Вони були готові до «прямої дії», щоб вигнати соціалістів з їхніх опорних пунктів у муніципалітетах. Вони руйнували друкарські станки своїх опонентів, розганяли публічні зустрічі, примушували страйкарів підкоритися. Коли ж їм чинили спротив, вони не зупинялися навіть перед вбивствами, щоб нав'язати свою волю. Муссоліні, голова Центральної ради фашистської організації, вимагав від своїх послідовників «залізної покори» і отримував її. Вони були організовані як армія, носили уніформу. До літа 1922 р. під командуванням Муссоліні було пів мільйона солдат. Такі настрої поширилися також в армії й на флоті. Уряд не зміг протидіяти такій силі. Коли Муссоліні організував похід на Рим, уряд передав свою владу королю, а у того не було іншої альтернативи як призначити

Муссоліні прем'єр-міністром. «Результатом був видатний триумф домінантної особистості» [10].

Фашисти заявляли, що їхній прихід до влади у жовтні 1922 р. був порятунком Італії від економічної катастрофи і загрози більшовизму. К. Сфорца не бачив підстав для таких тверджень [14; 15]. Він вважав, що економічна політика уряду була ефективною, а будь-яка революційна загроза до того часу зникла. Навіть Муссоліні писав у газеті «Пополо д'Італія» 2 липня 1921 р.: «Сказати, що більшовицька небезпека все ще існує в Італії, означає прийняти базові страхи за реальність. Більшовизм повалено» [15].

Інший погляд на обставини формування фашистського руху представлені у працях його прибічників. Передусім усі вони високо оцінювали значення світової війни для Італії.

Так, Р. Канталупо [5] вважав, що війна не лише призвела до дипломатичних і територіальних надбань Італії, але й допомогла народу розвинути нову національну й політичну самосвідомість, що врешті призвело до створення легіону фашистів і їхнього походу на Рим. У той час як соціалісти намагалися дискредитувати війну й перемогу, фашизм взяв на себе відповідальність за «спільне багатство патріотичного духу» і захистив «новопробуджену національну свідомість Італії». За оцінкою автора, якби Італія не брала участі у війні, то не було б «Фашистської національної революції». Фашистський рух був її необхідним етапом, продовженням національної боротьби за об'єднання Італії (Рісорджименто), основним чинником формування сучасної італійської держави і рушійною силою в італійській історії.

Р. Канталупо засуджував політику уряду Джолітті, спрямовану на урегулювання відносин із соціалістами і здобуття симпатій народу, який перебував під їхнім впливом, без насилля. Він вважав, що така політика підривала державну владу продовж десятиліть і врешті призвела до загрози «чуми державного соціалізму» [5].

Крім завершення Рісорджименто, Р. Канталупо обумовлював необхідність фашизму невідповідністю між величезним італійським культурним спадком світового значення і органічною слабкістю молодої італійської держави, між її ресурсами і амбіціями у Середземноморському басейні, між прагненням заявити про себе як про велику державу в Європі та Африці й активною протидією цьому з боку тих держав, які століттями панували у Європі. За його оцінкою, фашизм з'явився як прояв рішучості італійської нації усунути цю

дихотомію і нерівність, привести у відповідність ресурси з цілями, заходи з правами, силу з волею, одним словом, політику з давньою цивілізацією [5].

Р. Канталупо відокремлював історію «фашистського революційного руху» від історії Фашистської партії, яку розглядав як протидію трьом впливовим силам – соціалістам, католицькій Народній партії і масонам (лібералам). За оцінкою автора, усі вони мали інтернаціональний космополітичний, а отже антинаціональний характер, а їхня діяльність послаблювала державу. Соціалісти ставили класові інтереси над національними, а клерикальна партія Ватикану перешкоджала об'єднанню Італії [5].

Аналогічний погляд на фашистський рух як суто італійське явище і останній етап у процесі досягнення італійської єдності поділяв анонімний автор статті «Досягнення фашизму», опублікованої у липні 1926 р. під псевдонімом J [9]. Причини фашизму він вбачав у реакції італійського суспільства на загрозу більшовизму, в посиленні національних почуттів, у протесті проти тривалої принизливої слабкості держави у внутрішній і зовнішній політиці. Це була маніфестація потреби посилення держави перед соціальною й політичною дезінтеграцією, яка в Італії відчувалась набагато сильніше, ніж в інших країнах. Оскільки національної єдності Італії вдалося досягти зовсім недавно, усе ще зберігалися сильні тенденції до роз'єднання [9].

Тезу про позитивний вплив світової війни на Італію з точки зору завершення процесу національного об'єднання детально обґрунтовано у статті Дж. Джентіле [8]. На його думку, світова війна стала вирішенням глибокої духовної кризи італійської нації, яка мала давнє походження. Її сутність полягала в тому, що італійський характер мав дві душі, два темпераменти; народ був розділений двома різними течіями на дві непоєднані частини. Це засвідчили дебати між інтервентистами і нейтралістами в період нейтралітету Італії у світовій війні (до травня 1915 р.), які відображали боротьбу між двома різними темпераментами італійського народу.

Нейтралісти думали про матеріальні переваги, які могла отримати Італія унаслідок певної позиції у війні. Натомість інтервентисти виступали за здобуття моральних переваг. Вони вважали, що воювати потрібно було у будь-якому разі, на боці Німеччини чи проти неї. Сенс участі у війні вони бачили в тому, що італійська нація мала пройти випробування кров'ю. Лише воно могло поєднати громадян у єдине ціле і показати, що вони мали спільне, яке перевищувало приватні інтереси. Одним з тих, хто бачив необхідність війни, був Муссоліні. Напередодні війни ці два характери протистояли один одному.

Один з них – захисний, який виявляв себе через парламент, інший – агресивний. Велика війна вирішила цю дуальність.

За оцінкою Джентіле, вступ у війну був тріумфом ідеалістичної Італії над матеріалістичною. Після війни виникла нова реальність, коли ідеї, які раніше поділяла лише незначна меншість, могли стати діями, що відповідало заклику Мадзіні «Думки і дії». Проте результати війни розчарували багатьох. Пораженська психологія оволоділа італійським народом, що виявилось у ненависті до війни і відповідальних за неї. По усій країні поширився дух анархізму. Робітники піднімали страйк за страйком. До влади повернувся нейтраліст Джолітті. Здавалося, що війна не принесла бажаного результату. Проте після того як фашисти прийшли до влади, криза столітньої давності була ліквідована. «Замість Італії Джолітті з'явилася нова Італія» [8].

Дж. Джентіле постійно звертався до особистості й ідеалізму Дж. Мадзіні (1805–1872 рр.), одного з лідерів Рісорджименто, і протиставляв йому матеріалізм Джолітті. Для нього ці два діяча уособлювали два аспекти довоєнної Італії, непокінчену дуальність, яка паралізувала життєві сили держави. Офіційна, легальна, парламентська Італія, лідером якої був Джолітті, була для нього «анти-мадзіністською й анти-ідеалістичною». Джентіле акцентував на важливості для фашизму ідей Мадзіні: «Щоб зрозуміти характерну сутність, відмінність фашизму немає нічого більш інструктивного, ніж звернення до ідей Мадзіні» [8]. Муссоліні він називав «мадзіністом чистокровної породи», який повернув Італії мораль Мадзіні.

На зборах в Мілані у березні 1919 р., на яких була створена організація «Fasci Italiana di combattimento», Муссоліні визначив її основними цілями, по-перше, привчити робітників до реального і ефективного керівництва, по-друге, здобути урядову владу, коли відкриється така можливість. «Коли існуючий режим впаде, ми повинні бути готовими одразу зайняти його місце. Це ми, хто має право на таке правонаступництво, адже це ми штовхнули країну у війну і привели її до перемоги» [12, с. 9].

Перший етап Фашистської революції, тобто фашистський рух до призначення Муссоліні прем'єр-міністром, розвивався через дії «сквадр». За характеристикою Джентіле, фашистські сквадри були силами держави, яка ще не народилася, але вже перебувала на цьому шляху. Сквадри переступали закони «старого режиму» і були сповнені рішучості знищити його, оскільки вважали його несумісним з національною державою, яку хотів створити фашизм [8].

Соціальна база фашистського руху. Автори публікацій відзначали неоднорідність соціальної бази фашистського руху. Г. Ласкі писав, що фашизм відображав, з одного боку, пристрасний оптимізм молоді, яка прагнула контролювати своє майбутнє, з іншого – бажання власників захистити свою власність від просування соціалізму [10].

За аналізом К. Сфорца [14], фашизм виник як романтичний і революційний антибуржуазний синдикалістський рух, який непомітно трансформувався у «знаряддя консервативної реакції». Передусім його учасниками були «чесні й великодушні», але «інтелектуально незрілі» молоді люди, ворожі до соціалістів. У той час як соціалісти не підтримували війну, вони її бажали і з ентузіазмом брали в ній участь. До цих молодих людей приєдналися інші різномірні елементи: студенти університетів, які перейняли естетичні теорії Марінетті й ніцшеанські погляди Д'Аннуціо; демобілізовані армійські офіцери; інтелектуали, яких до фашизму підштовхувало негативне ставлення до робітничих мас і соціалістів, а також усі турбулентні елементи.

Фашистський рух був підтриманий також великими землевласниками-консерваторами і підприємцями-промисловцями, які його фінансували. Перші боялися повернення соціальних безпорядків, другі виступали проти соціального характеру реформ, які проводив прем'єр-міністр Джолітті з початку ХХ ст. у співпраці з поміркованими соціалістами. Усі ці люди з різною мотивацією були об'єднані «виразним закликком до патріотизму» і спрямовані однією людиною – Муссоліні [14].

У наступній статті, опублікованій у 1932 р., коли К. Сфорца вже був змушений залишити Італію, він писав, що «ранньому фашизму» не бракувало певної щирої й наївної пристрасності до демократичних інновацій. Він рекрутував прибічників з колишніх військових, які повернулися додому з окопів, і тих, хто не хотів належати ні до католицьких організацій, ні до Соціалістичної партії, оскільки звинувачували їх у тому, що вони не підтримували війну [15].

Анонімний автор під псевдонімом J (1926 р.) також відзначав поєднання у фашистському русі двох протилежних течій – консервативних елементів і народних революційних сил. Велика буржуазія (підприємці-промисловці, землевласники і державні службовці) і найконсервативніша частина середнього класу найбільше артикулювали вимоги «сильної» урядової політики, як внутрішньої, так і зовнішньої. Вони впливали на політику і мали фінансові ресурси, проте не мали військ. Їх сформували певні групи колишніх соціалістів і анархістів, які під час війни перейшли з крайнього лівого до крайнього правого табору. Після демобілізації армії чисельність цих груп збільшилася за

рахунок безробітних і солдат, які повернулися з фронту й були розчаровані своїм новим становищем. Усіх їх поєднав «патріотичний ентузіазм». У критичний момент походу на Рим консерватори паралізували будь-які наміри влади застосувати репресії й протидіяти цьому [9].

Поєднання у фашистському русі двох протилежних течій автор вважав винятково заслугою Муссоліні, який розумів італійські маси, був уродженим оратором, майстром «брутальної жорстокої мови, яка захоплювала уяву натовпу». Завдяки своїм талантам – розуму, життєвому досвіду і глибоко реалістичному погляду на речі Муссоліні зміг домінувати в обох таборах, які формували соціальну базу фашизму. Для народу він був революціонером, для консерваторів – гарантом соціального порядку і приватної власності. Унаслідок цього уся історія фашизму після приходу до влади оберталася навколо спритних маневрів Муссоліні «керувати двома конями на колісниці одним батоном» [9].

За аналізом автора, створення Фашистської партії було породжено гіпертрофованим патріотизмом, який був найкращим аргументом для широких мас, єдиним міцним зв'язком між двома протилежними групами, чия підтримка дала їй змогу піднятися нагору. Улещуванню національної гордості італійців, піднесенню їхнього ентузіазму від перемоги у війні слугували заяви Муссоліні про необхідність зовнішньої політики Італії як великої держави [9].

Програма і теоретичні основи фашистського руху. Дослідникам фашизму важко отримати інформацію про певну систему ідей з праць і промов його лідера, писав Г. Ласкі. Муссоліні наголошував на важливості патріотизму й на обов'язку відстоювати національні інтереси, як у Фіуме, будь-якою ціною. Він говорив про віру в закон, необхідність захисту капіталу і організацію кооперації праці, про сприяння селянській власності, що мало захистити Італію від більшовизму, про необхідність інтенсифікації виробництва, вирішення усіх політичних і економічних проблем. Необхідною передумовою для цього був сильний уряд. За словами Муссоліні, «коли уряд слабкий, він має стати сильним, а шлях до сили полягає у прямій дії» [10].

Спочатку фашистський рух був республіканським, проте Муссоліні зберігав прихильність до класової ієрархічної структури суспільства, негативно ставився до рівності й свободи. Він називав свободу «концепцією XIX століття», яка вичерпала себе, розглядав її як шлях до анархії, якщо йшлося про опонентів, і як доказ нелояльності з боку прихильників [10].

Як зазначав К. Сфорца [14], мало хто міг згадати програму Фашистської партії 1919 року («14 параграфів»). Він включив її текст у свою статтю (1925

р.), щоб показати неймовірні протиріччя між нею і політикою фашистського уряду після його формування. Серед основних положень цієї програми – проголошення Італійської республіки, децентралізація виконавчої влади, створення автономних адміністрацій і законодавчих органів регіонів та комун; суверенітет народу, який мав бути реалізований через загальне, рівне і пряме виборче право для громадян обох статей, право на ініціювання референдуму і вето; скасування Сенату, усіх дворянських титулів і обов'язкової військової служби; свобода думки, віросповідання, асоціацій, преси; загальнодоступна система шкільної й професійної освіти; боротьба з будь-якими формами спекуляції; перепис і оподаткування приватного багатства, конфіскація непродуктивних прибутків; заборона дитячої праці до 16 років, 8-годинний робочий день; реорганізація виробництва на кооперативній основі, пряма участь робітників у розподілі прибутків тощо.

Суперечливими були також заяви Муссоліні. Наприклад, під час окупації робітниками фабрик він писав у газеті «Popolo d'Italia» 10 вересня 1920 р., що «робітники не повинні здавати фабрики без отримання гарантій» [14].

Р. Канталупо виділяв дві теоретичні основи фашизму до призначення Муссоліні прем'єр-міністром: націоналізм і сильна національна держава. Для підтвердження він цитував уривок промови Муссоліні 1921 року: «Держава – це законне втілення нації. Політичні інституції ефективні до тієї міри, до якої вони виражають і захищають національні інтереси... Нація – це не просто загальна сума її живих представників, ще менше вона є агенцією для здійснення партійних цілей. Це організм, який покриває необмежену кількість поколінь, у якому індивіди є тимчасовими елементами. Це верховний синтез матеріальних і духовних цінностей раси» [5].

Дж. Джентіле, К. Сфорца [8, 14, 15] й інші автори відзначали суттєвий вплив на фашистський рух теорії революційного синдикалізму французького мислителя Жоржа Сореля, в основі якої були принципи насилля, «прямої дії» робітників для досягнення своїх цілей. Це визнавав і сам Муссоліні.

За аналізом Джентіле, до війни синдикалізм практикували італійські соціалісти. Одним з їхніх висновків з вчення Сореля була віра у моральну й ідеальну реальність, яку індивід мав захищати і заради якої мав пожертвувати собою. У цьому випадку насилля було виправдане. Пізніше італійські соціалісти розділились на дві групи. Одна з них об'єдналася з націоналістами-монархістами, інша, до якої належав Муссоліні, залишилась на позиціях революційного соціалізму. Фашизм їх знову об'єднав. Це відбулося винятково

на основі віри в ефективність насилля і «прямої динамічної дії», а не певної політичної програми [8].

Джентіле писав, що Муссоліні «отримав своє натхнення від синдикалізму Сореля» і нападав на «парламентську корупцію» соціалістів-реформістів, керуючись ідеалістичними постулатами революції й насилля. Після того як у 1915 р. Муссоліні залишив Соціалістичну партію, він виступав проти пролетарського інтернаціоналізму і захищав цілісність національного організму. Він більш гостро, ніж будь-хто, відчував необхідність сильної держави, яку поважатимуть, яка буде «державою закону», здатною вимагати покори і діяти відповідним чином. Він вважав, що країну, здатну воювати і перемагати у війні, не можна було віддати на милість небагатьох «зрадливих політиків» [8].

Іншим важливим теоретичним підґрунтям фашизму Джентіле вважав «новий націоналізм», який після світової війни підняв країну проти «парламентського соціалізму». На відміну від старого націоналізму, який базувався на політичній традиції, він акцентував на ідеї «нації» і погоджувався з представниками «історичної правої», яка перебувала при владі в 1861–1876 рр., про необхідність сильної держави як передумови для забезпечення індивідуальних прав.

Дж. Джентіле писав, що «антипарламентаризм і моральний дух синдикалізму», а також «успіх синдикалізму, націоналізму й ідеалізму» повернули італійських соціалістів і більшості молодих людей «в орбіту мадзінізму» [8].

Сам Б. Муссоліні у праці «Доктрина фашизму» відзначав вплив на фашизм ідей французьких мислителів Жоржа Сореля, Чарльза Пегі (Réguy), праці Хуберта Лагарделля «Соціалістичний рух», а також італійського профспілкового руху, який у 1904–1914 рр. звучав в італійських соціалістичних колах «на новій ноті» (синдикалізму) через журнали «*Pagine Libere*», «*La Lupa*» і «*Diuenire Sociale*», які видавали, відповідно, Анжело Олів'єро Оліветті, Паоло Ораносі й Енріко Леоне. У них звучали терміни «реформація, революція, централізація», які знайшли відлуння у фашизмі [12, с. 7–8]. Усі ці автори і мислителі, перераховані Муссоліні, розвивали ідеї соціалізму, синдикалізму і націоналізму

Отже, фашисти використовували ті ж методи «прямої дії», що й революційні синдикалісти, так само відкидали парламентаризм і легальну політичну боротьбу. Можна зробити висновок, що Джентіле і Муссоліні

протиставляли себе не соціалістам, а поміркованим парламентським соціалістам і системі парламентаризму в цілому.

Муссоліні писав, що під час зустрічі в Мілані у березні 1919 р. у нього не було конкретної доктрини [12, с. 8]. На той час він знав лише одну доктрину – соціалістичну (з 1903/4 до зими 1914 р.), проте не мав досвіду її застосування. Крім того, після 1905 р. єдиної універсально визнаної теорії соціалізму вже не існувало, що було пов'язано з появою ревізійністського руху на чолі з Бернштейном у Німеччині та лівого революційного руху, який в Італії не пішов далі розмов, але в російських соціалістичних колах заклав основи більшовизму [12, с. 7]. Після війни «соціалізм як доктрина був вже мертвим; він існував лише як ненависть» [12, с. 9]. Залишалась лише можливість дії.

За словами Муссоліні, його власна доктрина «завжди була доктриною дії» [12, с. 7]. «Фашизм не був породженням доктрини, задалегідь розробленої і детально опрацьованої; він народився з потреби дії та був спочатку практичним, ніж теоретичним; він був не просто іншою політичною партією, але, навіть у перші два роки, в опозиції до усіх політичних партій як таких, і сам був живим рухом» [12, с. 9]. З повідомлення про зустріч в Мілані можна було виявити лише низку афоризмів, очікувань і прагнень, а не впорядковану доктрину [12, с. 8]. Лише через кілька років, «очищені від первісної руди», вони були розвинуті у впорядкований набір доктринальних концепцій, які сформували фашистську політичну доктрину, відмінну від інших, які існували [11, с. 8-9].

Як зазначав Муссоліні, у роки, які передували походу на Рим, потреба дії не дозволяла розробити доктрину. Потрібно було вести битви в містах і селах. Хоч було багато дискусій, більш важливим було те, що люди помирали, і вони знали як померти. Можливо, доктрини бракувало, проте замість неї було щось більш важливе – віра. Водночас основи доктрини були закладені в ці роки конфлікту. Відбувався пошук відповідей на питання про відносини окремих громадян і держави, про поєднані проблеми влади і свободи, вирішення політичних, соціальних і особливо національної проблем. Одночасно з «каральною експедицією» відбувалася боротьба проти лібералізму, демократії, соціалізму, масонства [12, с. 10]. Паралельно оформлювалась доктрина, спочатку у формі насильницького і догматичного заперечення, пізніше – позитивного конструювання. Станом на 1932 р., коли була опублікована стаття «Доктрина фашизму», за характеристикою Муссоліні, фашизм був «не лише режимом, але й доктриною» [12, с. 11].

Як писав Джентіле, фашизм з'явився, щоб вирішити серйозні політичні проблеми повоєнної Італії і виявив себе як «політичний метод» [8]. З самого початку Фашистська партія була партією тих, хто діє. Фашистський рух базувався не на платформі принципів, а на ідеях і діях, які визначали мету і шлях, як її досягти. Фашизм повернувся до найсуворішого тлумачення «Думок і дій» Мадзіні, за яким «ці два терміни настільки ідеально збігаються, що жодна думка не має цінності, якщо вона не виражена в дії» [8].

За оцінкою Джентіле, «марш на Рим був завершенням першого періоду Фашистської революції. З приходом Муссоліні до влади фашизм увійшов у сферу законності. Після 28 жовтня 1922 р. фашизм не воював більше з державою. Він був державою у пошуках організації, яка могла реалізувати фашизм як концепцію держави. Фашизм вже мав контроль над усіма інструментами, необхідними для побудови нової держави» [8].

Висновки. Отже, як свідчить контент-аналіз науково-аналітичних праць, опублікованих в журналі «Форін Еффеерз» у 1923–1932 рр., оцінки фашистського руху його прибічниками і опонентами помітно відрізнялися. Б. Муссоліні, Дж. Джентіле, Р. Канталупо й інші фашисти оцінювали його як перший етап Фашистської (національної) революції, зміст якої полягав у завершенні процесу об'єднання Італії й створенні сильної національної держави.

Фашистська організація і очолюваний нею рух виникли в умовах посилення патріотизму і національної гордості й водночас розчарування італійців після світової війни, повернення до влади ліберального уряду Джолітті та масштабних виступів робітників, які перебували під впливом лівих соціалістів. Метою організації було визначено, по-перше, наведення порядку, чого не міг зробити «слабкий» ліберальний уряд Джолітті, по-друге, прихід до влади і формування уряду. Досягненню цих цілей слугували рішучі дії фашистських легіонів (сквадр), які часто застосовували методи насилля. Вони боролися не лише з антиурядовими силами (робітниками, які захопили підприємства, і лівими соціалістами, які співпрацювали з більшовицькою Росією), але також з тогочасною державою – ліберальним урядом і парламентською системою.

Організаторів фашистського руху можна розглядати як представників інтервентистів періоду світової війни, які протистояли нейтралістам, але в інших умовах. Хоч війна закінчилась, боротьба інтервентистів (Б. Муссоліні) з нейтралістами (до яких належав Дж. Джолітті), продовжилась. Також це була боротьба революційних синдикалістів (включаючи частину колишніх

соціалістів) з лівими соціалістами-марксистами, з одного боку, та ліберальним урядом і парламентськими силами, у тому числі з поміркованими соціалістами, з іншого.

Фашистський рух виражав запит італійського суспільства на «сильний» уряд. Фашисти отримали масову підтримку представників різних соціальних груп, невдоволених відсутністю рішучих дій ліберального уряду всередині держави і на міжнародній арені. Радикально налаштована частина суспільства (переважно молодь і колишні військові) формували фашистські легіони, заможні верстви артикулювали вимоги рішучої урядової політики і підтримували фашистський рух фінансово, представники аристократії й промислових кіл здійснювали тиск на владу з вимогами формування «сильного уряду».

Фашистська організація і очолюваний нею рух сформувалися на основі мети і бачення, як її досягти, а не певної доктрини. Проте деякі принципи, сформовані у 1919–1922 рр., мали вплив на оформлення доктрини фашизму після приходу Муссоліні до влади.

Фашистський рух мав багатоаспектний характер, що ускладнює його розуміння. Його можна характеризувати як насильницький, агресивний, антиліберальний, антипарламентський, антисоціалістичний, антиурядовий, синдикалістський, патріотичний, націоналістичний, революційний.

З самого початку фашизм характеризувався возвеличенням війни, культом жертвності й насилля. Фашисти високо цінували вплив війни на Італію, оскільки вона сприяла формуванню національної свідомості італійців, викликала патріотичний ентузіазм, породила віру в ефективність насилля. Фашисти вважали, що перемога у війні створила ситуацію, сприятливу для остаточного об'єднання Італії. Вони позиціонували «Fasci Italiana di combattimento» як національну організацію на протиположності іншим італійським партіям, які сповідували міжнародні космополітичні ідеології – соціалізм, католицизм, лібералізм. Націоналізм фашистів мав суто внутрішній характер, не уособлював шовіністичні, ксенофобські чи антисемітські настрої.

Незважаючи на видимий антисоціалістичний характер фашизму, суттєвий вплив на Муссоліні мало його соціалістичне минуле й теорія революційного синдикалізму, яку до війни практикували ліві італійські соціалісти. В її основі були ідеї насилля, антипарламентаризму, заперечення політичної боротьби, а головне – тактика «прямої дії» для руйнування існуючого устрою і захоплення влади. До призначення Муссоліні прем'єр-міністром, фашизм (у формі фашистського руху 1919–1922 рр.) був передусім методом досягнення цілей

шляхом «прямої дії», що було успішною реалізацією на практиці теорії революційного синдикалізму.

Список використаних джерел та літератури:

1. Газін В. П., Копилов С.А. Новітня історія країн Європи і Америки 1918–1945 рр.: підручник / В. П. Газін, С. А. Копилов. – К.: Видавничий дім «Слово», 2003.
2. Кульчицький С. Фашизм / С. Кульчицький // Політична енциклопедія. – Київ: Парламентське видавництво, 2012. – С. 744–745.
3. Михайленко М.Ю. Державна політика національної консолідації Королівства Італія (1861–1896 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.02. / М. Михайленко; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2020.
4. Art D. What to Read on Fascism [Electronic resource] / D. Art // Foreign Affairs. – 2010. – January 20. – Access mode: <https://www.foreignaffairs.com/articles/germany/2010-01-20/what-read-fascism> (Last access: 30.05.2023). – Title from the screen.
5. Cantalupo R. Fascism in Italian History [Electronic resource] / R. Cantalupo // Foreign Affairs. – 1925. – October. – Access mode: https://www.foreignaffairs.com/articles/italy/1925-10-01/fascism-italian-history?fa_anthology=1113434 (Last access: 01.06.2023). – Title from the screen.
6. De Madariaga S. The Three Latin Sisters [Electronic resource] / S. de Madariaga // Foreign Affairs. – 1929. – January. – Access mode: <https://www.foreignaffairs.com/articles/france/1929-01-01/three-latin-sisters> (Last access: 20.05.2023). – Title from the screen.
7. Di Robilant I. The Catholic Press in Italy [Electronic resource] / I. di Robilant // Foreign Affairs. – 1930. – April. – Access mode: <https://www.foreignaffairs.com/articles/italy/1930-04-01/catholic-press-italy> (Last access: 20.05.2023). – Title from the screen.
8. Gentile G. The Philosophic Basis of Fascism [Electronic resource] / G. Gentile // Foreign Affairs. – 1928. – January. – Access mode: https://www.foreignaffairs.com/articles/italy/1928-01-01/philosophic-basis-fascism?fa_anthology=1113434 (Last access: 03.06.2023). – Title from the screen.
9. J. The Achievements of Fascism [Electronic resource] / J. // Foreign Affairs. – 1926. – July. – Access mode: <https://www.foreignaffairs.com/world/achievements-fascism> (Last access: 02.06.2023). – Title from the screen.
10. Laski H. J. Lenin and Mussolini [Electronic resource] / H. J. Laski // Foreign Affairs. – 1923. – September. – Access mode: <https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/1923-09-15/lenin-and-mussolini> (Last access: 02.06.2023). – Title from the screen. (Last access: 02.06.2023). – Title from the screen.
11. Mussolini B. La dottrina del fascismo / B. Mussolini // Enciclopedia Italiana. – Vol. 14. – Rome, 1932.
12. Mussolini B. The Political and Social Doctrine of Fascism [Electronic resource] / B. Mussolini. – London: Hogarth Press, 1933. – Access mode: http://media.wix.com/ugd/927b40_c1ee26114a4d480cb048f5f96a4cc68f.pdf (Last access: 03.06.2023). – Title from the screen.
13. Salvemini G. The Grand Council of Fascism [Electronic resource] / G. Salvemini // Foreign Affairs. – 1929. – January. – Access mode: <https://www.foreignaffairs.com/articles/italy/1929-01-01/grand-council-fascism> (Last access: 28.05.2023). – Title from the screen.
14. Sforza C. Italy and Fascism [Electronic resource] / C. Sforza // Foreign Affairs. – 1925. – April. – Access mode: <https://www.foreignaffairs.com/articles/italy/1925-04-01/italy-and-fascism> (Last access: 01.06.2023). – Title from the screen.

15. Sforza C. The Fascist Decade [Electronic resource] / C. Sforza // Foreign Affairs. – 1932. – October. – Access mode: <https://www.foreignaffairs.com/world/fascist-decade> (Last access: 01.06.2023). – Title from the screen.

16. Snyder T. We Should Say It. Russia Is Fascist [Electronic resource] / T. Snyder // The New York Times. – 2022. – May 19. – Access mode: <https://www.nytimes.com/2022/05/19/opinion/russia-fascism-ukraine-putin.html> (Last access: 02.06.2023). – Title from the screen.

References:

1. Gazin, V., & Kopylov, S. (2003). *Novitnia istoria krajin Yevropy i Ameryky, 1918–1945 rr.* Kyiv: Slovo. [In Ukrainian].

2. Kulchytskyi, S. (2012). Fascism. *Politychna entsyclopedia*. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo, 744–745. [In Ukrainian].

3. Mykhailenko, M. (2020). *Derzavna polityka natsionalnoji konsolidatsii Korolivstva Italija (1861–1896 rr.)*. Dys... kand. ist. nauk: 07.00.02. Kyiv. natsional. universytet im. T. Shevchenka. [In Ukrainian].

4. Art, D. (2010, 20 January). What to Read on Fascism. *Foreign Affairs*. Retrieved from: <https://www.foreignaffairs.com/articles/germany/2010-01-20/what-read-fascism> [In English].

5. Cantalupo, R. (1925, October). Fascism in Italian History. *Foreign Affairs*. Retrieved from: https://www.foreignaffairs.com/articles/italy/1925-10-01/fascism-italian-history?fa_anthology=1113434 [In English].

6. De Madariaga, S. (1929, January). The Three Latin Sisters. *Foreign Affairs*. Retrieved from: <https://www.foreignaffairs.com/articles/france/1929-01-01/three-latin-sisters> [In English].

7. Di Robilant, I. (1930, April). The Catholic Press in Italy. *Foreign Affairs*. Retrieved from: <https://www.foreignaffairs.com/articles/italy/1930-04-01/catholic-press-italy> [In English].

8. Gentile, G. (1928, January). The Philosophic Basis of Fascism. *Foreign Affairs*. Retrieved from: https://www.foreignaffairs.com/articles/italy/1928-01-01/philosophic-basis-fascism?fa_anthology=1113434 [In English].

9. J. (1926, July). The Achievements of Fascism. *Foreign Affairs*. Retrieved from: <https://www.foreignaffairs.com/world/achievements-fascism> [In English].

10. Laski, H. J. (1923, September). Lenin and Mussolini. *Foreign Affairs*. Retrieved from: <https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/1923-09-15/lenin-and-mussolini> [In English].

11. Mussolini, B. (1932). La dottrina del fascismo. *Enciclopedia Italiana*. Vol. 14. Rome. [In Italian].

12. Mussolini, B. (1933). *The Political and Social Doctrine of Fascism*. London: Hogarth Press. Retrieved from: http://media.wix.com/ugd/927b40_c1ee26114a4d480cb048f5f96a4cc68f.pdf [In English].

13. Salvemini, G. (1929, January). The Grand Council of Fascism. *Foreign Affairs*. Retrieved from: <https://www.foreignaffairs.com/articles/italy/1929-01-01/grand-council-fascism> [In English].

14. Sforza, C. (1925, April). Italy and Fascism. *Foreign Affairs*. Retrieved from: <https://www.foreignaffairs.com/articles/italy/1925-04-01/italy-and-fascism> [In English].

15. Sforza, C. (1932, October). The Fascist Decade. *Foreign Affairs*. Retrieved from: <https://www.foreignaffairs.com/world/fascist-decade> [In English].

16. Snyder, T. (2022, 19 May). We Should Say It. Russia Is Fascist. *The New York Times*. Retrieved from: <https://www.nytimes.com/2022/05/19/opinion/russia-fascism-ukraine-putin.html> [In English].

Nataliya Gorodnia,

Dr. Habil. (History), Professor,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

1919–1922 FASCIST MOVEMENT IN THE COVERAGE OF «FOREIGN AFFAIRS» MAGAZINE

***Annotation.** This article covers the fascist movement of 1919–1922 in Italy, namely the causes and circumstances of its emergence, social base, program and theoretical foundations, based on a content analysis of the academic publications in «Foreign Affairs» Magazine (U.S.) during the first decade of Mussolini's government, 1923–1932.*

As the analysis of sources shows, the assessments of the fascist movement by its supporters and opponents differed markedly. The fascist movement had a multidimensional character: violent and aggressive, anti-parliamentary, anti-socialist and syndicalist, as well as patriotic, nationalist, and revolutionary. It was generated by the results of the Great War, previous and those days internal socio-political processes in Italy. Under the influence of the war, it was characterized by its exaltation, the cult of sacrifice, and belief in the effectiveness of violence. It was also generated by the patriotic enthusiasm of Italians and their dissatisfaction with the government's «weak» policy during a large-scale social unrest and internationally. In this regard, it reflected the public demand for a more decisive government policy, and a «strong government». The founder and the leader of the fascist movement was Mussolini.

Fascists believed that the victory in the war created a favorable situation for the completion of the national unification of Italy and positioned themselves as the only «national» party, unlike others that relied on international ideologies such as liberalism, socialism, and Catholicism. The nationalism of the fascists was purely internal, and did not embody chauvinistic, xenophobic, or anti-Semitic sentiments. On the basis of patriotism and the demands of a «strong government», Mussolini enlisted the support of various social groups with different motivations, both radical and conservative, popular masses and representatives of the wealthy social groups.

The fascist movement was formed on the basis of a specific goal and a vision of how to achieve it, not a doctrine. It was based not on theories, but on actions, including violent ones. Before Mussolini's appointment as Prime Minister, fascism (in the form of the fascist movement) was primarily a method of achieving goals through «direct action», that is a successful implementation of the theory of revolutionary syndicalism in practice.

***Key words:** fascism, Italy, fascist movement, Mussolini, «Foreign Affairs» Magazine.*

Надійшла до редколегії 17.02.2023

УДК 94 “1905/1917”

DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2023.25.3>

Олег Купчик,
канд. іст. наук, доц.,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна

ДІЯЛЬНІСТЬ СТУДЕНТІВ-УКРАЇНЦІВ У ДЕРПТСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЗЕТИ «РАДА»)

Анотація. З'ясовано, що «українська студентська громада» в Дерптському університеті була заснована в жовтні 1905 року під час революційних подій у країні. Офіційною її назвою стало «Музично-драматичне товариство студентів-малоросів». Дописувачі газети рада називали його «Товариство студентів-українців в Дорпатському університеті». На час утворення до громади увійшло 55 студентів-українців. Вона мала власне керівництво та структуру – комісії (бібліотечна, наукова, драматична та ін.), а також касу взаємодопомоги.

«Українська студентська громада» в Дерптському університеті періодично організовувала й проводила «українські вечори». Під час цих вечорів студенти виступали з науково-популярними доповідями на українознавчу тематику, декламували вірші українських поетів, виступали з виставами, співали українські пісні, танцювали українські народні танці. Ці вечори проходили під час «Шевченківських днів», пам'яті Миколи Лисенка. Лесі Українки, Івана Франка. Під час літературних, музичних, мистецьких вечорів студенти збирали кошти. Зібрані кошти вони спрямовувала на організацію заходів, закупівлю українських книжок для бібліотеки, а також на пам'ятник Тарасу Шевченку.

Серед проблем в діяльності на початку ХХ ст. «української студентської громади» в Дерптському університеті слід виокремити часту нестачу коштів, періодичну відсутність власного приміщення, поступове зменшення чисельності членів громади через зменшення кількості українців серед студентства Дерптського університету через заборону випускникам місцевої духовної семінарії вступати до університету.

Загалом же робота «української студентської громади» в Дерптському університеті мала за мету пропагувати українську культуру та зберегти етнічну ідентичність українців. Вона стала невід'ємним елементом «українського життя» у Балтії, яке, у свою чергу, був складовою українського національного руху, проти якого боровся російський царизм.

Ключові слова: бібліотека, український вечір, газета, доповідь, статут, студент, товариство.

Постановка проблеми. Діаспора є дієвим інструментом реалізації за кордоном національних інтересів. Розуміючи важливість діаспори у досягненні зовнішньополітичних завдань, уряд країни має інституціоналізувати та спрямовувати роботу діаспори, підтримувати її ідейно, організаційно та фінансово.

Водночас події сучасної російсько-української війни підтвердили високий рівень свідомості української діаспори, її прагнення допомогти історичній батьківщині в час російської агресії. З перших днів війни українська діаспора долучилась до гуманітарної допомоги, допомагала протистояти інформаційним

операціям ворога, працювала волонтерами, допомагали біженцям. Багато з представників діаспори долучились до лав Інтернаціонального легіону ЗСУ, аби безпосередньо на полі бою давати відсіч російському окупанту. Серед них було чимало представників студентської молоді.

У свою чергу, на початку ХХ ст. як українська діаспора загалом, так і українська студентська молодь за кордоном, зокрема, не мали державної підтримки. Більше того, вони вимушено існували в умовах російської імперської політики заборон та переслідувань. Не виключенням у цьому стали студенти-українці Дерптського університету. Проте, їм вдалось організуватись та провадити проукраїнську роботу.

Аналіз джерел і літератури. Прикметно що, діяльність на початку ХХ ст. студентів-українців Дерптського університету не склала на сьогодні окремого наукового дослідження. З історичних праць слід відзначити лише спогади студента юридичного факультету Дерптського університету, а пізніше знаного політика, державного діяча і дипломата доби УНР та Української Держави, правника Андрія Яковліва [26] та статтю професора Тартуського університету Сергія Ісакова [5]. У статті С. Ісаков розкрив біографії визначних діячів українського національного руху початку ХХ ст., які були випускниками Дерптського університету та коротко охарактеризував діяльність його «української студентської громади». Загалом же дослідники обмежились висвітленням лише деяких зв'язків Дерптського університету з Університетом Св. Володимира [4], а також Одеським [6] та Харківським [25] університетами. Попри те, можливість дослідити діяльність на початку ХХ ст. студентів-українців Дерптського університету забезпечена джерельною базою, а саме матеріалами газети «Рада», яка виходила у цей час і публікувала інформацію про «українську студентську громаду» цього університету.

Постановка завдання. Мета статті полягає у тому, щоб розкрити діяльність на початку ХХ ст. студентів-українців Дерптського університету. Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язати такі завдання, визначити організаційно-правові форми роботи «української студентської громади» у Дерптському університеті, висвітлити й охарактеризувати її заходи з проукраїнської діяльності.

Основний матеріал. Відповідно до матеріалів газети «Рада» в Дерптському університеті «українська студентська громада» була заснована в жовтні 1905 року. Очевидно, що цьому посприяли обумовлені початком революційних подій поступки царської влади. Попри те, громада офіційно була зареєстрована як «Музично-драматичне товариство студентів-малоросів». Неофіційно його

називали «українська студентська громада». Метою її діяльності, відповідно до затвердженого 11 жовтня 1905 р. Статуту, було «Сприятим розитковим музичним і драматичним талантам своїх членів, поліпшенню їх матеріального становища, давати можливість розумно розважатися» [5]. Тоді кількість членів громади склала 55 осіб. Їм дозволили організувати і проводити вистави, концерти, різноманітні вечори, а також заснувати власну бібліотеку [5].

Проте «українська студентська громада» в Дерптському університеті не обмежилась в діяльності організацією та проведенням культурних заходів. Більше того, вона стежила за діяльністю інших українських студентських громад країни. Так у лютому 1907 року «українська студентська громада» в Дерптському університеті надіслала «українській студентській громаді» Університету Св. Володимира телеграму, у якій підтримала їхні вимоги щодо заснування в університеті українознавчих кафедр. В телеграмі за підписом голови громади йшло про те, що «Товариство студентів-українців в Юрьеві (він же Дорпат – *авт.*) надіється, що студентство Києва – серце України виконає не в примір професорам свій моральний обов'язок в справі українських кафедр» [1].

Восени ц.р. «українська студентська громада» в Дерптському університеті організувала й виступила у місцевому театрі «Вайнемуйне» з виставою за п'єсою І. Тобілевича (Карпенко-Карий) «Безталанна». Газета «Рада» з цього приводу писала: «Чималенький театр... був битком набитий народом; навіть всі проходи були зайняті головним чином, розуміється, молоддю. Велика присутність народу видимо добре вплинула на наших аматорок і аматорів, бо виконали вони пієсу, взагалі, дуже не погано, а місцями аматорки д-ки Кувечинська та Гринко-Углик дали нам зразки щиро художнього виконання... Взагалі кажучи, вистава зробила на присутніх гарне вражіння» [23]. А прибуток від вистави, продовжив автор допису в газеті, «лишиться в «Товаристві студентів-українців», – і надасть йому можливість «здійснити чимало добрих і користних проєктів, що стоять, мовляв, на порядку денному і нетерпляче дожидають своєї черги» [23].

Підтвердженням того, що діяльність «української студентської громади» в Дерптському університеті поступово політизується стало запрошення нею у почесні члени визнаного громадського діяча й історика Михайла Грушевського. У листі до нього від 1 грудня 1907 р. громада писала: «Високошановний Михайле Сергієвичу! Ваші наукові заслуги, ваша неутомна і щира діяльність на користь українського народу, вся ваша постать отвертого і чесного борця і думкою і словом – дорогі кожному свідомому українцеві. Дорогі вони і нам,

студентам-українцям Дорпатського університету. Тому-то загальні збори товариства студентів українців у Дорпаті 19 листопада 1907 року одностайно ухвалили запросити Вас, як «придбавшого своєю діяльністю пошану усього товариства (§ IV Статута), – в свої почесні члени. З глибокою пошаною голова товариства В. Злотчанський. Секретарь М. Селчінський» [2]. Про відповідь лідера українського національного руху з'ясувати, на жаль, нічого не вдалось.

Але зважаючи головне на культурний характер діяльності «української студентської громади», її члени головне організували літературні й музичні вечори, виступи хору і драматичного театру, читання рефератів. Попри те, воно не було повністю аполітичним, не залишилось осторонь суспільно-політичних подій і процесів, які відбувались в країні. Підтвердженням цьому є реферат на тему «Сучасний момент і наша тактика», який 17 березня 1908 р. [3] виголосив один із членів громади. Нажаль встановити автора і з'ясувати зміст доповіді не вдалось. Проте було очевидно, що громада перебувала під постійним наглядом жандармів і охоронного відділення.

«Українська студентська громада» періодично влаштовувала літературно-музичні вечірki, які називала «літературно-вокально-музичними зборами». Під час цих вечорів члени громади співали українські народні пісні, танцювали українські народні танці, декламували художні твори українських письменників і поетів. Так в березні 1908 року «українська студентська громада» влаштувала «Шевченкове свято». Пізніше її члени виступили із спектаклем «Безталанна» Івана Карпенка-Карого (справжнє прізвище І. Тобілевич). Вони також провели два засідання «наукової секції», під час яких заслухали й обговорили дві доповіді, а саме «Нові течії в літературі» та «Критичний розгляд «Die гормонтії» та «Великий молох» В. Винниченка». Члени «літературного гуртка» громади організували три тематичні літературні вечори («Короткий нарис становища України», «Українська справа й непевні елементи в українстві», «Наші часописи й мова»). Під час цих вечорів студентами були прочитані такі твори як «Демократ», «Я сидів коло неї», «Нарис з студентського життя» та ін. [22].

Попри те, царська влада пильно стежила за діяльністю «української студентської громади» Дерптського університету. Так у листопаді 1909 року з концертом у Дорпаті виступала капелла знаного композитора В. Г. Завадського. Тоді громада, «за артистичне виконання пісень», подала В. Завадському адрес: «Високошановний Василю Григоровичу! Товариство студентів українців має приємну нагоду вітати Вас на славнім шляху музичної творчості. Багато поклали Ви енергії та сил на любе вам діло розвою співу. Ваш хист дав

наслідки. Ми, сини знаного своєю музичністю українського народу, з великим задоволенням констатуємо, що на які високости рука рука майстра підняла нашу рідну пісню і пісню сусіднього нам російського народу. Бажаємо, аби світоч Вашого талану ще довго не згасав і будив би в тяжкі хвилини серед зневірених до кращого вищого життя. Живіть на славу Нені України і будьте, як есте її вірним сином» [21]. Про подання адресу та його зміст від «очень почитених людей» відразу стало відомо царській поліції. Вона кваліфікувала дії студентів як політичні й конфіскувала «адрес», а самих студентів викликали на допити. Щоправда про їх покарання нічого не вдалось з'ясувати.

5-ти річчя від заснування в Дерптському університеті «української студентської громади» в 1910 році було урочисто відзначено. З цього приводу відбулись урочисті збори членів громади. Участь у них взяли також «запрошені українці, які закінчили Дерптський університет». Піз час урочистостей вони заспівали «Ще не вмерла...». Опісля було прочитано історичний нарис про українське студентство у Дерпті. Особливий інтерес у слухачів тоді викликала розповідь про обставини заснування громади. Про це доповідач говорив, що «крім причин чисто психологічних, зрозуміло були й інші, більш важні причини; з одного боку назріла потреба в національному центрові, з другого – був чудовий ґрунт для поширення національно ідеї» [20].

Окремо доповідачі охарактеризували діяльність української громади в Дерпті до заснування в університеті «української студентської громади». Зокрема було згадано проукраїнську роботу вченого-фізика і метеоролога Михайла Косача (брата Лесі Косач-Українки, племінника Михайла Драгоманова). До 1902 року він працював приват-доцентом Дерптського університету, потім приват-доцентом кафедри метеорології у Харківському університеті, і помер рано, в 1903 році. Загалом на шостий рік існування в Дерптському університеті «української студентської громади», за твердженням газети «Рада», – це була «найстаріша з українських організацій. Але вже тоді громада переживала «часту зміну членів» через «зменшення українців серед складу студентства» університету [20].

Попри те, діяльність «української студентської громади» у Дерптському університеті проходила активно: систематично відбувались українські вечори з театральними виставами, виступи з рефератами, лекції, працювала бібліотека-читальня і «все це єднало до купи тутешніх українців». Більше того, «українська студентська громада» тоді мала своє помешкання, куди «вільно сходились його члени, розпізнавали життя інших товариств, так і всієї

України... відгукались на той чи інший випадок, який торкався українського життя» [14].

Проте, через студентський страйк восени 1910 року й обумовлене ним подальше кримінальне переслідування царської влади студентства (в дописі газети їх названо «поступовими товаришами»), діяльність «української студентської громади» в Дерптському університеті була майже призупинена. Очевидно, що саме через репресії царської влади проти студентства восени ц.р. студентам-українцям не вдалось організувати виступ із рефератом одного із членів студентської громади [11].

Тоді ж «українська студентська громада» втратила власне помешкання. Надалі вона «зосталась за порогом і її життя почало замирати і тільки рада товаришів іноді збиралась, а члени бачились випадково». Відомо, що тоді громада підготувала «адрес» з приводу 30-річного ювілею «Товариства студентів-росіян у Дерпті», яке «всупереч німецьким корпораціям, обороняло інтереси поступового студентства».

Невідомий автор статті в газеті «Рада» про «українську студентську громаду» писав про неї, що «фактично вона була живим мерцем і тільки на цих днях відбулись загальні збори». Він також скаржився, що з усієї громади тоді «зостався невеличкий гурток – 18 дійсних членів та 6 співробітників». Водночас було «багато «землячків-малоросів», які оповідають про себе, коли їм «приємно, полезно и лесно». Невідомий автор статті підсумував, що «мало зосталось товаришів, в яких живе дух...», але водночас висловив подальше сподівання, що із вступом української молоді у Дерптську духовну семінарію «прибавиться свіжої молоді сили» [14]. Вже 24 вересня 1911 р. голова «української студентської громади» у Дорпаті взяв участь в організованому «українському вечорі» у Ризі [24].

Вже з початком у вересні 1912 році в Дерптському університеті наступного начального року стали очевидними перспективи подальшого розвитку діяльності у ньому «української студентської громади». Дописувач газети «Рада» писав з цього приводу: «Як завше з'їхалась сила молоді з України, здобувати освіту, знання. З'їхались старі студенти, що попрацювали вже біля науки, і молоді що з розкритою душею йдуть всюди, де сподіваються знайти світло – знання, почути нове, велике, могутнє слово. Хочеться, щоб найбільше української молоді вийшло на справжній шлях, знайшло своє – національне «я», виправило те каліцтво, що не по своїй волі дістало в середній школі» [9].

Тепер на порядку денному діяльності «української студентської громади» головним було винесено питання поновлення роботи бібліотеки «української

студентської громади». Її книжковий фонд планували поповнити купленими книгами з української історії, літератури, економіки, а також газети й журналами. Ці книги мали систематизувати. Бібліотекарем як правило працював якийсь із першокурсників, або «хто просто згоджувався дежурити певний час».

Дописувач газети «Рада» прикро визнавав з цього приводу, що раніше «бібліотеки займали зовсім другорядне значення» в роботі «української студентської громади». Він переконував, що «на бібліотеки треба звернути увагу як на центр, об'єднуючий всіх, що бажають приобщатися до рідного слова». Далі дописувач висловив переконання про важливість відкриття «українських відділів» у бібліотеках вищих навчальних закладів, наповнення українськими книжками загально-студентських бібліотек. Водночас він був певен у доцільності залучення студентів-українців до вузівських «бібліотечних комісій». На його думку, це мало допомогти студентам-українцям доносити свої вимоги, потребу у рідній культурі та загалом «добувати свої права» [9].

До кінця 1912 року умови для роботи «української студентської громади» в Дерптському університеті ще більше погіршились. Дописувач у газеті «Рада» писав з цього приводу, що «життя українців в Дерпті майже вмерло. Колись «Товариство студентів-українців в Дерпті» мало багато членів і добре працювало, та тепер ледве животіє». Це було пов'язано з тим, що випускникам місцевої духовної семінарії заборонили вступати до Дерптського університету. Серед випускників цієї семінарії і відповідно абітурієнтів університету були українці. Дописувач продовжував, що «старі покінчали, молоді не прийшли. Нема власного помешкання, а тому нема українських вечорів, рефератів». Щоправда в непростих умовах для роботи члени громади ініціювали заснування в Дерпті «Українського клубу». У цьому їм мало допомогти «старше громадянство і колишні члени УСГ» [7]. Очевидно з метою обліку в Дерптському університеті студентів-українців тоді ж було піднято питання про їх анкетування [10].

На початку 1913 року відбулись збори «української студентської громади», на яких було обрано її раду й ревізійну комісію. Вже 10 лютого ц.р. громада провела «музично-літературну вечірку», під час якої збирала кошти для відзначення «Шевченківських днів», а також пам'яті М. Лисенка, І. Франка та ін. Тоді було зібрано 22 крб. [16]. Але цих коштів не вистачало. Тому 23 лютого ц.р. було проведено більшу «українську вечірку», яка складалась із вокально-музичної частини (члени громади Базилевич – скрипка, Овчаров і Богомазов – дует скрипки з віолончеллю) та вистави (за комедією М Старицького «Як

ковбаса та гарна» за участі членів громади П. Слюніна, Л. Головащенко та О. Мальованої. Тоді прибуток склав уже 80 крб. А у допомозі з організації заходу було відзначено також членів громади Жученка, Трутень, Чорнявського, Бондареву, Суховія, Слюніна [17].

Відповідно до плану роботи «українська студентська громада» у Дерптському університеті 10 березня 1913 р. провела «Шевченківські дні». Тоді ведучий заходу виступив зі вступним словом про важливість організації та проведення Шевченкових днів. Студент Калішевський виступив з рефератом на тему «Мотиви поезії Шевченка». Окремі студенти виконали українські пісні («Зелений гай», «Ревуть, стогнуть гори, хвилі», «Як буря у лісі», «Ой Дніпре, мій Дніпре...», «Не забудь юних днів»). Студенти танцювали українські танці. І на завершення хор виконав «Заповіт». Зібрані кошти були спрямовані на виготовлення пам'ятника Великому Кобзареві.

А 31 березня ц.р. «українська студентська громада» у Дорпатському університеті провела вечір пам'яті Миколи Лисенка. Тоді студент-українець виступив з рефератом про музичну творчість М. Лисенка, а музично-співочий колектив під керівництвом професора Людкевича виконував його твори видатного українського композитора [15].

Попри складний для «української студентської громади» Дерптського університету початок 1913 року, коли вона не мала «ні власного помешкання, ні грошей, тільки борги та песимістичний настрій... і вже здавалось, що наступив кінець, що загине товариство», надалі її робота налагодилась. Завдяки зібраним, під час організованих і проведених «українських вечірок», коштам студентська громада оплатила заборгованість за оренду приміщення громади, купила для власної бібліотеки нові книжки та журнали. Деякі кошти було спрямовано у касу взаємодопомоги, інші – для преміювання студентів за дослідницьку роботу з історії України [18].

Станом на жовтень 1913 року «українська студентська громада» в Дерптському університеті активно працювала. Вона мала невеликі, але власні кошти та помешкання з літньою залогою та їдальнею. На це час до студентської громади входило 50 осіб. Восени ц.р. вона організувала й провела загальні збори, дві «українські вечірки» і кілька «рефератів». Громада ще готувала великий вокально-музичний вечір пам'яті М. Лисенка, який мав пройти в актовій залі Дерптського університету. Студенти готували лекцію про музичну діяльність Лисенка, а також пісні в аранжуванні великого українського композитора. Вже тоді громада готувалась до 100-річного ювілею з дня

народження Тараса Шевченка, під час святкування якого планувала виступити з виставою «Назар Стодоля» [19].

З усіх українських студентських громад «Товариство студентів-українців в Дорпатському університеті» (як називали його дописувачі газети «Рада») на початку 1914 року залишалось однією з найбільш активних організацій. Про її діяльність надалі повідомляли на шпальтах газети «Рада» [12]. Проте, через запровадження в країні у серпні 1914 року стану війни у зв'язку з початком Першої світової війни, подальша робота громади була неможливою. А Лютнева революція 1917 року взагалі змінила суспільно-політичні обставини діяльності у Дерптському університеті «української студентської громади», але це предмет уже наступного наукового дослідження. Його завданнями мають стати також питання взаємовідносин студентів-українців у Дерптському університеті зі студентами-естонцями та студентами-росіянами.

Таким чином, у Дерптському університеті «українська студентська громада» була створена в жовтні 1905 року в контексті початку в країні тоді революційних подій. Відповідно до затвердженого Статуту громаду назвали «Музично-драматичне товариство студентів-малоросів». В газеті «Рада» про громаду писали як про «Товариство студентів-українців в Дерптському університеті». Воно мало «касу взаємодопомоги», заснувало власну бібліотеку.

Попри періодичну нестачу коштів і зміну поколінь студентів, відсутність власного приміщення, «українська студентська громада» у Дерптському університеті організовувала українські вечори. Під час цих вечорів студенти виступали з науково-популярними доповідями на українознавчу тематику. Вони також готували українські вистави, музичні танцювальні й співочі виступи, читали вірші. Цим студенти пропагували українську культуру та прагнули зберегти етнічну ідентичність.

Загалом діяльність «української студентської громади» у Дерптському університеті стала у Балтії невід'ємним елементом «українського життя», яке, у свою чергу, було складовою українського національного руху, проти якого боровся російський царизм.

Список використаних джерел і літератури:

1. Від студентів-українців Юрьєвського університету // Рада. – 1907. – 18 лютого.
2. Запросини проф. Мих. Грушевського на почесного члена // Рада. – 1907. – 19 грудня.
3. З Життя УСГ в Дерпті // Рада. – 1908. – 27 березня.
4. З іменем Святого Володимира. Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників: У 2 кн. / [упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський]. – К., 1994. – Кн. 1. – 398 с.
5. Ісаков С. Г. Українські студенти в Тартуському університеті XIX – початок XX ст. // УІЖ. – 2005. – № 1. – С. 70–82.

6. Історія Одеського університету (1865–2000) / Л.О. Ануфрієв, С.О. Аппатов, Ю.О. Амброз та ін.; Одеський державний університет ім. І. Мечникова. – Одеса: Астро-Принт, 2000. – 226 с.
7. Криза в житті української колонії в Дерпті // Рада. – 1913. – 17 січня.
8. Молоде життя (за 1911 рік) // Рада. – 1912. – 12 січня.
9. Молоде життя // Рада. – 1912. – 12 вересня.
10. Молоде життя // Рада. – 1912. – 22 грудня.
11. Молоде життя в 1910 році // Рада. – 1911. – 8 січня.
12. Наші товариства в 1913 році // Рада. – 1914. – 8 січня.
13. По вищих школах // Рада. – 1913. – 16 вересня.
14. По вищих школах. Дерпт. Товариство студентів-українців // Рада. – 1911. – 10 листопада.
15. По вищих школах. Дорпат (Юр'єв). Товариство студентів-українців // Рада. – 1913. – 22 березня.
16. По вищих школах. Дорпат. Товариство студентів-українців // Рада. – 1913. – 20 лютого.
17. По вищих школах. Дорпат. Товариство студентів-українців // Рада. – 1913. – 8 березня.
18. По вищих школах. Товариство студентів-українців у Дорпаті // Рада. – 1913. – 25 травня.
19. По вищих школах. Товариство студентів-українців у Дорпаті // Рада. – 1913. – 7 листопада.
20. Студенти-українці в Дерпті // Рада. – 1910. – 24 листопада.
21. Товариство студентів-українців в Дерпті (Юр'єв) // Рада. – 1909. – 1 грудня.
22. Товариство студентів-українців в Дерпті // Рада. – 1908. – 12 квітня.
23. Українська вистава в Дорпаті // Рада. – 1907. – 9 листопада.
24. Українське життя у Ризі // Рада. – 1911. – 27 листопада.
25. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна за 200 років. – Х.: Фоліо, 2004. – 750 с.
26. Яковлів А. Українська студентська громада у Дорпаті / А. Яковлів // З минулого. – Варшава, 1939. – Т. 2: Український студентський рух у російській школі. – С. 162–174.

References:

1. Vid studentiv-ukrayinciv Yur'yevs'kogo universy'tetu (1907, 18 lyutoho). *Rada*.
2. Zaprosy'ny` prof. My`x. Grushevs'kogo na pocheshnogo chlena (1907, 19 hrudnya). *Rada*.
3. Z Zhy'ttya USG v Derpti (1908, 27 bereznya). *Rada*.
4. Korotkyj, V., & Ul'yanovs'kyj, V. (1994). *Z imenem Svyatogo Volody'my`ra. Ky'yivs'kyj universy'tet u dokumentax, materialax ta spogadax suchasny`kiv* (Kn. 1).
5. Isakov, S.G. (2005). *Ukrayins'ki studenty` v Tartus`komu universy'teti XIX – pochatok XX st. UIZh, 1, 70–82.*
6. Odes'kyj derzhavnyj universytet im. I. Mechnyкова. *Istoriya Odes'kogo universy'tetu (1865–2000)* (2000). Odesa: Astro-Pry`nt.
7. Kry`za v zhy'tti ukrayins`koyi koloniyi v Derpti (1913, 17 sichnya). *Rada*.
8. Molode zhy'ttya (za 1911 rik) (1912, 12 sichnya). *Rada*.
9. Molode zhy'ttya (1912, 12 veresnya). *Rada*.
10. Molode zhy'ttya (1912, 22 hrudnya). *Rada*.
11. Molode zhy'ttya v 1910 roci (1911, 8 sichnya). *Rada*.
12. Nashi tovary`stva v 1913 roci (1914, 8 sichnya). *Rada*.
13. Po vy`shhy`x shkolax (1913, 16 veresnya). *Rada*.
14. Po vy`shhy`x shkolax. Derpt. Tovyary`stvo studentiv-ukrayinciv (1911, 10 lystopada). *Rada*.

15. Po vy`shhy`x shkolax. Dorpat (Yur'yev). Tovary`stvo studentiv-ukrayinciv (1913, 22 bereznya). *Rada*.
16. Po vy`shhy`x shkolax. Dorpat. Tovary`stvo studentiv-ukrayinciv (1913, 20 lyutoho). *Rada*.
17. Po vy`shhy`x shkolax. Dorpat. Tovary`stvo studentiv-ukrayinciv (1913, 8 bereznya). *Rada*.
18. Po vy`shhy`x shkolax. Tovary`stvo studentiv-ukrayinciv u Dorpati (1913, 25 travnya). *Rada*.
19. Po vy`shhy`x shkolax. Tovary`stvo studentiv-ukrayinciv u Dorpati (1913, 7 lystopada). *Rada*.
20. Studenty`-ukrayinci v Derpti (1910, 24 lystopada). *Rada*.
21. Tovary`stvo studentiv-ukrayinciv v Derpti (Yur'yev) (1909, 1 hrudnya). *Rada*.
22. Tovary`stvo studentiv-ukrayinciv v Derpti (1908, 12 kvitnya). *Rada*.
23. Ukrayins`ka vy`stava v Dorpati (1907, 9 lystopada). *Rada*.
24. Ukrayins`ke zhy`ttya u Ry`zi (1911, 27 lystopada). *Rada*.
25. *Xarkivs`ky`j nacional`ny`j universy`tet imeni V. N. Karazina za 200 rokiv*. (2004). X.: Folio.
26. Yakovliv A. (1939). Ukrayins`ka students`ka gromada u Dorpati. *Z my`nulogo: T. 2: Ukrayins`ky`j students`ky`j rux u rosij`s`kij shkoli* (s. 162–174).

Oleh Kupchyk,

Ph.D. (History), Associate Professor,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ACTIVITY OF UKRAINIAN STUDENTS AT THE UNIVERSITY OF DERPT AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY (ACCORDING TO THE MATERIALS OF THE NEWSPAPER «RADA»)

Abstract. *It was found that the «Ukrainian student community» at the University of Derpt was founded in October 1905 during the revolutionary events in the country. Its official name became the «Musical and Dramatic Society of Minor Russian Students». Contributors to the Rada newspaper called it the «Society of Ukrainian Students at Dorpat University». At the time of formation, 55 Ukrainian students joined the community. It had its own management and structure – commissions (library, scientific, drama, etc.), as well as a mutual aid fund.*

«Ukrainian Student Community» at Derpt University periodically organized and held «Ukrainian events». During these evenings, students gave popular scientific reports on Ukrainian studies, recited poems by Ukrainian poets, performed plays, sang Ukrainian songs, and danced Ukrainian folk dances. These evenings were held during the «Shevchenko days», in memory of Mykola Lysenko, Lesya Ukrainka, Ivan Franko. Students collected funds during literary, musical and artistic evenings. They directed the collected funds to the organization of events, the purchase of Ukrainian books for the library, as well as to the monument to Taras Shevchenko.

Among the problems in the activity at the beginning of the 20th century of the «Ukrainian student community» at the University of Derpt were the frequent lack of funds, the periodic lack of its own premises, the gradual decrease in the number of members of the community due to the decrease in the number of Ukrainians among the students of the University of Derpt due to the ban on graduates of the local theological seminary to enter the university.

In general, the work of the «Ukrainian student community» at the University of Derpt was aimed at promoting Ukrainian culture and preserving the ethnic identity of Ukrainians. It became an integral element of «Ukrainian life» in the Baltics, which, in turn, was a component of the Ukrainian national movement against which the Russian government fought.

Keywords: *library, Ukrainian event, newspaper, report, charter, student, community.*

Надійшла до редколегії 17.03.2023

УДК 94(477).001.361

DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2023.25.4>**Наталія Лопачька,**

канд. іст. наук, доц.,

Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-гуманітарний
університет імені академіка Степана Дем'янчука»,

Рівне, Україна

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0007-5704-8813>

НАЦІОНАЛЬНА, ЕТНІЧНА ТА РЕЛІГІЙНА ІДЕНТИЧНОСТІ: СУТНІСТЬ, ІСТОРИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ

Анотація. У статті проаналізовано сутність розуміння понять: «національна ідентичність», «етнічна ідентичність», «релігійна ідентичність», їх структурні компоненти, еволюційні засади формування та співвідношення у аспекті історичного феномену. Як для минулого так і сьогодення України надзвичайно важливим було і залишається питання національної ідентичності. Ідея консолідації держави відображає аспект того, наскільки сформоване і збалансоване громадянське суспільство. Елементами останнього виступають різні об'єднання, що охоплюють певні сфери життя. Такі структури цілком відображають і визначають конфесійні симпатії суспільства. Ідентичність в такому сенсі виступає ключовою засадою до формування етнічних, релігійних переконань. Україна сьогодні перебуває у надскладній ситуації, що пов'язано із російсько-українською війною, яка бере початок ще з лютого 2014 року. В контексті сучасних подій для населення України важливо усвідомлювати і сконцентровувати свою увагу на тому, що його об'єднує. Такі чинники варто виділяти і в минулому української історії, і визначати у сучасності. Зміст статті реконструює проблему теоретичного розуміння поняття «національної ідентичності», «етнічної ідентичності», «релігійної ідентичності». Визначено, що для зазначених ідентичностей характерні свої особливості, які впродовж історичного часу можуть змінюватись. Звернено увагу на те, що національна ідентичність може змінюватись у часі. Обґрунтовано, що «національна ідентичність», «етнічна ідентичність», «релігійна ідентичність» перебувають в процесі постійних змін, а також можуть адаптовуватись під впливом сторонніх процесів. Визначено, що для України згадані ідентичності надзвичайно важливі, оскільки і генерують, і утверджують засади національного єднання, формують потужне підґрунтя для усталеного громадянського суспільства.

Ключові слова: національна ідентичність, етнічна ідентичність, релігійна ідентичність, нація, етнічна група, релігія.

Постановка проблеми. Сучасна українська та всесвітня історична наука багато приділяють уваги вивченню проблемі «ідентичності» як феномена суспільної організації. Актуальною науковою проблемою на сьогодні є проблема дослідження національної, етнічної, релігійної ідентичностей в розрізі сутності самої проблеми, а також ключових засад історичного формування та їх співвідношення. Для української історії, а також для розуміння обставин та ключових моментів українського націотворення – проблеми заявлених вище ідентичностей – представляють науковий інтерес.

Безумовно, без характеристики і розуміння історичних обставин минулого щодо формування української нації не можливо достеменно обґрунтувати її специфіку існування у сучасності. Перспективність дослідження проблеми національної, етнічної, релігійної ідентичностей для української історії полягає у актуалізації і поглибленні знань про національне самовизначення, особливості прояву українськості і трансляції її на організацію соціального, культурного, державотворчого життя України у різних часових етапах історичного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливо зауважити, що аспект, який пов'язаний із проблемою дослідження ідентичностей: національної, етнічної та релігійної є доволі актуальним у кола представництва наукової спільноти. В умовах сучасного надскладного функціонування України, що зумовлено російсько-українською війною (пряме й опосередковане застосування збройної сили Російською Федерацією проти суверенітету і територіальної цілісності України, що бере початок з 20 лютого 2014 р і триває дотепер) надзвичайно важливо актуалізувати такого характеру дослідження. Концептуальні засади і аспекти наукового пізнання заявленої проблеми щодо ідентичностей вивчали та вивчають такі вчені як: М. Степико [11], Ю. Поліщук [8], Л. Нагорна [5], В. Калач [3], І. Папаяні [7].

Метою статті є дослідження особливостей національної, етнічної та релігійної ідентичностей, з'ясування їх сутності, історичних засад формування та співвідношення.

Виклад основного матеріалу. «Ідентичність» – це рівнозначність, тотожність, однаковість... Дію установлення ідентичності називають ідентифікацією. Важливість з'ясування поняття ідентичність та способів ідентифікації зумовлена їх місцем у житті та діяльності людини» [1]. «Ідентичність» – як поняття дозволяє, з одного боку – виразити, формалізувати складні процеси, які відбуваються за участю індивіда у його суспільній, економічній, політичній, релігійній, культурній і інших видах діяльності, а з іншого боку – у конкретний історичний час або ж період, «ідентичність» сприяє формуванню національного, етнічного, релігійного компоненту для виробництва і трансляції загальних цінностей. На утвердження останніх об'єктивно впливає історичний час, конкретні історичні явища, усталені соціальні, культурні, економічні, духовні парадигми у суспільстві. Сучасні виклики світу і суспільства у ньому, на жаль, проявляються у найважчих і найскладніших кризових моментах: від глибинних деструктивних процесів в економічній, політичній сферах, до конфліктів воєнного характеру. Завдання

гуманітарної сфери, і в засадах історичної науки, зокрема, полягають у тому, щоб не лише звертати увагу на проблему трактування виникнення та розв'язки історії війн, повстань, соціально-економічних вибухів, а й сприяти через детальний розгляд і наукове вивчення їх особливостей в минулому, визначити критерії, обставини причинно-наслідкові зв'язки історичного розвитку подій сучасності, пояснення їхнього феномену, а відтак забезпечити й сприяти утвердження гарантій безпеки як на локальному рівні (державі), так і глобальному (світі). Адже ґрунтовні історичні знання, правильний їх науковий аналіз сприятимуть адекватним та справедливим оцінкам і висновкам-обґрунтуванням, а саме щодо проблем існування національних, етнічних, релігійних ідентичностей, що в результаті формуватиме об'єктивні підстави до процесу становлення миру і спокою у суспільстві, світові та його непорушності. Справедливі наукові оцінки історичного минулого, в рамках розкриття проблем: етнічної консолідації, національної ідентичності, мови, культури, релігії, духовних складових дозволятимуть популяризувати обґрунтування щодо визначення власного місця у надскладних утвореннях державного чи міждержавного характеру. В результаті такі наукові надбання практично зможуть згенеруватись у засадничих переконаннях достовірного знання історичного минулого свого краю, країни, а в подальшому – усвідомлення суспільством необхідності ідентифікації себе у «архітектоніці» культурної, етнічної, релігійної складової, що визначатиме об'єднувальний чинник для побудови єдиного національного.

Україна сьогодні у надскладних умовах, оскільки з 20 лютого 2014 р. триває російсько-українська війна – «... пряме й опосередковане застосування збройної сили Російською Федерацією проти суверенітету і територіальної цілісності України» [9]. З 24 лютого 2022 р. відбулося широкомасштабне вторгнення Росії в Україну. Звісно, що для правильного, об'єктивного висвітлення, трактування і аналізу істориками згадуваної війни необхідно, в першу чергу, володіти достовірною інформацією (історичні джерела, свідчення очевидців тощо), а з іншого боку, будь-який військовий конфлікт вимагає для неупередженого висвітлення змісту – його завершення, що дає можливість науковцям бачити проблему в генезі, зрештою, отримати доступ до необхідних джерел інформації, документальної бази (що в умовах війни не завжди можливо). Проте, вже у теперішньому часі очевидним є той факт, що наша українська нація, наша держава Україна потребують вкрай обґрунтованих не лише мотивацій, а й аксіологічних тверджень щодо нашої ідентичності: національної, етнічної, релігійної. Консолідуєчий фактор національного

питання українців, через наукове висвітлення їх культурної унікальності та особливості рис нації на різних витках історичного часу, дозволить розкрити вкрай важливе на часі питання феномену українства, популяризувати його, донести до аудиторії не лише науковців, а й до здобувачів закладів загальної середньої освіти та закладів вищої освіти. Такого характеру підхід до вивчення історичних засад формування та співвідношення національної, етнічної та релігійної ідентичностей визначає: вагомість наукового інтересу до проблеми й актуалізацію її та більш ґрунтовне використання у навчальному матеріалі освітніх компонентів в закладах загальної середньої освіти, закладах вищої освіти України.

Важливо розуміти, що означає саме поняття «національна ідентичність». Енциклопедичне визначення трактує, що «національна ідентичність – це персональна ідентичність або відчуття належності до певної держави чи нації. Це сенс «нації як цілісного цілого, представленої самобутніми традиціями, культурою та мовами». Національна ідентичність може означати суб'єктивне відчуття, яке людина поділяє з групою людей про націю. Незалежно від законного статусу громадянства» [6]. Натівідад Гутьєррес зауважує, що «...національна ідентичність, насамперед, є самоідентифікація людей певної національної держави» [13, р. 7]. Британський дослідник Ентоні Дейвід Сміт у праці «Національна ідентичність» [10] визначає п'ять найголовніших рис національної ідентичності: «1) історична територія, або рідний край; 2) спільні міфи та історична пам'ять; 3) спільна масова, громадська культура; 4) єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів; 5) спільна економіка з можливістю пересуватись у межах національної території» [10]. Беззаперечно, виходячи із тлумачення поняття «національна ідентичність» та розуміння її рис, очевидним є те, що населенню надто важко нав'язувати її особливі риси та елементи, коли воно вже персоніфікує себе із певними характеристиками, які визначають його як окремий національний феномен. На різних історичних етапах люди піддавались соціальним впливам, виділяли у повсякденному житті спільні елементи (історія нації, спільна культура, національні символи) своєї приналежності до певної групи. Через усвідомлення і розуміння особистої ідентичності людство сформувало підґрунтя та засадничі складові для національної ідентичності, що дозволило усвідомити власну приналежність до певної нації та держави. Варто враховувати, що ідентичність буває особистою або ж колективною. Науковець М. Степико зауважує, що «перша означає тожсамість статі, сімейного стану, зайнятості, освіти, місця проживання, вірування тощо однієї і тієї самої людини у різні проміжки часу... Механізмом

формування особистої ідентичності людини є інтеріоризація всіх обставин її життєдіяльності в особистісні, психологічні структури – підсвідомі або трансцендентні стосовно конкретної ситуації, що набувають у цьому випадку для особи всезагального значення... Найбільш важливими формами колективної ідентичності є соціальні: класові, етнічні, національні, громадянські, політичні тощо... Колективна ідентичність сама по собі є не об'єктивним чи суб'єктивним, а інтерсуб'єктивним феноменом. Вона відтворюється лише тому, що частина людей переконана: інші люди сприймають та оцінюють те або інше явище так само, як і вони» [11, с. 254]. Ідентичність має властивість проявляти себе через участь або ж реакцію суспільства на певні суспільно-політичні обставини, події. Для України знаковими проявами колективної ідентичності були: Помаранчева революція (22 листопада 2004 р. – 26 грудня 2004 р.), Революція гідності (з 30 листопада 2013 р. – до лютого 2014 р.). Згадувані події в Україні стали наслідком того, що українське суспільство відреагувало на тодішню діяльність органів влади, політичних та громадських установ, діючих соціальних програм тощо у вигляді реакції, що представила консолідуючу складову – колективну українську національну ідентичність. Остання проявилася, дійсно, у важливих рушіях згуртованості українців, тяжіння їх до сучасних західних культурно-цивілізаційних цінностей (демократії, здатності до свідомого ціннісного вибору) і при цьому збереженні власних та унікальних національних надбань. Дослідниця Т. Метельова вдало визначає пріоритет у виборі людини щодо розширення власних інтелектуальних і культурних тенденцій та їх наслідкових складових: «Людина в ситуації необмежених можливостей комунікації у своєму повсякденному бутті стикається з безліччю традицій, дискурсів, культурних практик. Розуміти й поважати їх – ось чому має вона вчитися; цінувати їх естетику й відчувати поліфонічність і полісемантичність їхнього змісту. Традиційна народна і – ширше – національна культура як предмет вибору в новій ситуації лише втрачає свої преференції як такої, що обирається за належністю до спільноти. Однак у будь-якому разі вона проривається до буття і не лише живить своїми енергіями культуру високу, а й конститує ґрунт мас-культури – тільки відповідним, мозаїчно-фрагментаризованим способом» [4, с. 23].

Національна ідентичність виконує надзвичайно важливі функції. Варто звернути увагу на те, що націю згуртовує спільна територія проживання і не тільки на сучасному етапі, а й в минулому, оскільки це формується в процесі життя, праці – так званого соціального простору, який демаркується

історичною територією. Інша важлива функція національної ідентичності – забезпечення контролю над територіальними ресурсами. Нація, виходячи із особливостей поділу праці, сприяє «...пересуванню товарів та робочої сили, розподілу ресурсів між членами нації в межах батьківщини» [10]. Звісно, що нація має обов'язково керуватися і легітимними інституціями, юридичними нормами, тому вона на різних етапах формувала і формує опору для держави. Це визначається певними критеріями національного інтересу, який може спонукати до вибору урядів, їх представників. В сукупності функції, які виконує нація, відображаючи свої політичні особливості національної ідентичності, від найдавніших часів – у вигляді звичаїв, традицій, та у сучасності – це юридичні інституції, органи влади, які забезпечують легітимне утвердження громадського порядку, правил і норм, забезпечують солідарність, єдність. Таким чином, національна ідентичність – складна конструкція, яка сприяє утвердженню самоорієнтації, самовизначення індивіда у світі.

Етнічна ідентичність – це «...усвідомлення приналежності до певної етнічної спільноти, ідентифікації з іншими членами етносу внаслідок спільності історичної пам'яті, спільності культурних архетипів тощо» [2, с. 274]. Цей вид ідентичності надзвичайно важливий, оскільки це вагоме підґрунтя для утвердження національної ідентичності. Пріоритети етнічної ідентичності спрямовані більше у минуле, саме воно для певного етносу стає важливим чинником до його утворення. Це не лише історичні обставини, досвід, а й спільні психологічні особливості людей, які формують спільний етнодемографічний потенціал. В процесі історичного формування українців як етнічної спільноти не раз виникали ситуації, що викликали різного характеру напруженості. Наприклад, зміна економічної, політичної, духовної ситуації в Україні призводила не раз і до значних змін внутрішніх відносин українського етносу, і до його відносин з іншими етнічними групами. Україна отримала у спадок досить розбалансоване суспільство, яке до цього часу орієнтується на свої індивідуальні ціннісні й змістовні парадигми, тому сприйняття минулого і бачення майбутнього в нього теж доволі різне. Історично зумовлено це тим, що територіально Україна не завжди перебувала монолітно у сучасних її кордонах. Українські землі в минулому тривалий час перебували у складі різних держав, що здійснювали і юридичний, і ідеологічний тиск. Громадянська, а відтак і етнічна консолідація можлива за умови, коли є суспільна стабільність, що гарантуватиме формування потужної політичної нації. Зважаючи на історичні особливості існування України як держави, на сьогодні є проблеми із самоідентифікацією її населення: «одна із причин цього полягає в тому, що

Україна мала лише спорадичний досвід монолітного і цілісного існування, тривалий час її частини перебували у складі сусідніх держав...» [8, с. 198]. На сучасному етапі розвитку українське суспільство інтенсивно відроджує втрачені або ж раніше нерозвинені атрибути своєї етнічності. Вагомим рушієм у цих змінах і процесах є те, що етнокультурні потреби переходять у площину потреби забезпечення етнокультурних прав, а також формують етнополітику держави. В результаті для українського етносу – це визначатиме і вже на сучасному етапі розвитку України визначає потреби етнокультурного й політичного розвитку як складових різних елементів етнонаціональної структури. Представники українського етносу у історичному минулому це проявляли у прагненні розбудувати національну державу. Сьогодні в українському суспільстві це яскраво простежується у зростанні етнічної консолідації, солідарності, внутрішньої етнічної згуртованості. Проте, етнічні рухи в Україні мають властивість за певних обставин породжувати ситуації конфліктогенного характеру, що яскраво простежується у середовищі національних меншин. Це провокує і ізоляціоністські, і сепаратистські настрої в середовищі тих чи інших національних меншин, які проживають на території України. Релігійна ідентичність «є специфічним типом формування ідентичності. Зокрема, це відчуття приналежності до групи, до релігії та важливість цієї приналежності до групи, оскільки вона стосується самооцінки людини. ... Релігійна ідентичність, з іншого боку, стосується саме членства в релігійній групі, незалежно від релігійної діяльності чи участі» [14]. У історичному феномені процес релігійної ідентичності для України надзвичайно складний. Наша країна ніколи не була моноконфесійною, а на її території проживали різні етнічні групи. Таким чином, це зумовило до формування на території українських земель чисельних релігійних ідентичностей. Самі ж процеси «...формування ідентичностей в межах українського та інших народів (поляків, євреїв, німців, греків, татар, ... тощо) виявилися надто складними факторами» [12]. Такими непростими обставинами, що стримували або ж впливали на процес формування особливостей релігійної ідентичності українців виступають аспекти, що зумовлені: відсутністю власної держави тривалий час, засилля чужих політичних сил, культурне, мовне, ментальне, соціальне приниження титульної нації в її історії. Така складність історичного минулого нашої країни у процесах державотворення, впливу на неї інших держав визначала і роль релігії, оскільки вона могла як сприяти гуртуванню і консолідації української нації та розвитку її релігійної ідентичності, так і навпаки – нівелювати, «розчиняти» етнорелігійну специфіку народів. Минуле

України характеризується складними обставинами, оскільки країна опинялася на розломі «культурно-цивілізаційних світів, в рамках яких шукала свою ідентичність, не завжди синхронізуючись з історичним поступом людства» [12]. На сучасному етапі розвитку України проблема релігійної ідентичності надзвичайно вагома. Перш за все, Революція Гідності (політичні і суспільні зміни в Україні – листопад 2013 р. – лютий 2014 р.), анексія Криму Російською Федерацією (березень 2014 р. і триває дотепер), російсько-українська війна – пряме й опосередковане застосування збройної сили Російською Федерацією проти суверенітету і територіальної цілісності України (з 20 лютого 2014 р. і триває дотепер) актуалізували проблему релігійної ідентичності. Наприклад, події Революції Гідності засвідчили пріоритет християнських цінностей, а саме – викристалізувалась толерантна міжконфесійна складова (мирне співіснування різних конфесій). Для України – це стало наслідком єднання. В умовах складної реальності сучасної України – повномасштабного вторгнення Російської Федерації до нашої країни (з 24 лютого 2022 р. і триває дотепер) – українська нація продемонструвала єднання і визначення в релігійній ідентифікації на основі прихильності вірян Православній Церкві України. Варто зауважити, що складні процеси політичного, соціального, міждержавного характеру, безумовно, впливають на засади релігійної ідентичності, визначають її ключові пріоритети.

Висновки. Отже, процеси національної, етнічної та релігійної ідентичностей є унікальними, які і в минулому України, і її сучасному відігравали і відіграють вагомий роль не лише в ідентифікації українців як нації, але й визначають їх особливі складові національно-культурного феномену. Усі три вище зазначені ідентичності для України є цінностями, які спрямовані на формування національних пріоритетів. Національна, етнічна та релігійна ідентичності сприяють консолідації українства, а також є вагомими у становленні громадянського суспільства.

Список використаних джерел та літератури:

1. Ідентичність [Електронний ресурс] // Енциклопедія сучасної України. – Режим доступу: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=13770 (Дата звернення: 16.01.2023). – Назва з екрана.
2. Історія української культури: навч. посіб. / за ред. О.Ю. Павлової. – Київ: Центр учбової літератури, 2012. – 368 с.
3. Калач В. Релігійна ідентичність українських громадян та соціокультурні трансформації / В. Калач // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Секція Українознавство. – № 15. – 2001. – С. 37–39.
4. Культурно-цивілізаційний простір Європи і Україна: особливості становлення та сучасні тенденції розвитку: колективна монографія / [наук. ред. А. І. Кудряченко]; Інститут європейських досліджень НАН України. – Київ: Університет «Україна», 2010. – 405 с.

5. Нагорна Л.П. Регіональна ідентичність: український контекст / Л.П. Нагорна. – Київ: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. – 405 с.
6. Національна ідентичність [Електронний ресурс] // Вікіпедія: вільна енциклопедія. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Національна_ідентичність (Дата звернення: 12.01.2023). – Назва з екрана.
7. Папаяні І. Релігійна ідентичність в кордонах теоретичного релігієзнавства / І. Папаяні // Українське релігієзнавство. – 2009. – № 52. – С. 22–29.
8. Поліщук Ю. Теоретичні виміри етнічної і національної ідентичностей / Ю. Поліщук // Наукові записки Інституту політ. і етнонац. досліджень ім. І. Кураса. – Київ, 2013. – Т. 2 (64): Березень–квітень. – С. 197–213.
9. Російсько-українська війна [Електронний ресурс] // Вікіпедія: вільна енциклопедія. – Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Російсько-українська_війна_\(з_2014\)#Окупація_Криму_\(22_лютого—18_березня_2014\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Російсько-українська_війна_(з_2014)#Окупація_Криму_(22_лютого—18_березня_2014)) (Дата звернення: 11.01.2023). – Назва з екрана.
10. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність [Електронний ресурс] / Ентоні Д. Сміт. – Київ: Основи, 1994. – 224 с. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/smith/smi.htm> (Дата звернення: 16.01.2023). – Назва з екрана.
11. Степико М. Сучасні виклики українській національній ідентичності / М. Степико // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України; Президія НАН України, 2019. – №. 3–4 (99–100). – С. 253–265.
12. Филипович Л. Релігійні ідентичності в Україні: постановка проблеми. [Електронний ресурс] / Л. Филипович. – Режим доступу: <https://www.academia.edu/34542185> (Дата звернення: 16.05.2023). – Назва з екрана.
13. Gutierrez N. The Study of National Identity // Modern Roots: Studies of National Identity. Ed. by A. Dieckhoff and N. Gutierrez. Aldershot: Ashgate, 2001. – P. 3-20.
14. Religious identity [Electronic resource] // Wikipedia The Free Encyclopedia. – Mode of access: https://en.wikipedia.org/wiki/Religious_identity (Last access: 16.05.2023). – Title from the screen.

References:

1. Identychnist. *Encyklopediya suchasnoyi Ukrayiny*. Retrieved from: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=13770. [In Ukrainian].
2. Pavlova, O. Yu. (Ed.) (2012). *Istoriya ukrayinskoï kultury. Navch. posib*. Kyiv: Centr uchbovoyi literatury. [In Ukrainian].
3. Kalach, V. (2001). Relihijna identychnist ukrayinskyx hromadyan ta sociokulturni transformaciyi. *Visnyk Kyivskoho nacionalnoho universytetu im. Tarasa Shevchenka. Sekciya Ukrayinoznavstvo*. 15, 37–39. [In Ukrainian].
4. Kudryachenko, A. I. (Ed.) (2010). Kulturno-cyvilizacijnyj prostir Yevropy i Ukrayina: osoblyvosti stanovlennya ta suchasni tendenciyi rozvytku. *Instytut yevropejskyx doslidzhen NAN Ukrayiny*. Kyiv: Universytet «Ukrayina». [In Ukrainian].
5. Nahorna, L. P. (2008). *Rehionalna identychnist: ukrayinskyj kontekst*. Kyiv: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України. [In Ukrainian].
6. Nacionalna identychnist. *Vikipediya: vilna encyklopediya*. Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/Національна_ідентичність. [In Ukrainian].
7. Papayani, I. (2009). Relihijna identychnist v kordonax teoretychnoho relihiyeznavstva. *Ukrayinske relihiyeznavstvo*. 52, 22-29. [In Ukrainian].
8. Polishhuk, Yu. (2013, Berezen-kviten). Teoretychni vymiry etnichnoyi i nacionalnoyi identychnostej. *Naukovi zapysky Instytutu polit. i etnonac. Doslidzhen im. I. Kurasa*. 2 (64), 197–213. [In Ukrainian].

9. Rosijsko-ukrayinska vijnna. *Vikipediya: vilna encyklopediya*. Retrieved from: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Російсько-українська_війна_\(з_2014\)#Окупація_Криму_\(22_лютого—18_березня_2014\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Російсько-українська_війна_(з_2014)#Окупація_Криму_(22_лютого—18_березня_2014)). [In Ukrainian].
10. Smit, E. D. (1994). *Nacionalna identychnist*. Kyiv: Osnovy. Retrieved from: <http://litopys.org.ua/smith/smi.htm>. [In Ukrainian].
11. Stepyko, M. (2019). Suchasni vyklyky ukrayinskij nacionalnij identychnosti. *Naukovi zapysky Instytutu politychnyx i etnonacionalnyx doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny*. Kyiv: Instytut politychnyx i etnonacionalnyx doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny; Prezydiya NAN Ukrayiny. 3-4 (99-100), 253 – 265. [In Ukrainian].
12. Fylypovych, L. Relihijni identychnosti v Ukrayini: postanovka problemy. Retrieved from: <https://www.academia.edu/34542185>. [In Ukrainian].
13. Gutierrez, N. (2001). The Study of National Identity (A. Dieckhoff & N. Gutierrez, Eds.). *Modern Roots: Studies of National Identity* (pp. 3–20). Ashgate. [In English].
14. Religious identity. *Wikipedia The Free Encyclopedia*. Retrieved from: https://en.wikipedia.org/wiki/Religious_identity. [In English].

Nataliia Lopatska,

Ph.D. (History), Associate Professor,

Private Higher Education Establishment «Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities», Rivne, Ukraine

NATIONAL, ETHNIC AND RELIGIOUS IDENTITIES: ESSENCE, HISTORICAL BASIS OF FORMATION AND CORRELATION

Abstract. *The article analyzes the essence of understanding the concepts: «national identity», «ethnic identity», «religious identity», their structural components, evolutionary principles of formation, and correlation in the aspect of a historical phenomenon. The issue of national identity was and remains extremely important for both the past and the present of Ukraine. The idea of state consolidation reflects the aspect of how formed and balanced civil society is. Elements of the latter are various associations covering certain spheres of life. Such structures fully reflect and determine the confessional sympathies of society. Identity in this sense acts as a key basis for the formation of ethnic and religious beliefs. Today, Ukraine is in an extremely difficult situation, which is connected with the Russian-Ukrainian war, which began in February 2014. In the context of modern events, it is important for the population of Ukraine to realize and focus their attention on what unites them. Such factors should be highlighted both in the past of Ukrainian history and determined in the present. The content of the article reconstructs the problem of theoretical understanding of the concept of «national identity», «ethnic identity», «religious identity». It was determined that the specified identities have their own characteristics, which may change over the course of historical time. Attention is drawn to the fact that national identity can change over time. It is substantiated that «national identity», «ethnic identity», «religious identity» are in the process of constant changes, and can also adapt under the influence of external processes. It was determined that the mentioned identities are extremely important for Ukraine, as they both generate and confirm the foundations of national unity, and form a powerful foundation for an established civil society.*

Key words: *national identity, ethnic identity, religious identity, nation, ethnic group, religion.*

Надійшла до редколегії 22.01.2023

УДК 94(437.3:477):327.5:314.151.3-054.73(=161.2)"2022/2023"

DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2023.25.5>**Світлана Мотрук,**

канд. іст. наук, доц.,

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка,

Київ, Україна

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8441-0696>

ПОЛІТИКА ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ЩОДО БІЖЕНЦІВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ГОЛОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА НОВІ ВИКЛИКИ

Анотація. В статті на основі широкого джерельного масиву аналізується політика Чеської Республіки щодо українських вимушених мігрантів в умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну, її особливості, ключові фактори та динаміка розвитку. Звертається увага на те, що під час війни ця центральноевропейська країна проявила себе як одна з найкращих союзниць України, послідовно демонструючи всебічну підтримку на міжнародній арені, у політичній, військовій та гуманітарній сферах. Вона прийняла велику кількість втікачів від війни, запропонувала їм матеріальну допомогу, житло, роботу, медичне страхування, можливість продовжити навчання дітей й успішно впоралася з найбільшою хвилею біженців у своїй історії, ставши третьою країною за кількістю прийнятих мігрантів. Досліджуються зміни міграційної політики у світлі нових викликів, її політичний та соціальний контекст, позитивні та негативні ефекти, сутність законопроекту *Lex Ukrajina I-V* (п'ять редакцій), що регламентує механізм тимчасового захисту та систему підтримки біженців. Вказується на важливу роль громадських об'єднань, україномовних засобів масової інформації, які були створені в Чехії та суттєво полегшують перебування українців у чужій країні, сприяють в первинній орієнтації та адаптації. Висвітлюються правовий статус, інтеграційний потенціал та проблеми українських мігрантів, з якими вони стикаються у повсякденному житті, а також перспективи їх повернення на Батьківщину. Підкреслюється все більш значимий характер участі українців у розвитку чеської економіки та суспільства. За результатами аналізу досліджень, проведених чеськими науковцями, розглядається ставлення громадян Чехії до розвитку ситуації в Україні, дій влади стосовно українського питання та антиросійських санкцій. Констатується доволі високий рівень солідарності суспільства, але водночас поступове зниження його готовності підтримувати Україну на тлі перманентного падіння симпатій до росіян та антипатій до українців.

Ключові слова: Чеська Республіка, Україна, українські біженці, вимушені мігранти, міграційна політика, тимчасовий захист, гуманітарна допомога.

Повномасштабна російсько-українська війна стала великим суспільним потрясінням. Вона глобально впливає на емоційний стан та міжлюдські стосунки, побут та повсякдення, громадську думку та громадянське суспільство, соціально-економічне становище та зайнятість населення. Масштаб цих змін є безпрецедентним як для України, так і для Європи у перспективі десятиліть. Водночас викликані війною процеси впливатимуть на майбутнє суспільних інститутів та подальший цивілізаційний розвиток загалом. Їх фіксування й осмислення дає можливість отримати дані для подальших

досліджень українського суспільства у повоєнний період, планування основних напрямів його відбудови та розвитку, формування пріоритетів внутрішньої та зовнішньої політики, визначення алгоритмів розв'язання назрілих проблем.

В умовах воєнних дій мільйони українців були змушені покинути свої домівки й виїхати у пошуках безпечного прихистку. Значна частина населення України перетворилася або на внутрішньо переміщених осіб (ВПО), або на біженців за кордоном. Визначилася специфіка основних груп українських мігрантів: класичні біженці (переважно жінки середнього віку з дітьми); квазітрудова мігранти, що виїхали за кордон не лише через війну, а й для роботи; професіонали, які частіше за інші групи працюють за спеціальністю та менше готові працювати не за нею; люди із зони бойових дій, які найбільше постраждали через війну та окупацію [25].

Чисельність та напрями переміщень постійно змінюються, тому діапазон оцінок масштабу втрат людського потенціалу в результаті масового виїзду за кордон біженців війни залишається досить широким. Найбільш вживаними є оцінки Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ), що формуються на основі інформації держав, які надали прихисток переселенцям з України, а також даних щодо перетину кордону. Згідно з цими даними, на 23 квітня 2022 р. з країни виїхало 5,1 млн осіб, а через рік чисельність українських вимушених мігрантів становила вже 8,16 млн, серед яких 5 млн було зареєстровано як користувачів тимчасового (чи подібних форм) захисту відповідно до національного законодавства в Європі [1; 13].

Водночас дані Євростату свідчать, що в країнах Європейського Союзу станом на кінець березня 2023 р. статусом тимчасового захисту скористалися 3,9 млн біженців з України. Найбільше такого статусу надали Німеччина (1 067 755 осіб; 27% від загальної кількості), Польща (976 575; 25%) та Чехія (325 245; 8%). У порівнянні з лютим ц. р. кількість вимушених українських мігрантів, які отримали тимчасовий захист, зменшилась на 3%. Причому найпомітніше скорочення було зафіксовано в Чехії (-122 585; -27%), Швеції (-23 635; -49%) та Польщі (-17 180; -2%). Переважна більшість отримувачів тимчасового захисту на тисячу осіб місцевого населення виявилась в Чехії (30,9), Естонії (27,8), Польщі (25,9). На рівні ЄС цей показник становив 8,7 [5].

Однією з найкращих союзниць України під час повномасштабної війни показала себе Чеська Республіка, яка послідовно й системно демонструє всебічну підтримку на міжнародній арені, у політичній, військовій та гуманітарній сферах. Ця центральноєвропейська країна прийняла велику кількість українських вимушених мігрантів й успішно впоралася з найбільшою

хвилею біженців у своїй історії. Проблема становища українських біженців війни в Чехії та політики Уряду країни щодо них знайшло певне відображення в сучасній історіографії. Зокрема, варто звернути увагу на численні наукові проєкти на підставі результатів соціологічних досліджень, до реалізації яких залучаються дослідники різних країн Центрально-Східної Європи. Серед них: «Біженці з України в Польщі, Чехії та Румунії» (Міграційна платформа EWL, Фонд підтримки мігрантів на ринку праці, Центр східноєвропейських студій Варшавського університету у співпраці з Університетом Масарика в Брно та Бухарестським університетом), «Біженці з України: наміри повернутися, вплив на українську економіку та рекомендації щодо державної політики» (Центр економічної стратегії в Києві), «Інформаційна зустріч для біженців з України» (Природничий факультет Карлового університету в Празі), «Російська агресія проти України: дослідження поточних чеських настроїв» (Центр вивчення громадської думки АН ЧР) та ін. [12; 18; 24; 25]. Втім до сьогодні відсутнє системне дослідження, яке б розкривало різні аспекти визначеної теми з урахуванням наявного емпіричного матеріалу та аналітичних розробок вітчизняних й зарубіжних науковців.

Мета статті полягає у спробі здійснення комплексного аналізу головних чинників та особливостей розвитку політики чеського уряду стосовно українських вимушених мігрантів в умовах російської агресії проти України, її позитивних та негативних ефектів, трансформації механізмів тимчасового захисту та системи підтримки біженців у контексті нових викликів.

З початку російського вторгнення Чехія надала тимчасовий прихисток майже 504 тис. українських переселенців, близько третини яких з часом повернулися до України. Проте чимало українців вирішили продовжити тимчасовий захист. Їх чисельність в ЧР на 1 травня 2023 р. дорівнювала 332 522, найбільше – у Празі (80 869), Середньочеському (45 345) та Південноморавському (33 458) краї. Понад 47% новоприбулих з України – жінки, третина – діти. Більшість українців, які приїжджають і працюють в Чехії – вихідці з Центральної та Південно-Східної України. Це мешканці Запоріжжя, Миколаєва, Одеси, Маріуполя, Дніпра. Вихідців із Західної України приблизно 10% [9; 11; 17; 26].

Чеська Республіка є як країною транзиту, так і країною призначення з третьою за кількістю зареєстрованих українських біженців в регіоні, а також з найбільшою кількістю біженців з України на душу населення у світі. Велика українська діаспора, яка перебувала тут до війни, економіка з найнижчим рівнем безробіття в ЄС і неабияка солідарність з вимушеними мігрантами

призвели до того, що значна кількість українців вирішила шукати прихистку в цій країні. Наприкінці 2022 р. чеська поліція зареєструвала 636 282 громадянина України, які мають легальний статус проживання в Чехії. Рік тому кількість українських громадян, які мешкали в ЧР, становила близько 200 тис. Такий відчутний приріст пов'язаний в першу чергу із російським військовим вторгненням в Україну. Від початку вторгнення до кінця минулого року загалом 659 774 українці подали документи на проживання в Чехії, було видано 473 215 віз. Загалом на кінець 2022 р. дозвіл на проживання в країні мали 1 714 262 іноземців, рік тому – 660 849. За даними дослідження Міграційної платформи EWL, 89% українських вимушених мігрантів не працювали в Чехії раніше, 22% були висококваліфікованими працівниками на Батьківщині, 45% – мають вищу освіту, 24% – володіють чеською мовою мінімум на розмовному рівні [11; 12, с. 10-11; 20].

Наразі громадянам України надається так званий тимчасовий захист. Цей статус можна одержати в Регіональних центрах допомоги Україні (КАСРУ). Віза тимчасового захисту надає українцям наступні права: 1) право перебувати в ЧР до одного року; 2) право отримувати безкоштовне медичне страхування; 3) вільний доступ до освіти для дітей; 4) вільний доступ до ринку праці для дорослих; 5) право на додаткову допомогу, наприклад, із житлом. Українцям, які перебувають у скрутному фінансовому становищі, призначаються грошові виплати, які проводять через Бюро праці. До сьогодні на виплату першої гуманітарної допомоги в 5 000 крон мали право всі українські біженці, які прибувають, без будь-яких додаткових умов. Для отримання такої ж суми наступні п'ять місяців належало довести свої складні матеріальні обставини. Майже одразу почала діяти програма компенсації для чеських родин, що приймають біженців. Сума компенсації – 300-400 крон на день [2; 7; 19].

Спочатку українцям надавалися візи на термін перебування понад 90 днів, так звані візи толерантності. З часом почав діяти спеціальний закон, що регулює надання захисту та віз, працевлаштування, соціального захисту, доступу до медичного обслуговування або освіти. Особи, які вже отримали спеціальну довгострокову візу, автоматично отримують тимчасовий захист. Віза мала діяти до 31 березня 2023 р., але згідно зі змінами до закону її продовжили до 31 березня 2024 р. Країна офіційно продовжила термін законного перебування для українців, проте за умови переоформлення документів до кінця березня 2023 р. [20; 23].

Тимчасовий захист для громадян України – це не статус біженця, адже з візою тимчасового захисту можна у будь-який час відвідати або повернутися

назад на Батьківщину. Маючи її, українці також наділені правом легально працювати в Чехії. Отримуючи масштабну гуманітарну допомогу від ЧР, соціальні виплати та державне страхування багато українських переселенців почали активно вивчати чеську мову та успішно вирішувати проблеми інтеграції на ринку праці. Щонайменше половина із них знайшли тут роботу, більшість – безпосередньо в Чехії, 10% – дистанційно в Україні. За рік підприємницьку ліцензію оформили 8,5 тис. українців, які склали 13% усіх нових індивідуальних підприємців ЧР. Майже 90 % (понад 51 тис.) українських дітей пішли до чеських навчальних закладів. Дослідження, проведені в Чехії, підтверджують високу освіченість, кваліфікованість, знання англійської мови серед респондентів, які висловлюють величезну готовність до працевлаштування. Проте дві третини українців займаються менш кваліфікованою та погано оплачуваною роботою, ніж на Батьківщині, позаяк їх дипломи та атестати не визнаються (логістика, промисловість, сільське господарство, будівництво, готельний бізнес). Найактуальніший напрямок роботи – працівник з виробництва запчастин для автомобілів. Заробітні плати в Чехії залежать від регіону та сфери діяльності. Середня винагорода коливається в межах 18-35 тис. крон на місяць (близько 30-60 тис. грн.) [4; 8; 9; 10; 11; 16].

З одного боку, найбільша з часів Другої світової війни хвиля біженців у Європі стала додатковим тиском на фінансову систему ЄС, вже обтяжену наслідками пандемії ковіду та зростанням вартості життя. Якщо до цього додати той факт, що більшість українських біженців є жінки і діти, то зрозумілим та цілком очікуваним є ще й посилення навантаження на систему освіти та охорони здоров'я європейських країн. За оцінками МВФ, прийняття мігрантів з України коштувало ЄС приблизно 30-37 млрд євро. Це більше, ніж загальна міжнародна фінансова допомога, що її Україна отримала від партнерів за весь 2022 р. З іншого боку, це лише близько 0,2% від ВВП ЄС. Водночас витрати українських мігрантів ще від весни минулого року підтримують економіку країн, де вони перебувають. При цьому 66% українців, які опинилися за кордоном, мають вищу освіту. Отримавши тимчасовий захист та право на легальне працевлаштування у ЄС, українці почали шукати та платити податки, тобто стали ще й частиною європейської робочої сили. В деяких країнах їх присутність компенсувала ризики рецесії. Відповідно до даних Центру економічної стратегії, у 2022 р. українці збільшили ринок праці ЄС на 0,5-0,6%, а в окремих країнах – Польщі, Естонії, Чехії – зростання сягнуло 2%. Загалом, як вважають різні дослідницькі центри, ефект від присутності українців у Європі буде однозначно позитивним – для обох сторін. Втім через тривалу

війну в Україні та значний вплив біженців країни Центрально-Східної Європи почали відчувати дефіцит коштів, що призвело до скорочення економічної допомоги українським біженцям [4; 9].

Загальні витрати на українських вимушених мігрантів в ЧР з початку війни склали 33,5 млрд чеських крон (понад 1,2 млрд євро). Найбільшими статтями витрат є соціальні виплати (400 млн євро), охорона здоров'я (216 млн євро) та виплати чеським громадянам і компаніям, які пропонували житло біженцям (253 млн євро). Втім, за даними Міністерства фінансів ЧР, близько 100 тис. українців почали працювати після прибуття до Чехії, тож вони повертають гроші в економіку країни (минулого року сплатили 8 млрд крон податків і відрахувань) та суттєво допомагають ринку праці. Зростає частка українців, які працюють на повну ставку або за трудовою угодою з відрахуванням податків. Відповідно страхові внески в держбюджет робить біля 85% біженців з візою тимчасового захисту. Експерти Організації з економічної співпраці та розвитку (ОЕСР) оцінюють додатковий внесок мігрантів у щорічні темпи зростання ВВП Чехії у 1,2% на рік. А з погляду деяких недержаних організацій (НДО) українські біженці можуть допомогти вирішити демографічну кризу в країні. Тому вони вважають за необхідне максимально сприяти їх інтеграції [4; 9; 14].

Перші опитування українських біженців війни свідчили про їх одностайне бажання – понад 90% – щонайшвидше повернутися на Батьківщину. Проте війна триває, небезпека зберігається, і наступні опитування виявили, що чітко визначитися із своїм майбутнім біженцям вкрай важко. За даними опитування УВКБ взимку 2022-2023 рр., лише 12% українських біженців планували повернутися найближчим часом, 65% – мали надію повернутися колись, 18% – не визначилися, 5% – взагалі не планували повертатися. Відповіді респондентів великою мірою залежали від регіону походження, тривалості проживання за кордоном, віддаленості країни перебування від України та складу сім'ї. Дослідження, проведені чеськими науковцями показали, що наразі 42% українських вимушених мігрантів хочуть повернутися додому із Чехії за першої можливості, 34% – скоріше також, 21% – швидше ні, а 2% не планують повернення. Важко оцінити скільки біженців залишаться тут надовго. З інших типів міграційних криз впливає, що якщо війна триватиме й надалі, приблизно 40-45% їх пролонгують своє перебування на новій території. Скільки людей повернеться, багато в чому залежить від того, наскільки тривалою буде війна і наскільки знищеною буде інфраструктура. Основні стимули для повернення – остаточне закінчення війни, відсутність боїв та повітряних ударів у рідному

регіоні. Важливі й економічні фактори: можливість знайти високооплачувану роботу та вищий рівень життя в Україні [1; 18, s. 21, 31].

Як зазначалося вище, Чехія надає прихисток українцям, які рятуються від війни і російської окупації, поступово змінюючи механізми тимчасового захисту та системи підтримки біженців. 4 березня 2022 р. дію режиму «тимчасового захисту» було запроваджено Виконавчим рішенням Ради ЄС 2022/382, яке передбачає масовий наплив переміщених осіб з України та встановлює їх тимчасовий захист. В результаті цього кроку запровадив Закон про тимчасовий захист іноземців, який регулює право перебування в Чеській Республіці у такому режимі. Однак ця правова база була оцінена як така, що не відповідає потребам поточної ситуації, і тому було підготовлено чотири нових закони, які спільно називають «Lex Ukraine», причому у режимі надзвичайного законодавства три з них були затверджені Сенатом ЧР 17 березня 2022 р. Ці три закони діяли з 21 березня 2022 р. по 31 березня 2023 р. 30 листопада 2022 р. Уряд Чехії ухвалив новий законопроект Lex Ukraine IV, який передбачав продовження терміну дії тимчасового статусу для біженців з України на рік та інші зміни, що мали вплинути на умови їх перебування в країні. В березні 2023 р. чеський Президент П. Павел ухвалив Lex Ukraine V, який до того погодили Уряд та Парламент ЧР. Основні зміни, які набувають чинності від липня поточного року, стосуються фінансової допомоги, виплат солідарності, соціального житла та медичного страхування. Вони покликані зробити допомогу більш адресною, підвищити участь переселенців у покритті витрат на перебування та сприяти їх інтеграції в суспільство [2; 15; 23].

Нововведення, передбачені законопроектом, запроваджуються в життя поетапно. Наприклад, ті з них, що вступили в силу 1 квітня 2023 р. стосувалися умов безкоштовного проживання та медичного страхування. Тепер держава покриватиме витрати біженців на проживання лише обмежений час. Після закінчення 150 днів вони повинні будуть оплачувати ці витрати самостійно або знайти інше житло. Скорочено термін, протягом якого держава сплачує за біженців внески до системи медичного страхування (VZP). Замість одного року він становитиме 150 днів. Ці обмеження не поширюються на батьків з маленькими дітьми, інвалідів та людей похилого віку. Крім того, координація діяльності Регіональних центрів допомоги громадянам України була передана Міністерству внутрішніх справ ЧР та запроваджена реєстрація всіх трудових договорів біженців. Наступним етапом стануть зміни, що почнуть працювати із 1 липня ц. р. Чехія планує зекономити на витратах за екстрене житло та більше не платити «солідарні внески» для власників приміщень для біженців. На

виплату матиме право фізична особа, яка безкоштовно надала житло людині з тимчасовим захистом і яка ділить це житло з нею (тобто проживають разом). Натомість більше не виплачуватиметься допомога тим, хто надає всю квартиру. Вартість житла враховується у фінансовій допомозі, тобто українці будуть безпосередньо отримувати гроші за житло від держави: 3 000 крон на людину в зареєстрованій квартирі та 2 400 – в незареєстрованій. Таким чином, влада хоче залучити до оплати за проживання тих українців, які знайшли роботу. Додатково при визначенні сум виплат будуть оцінюватися заробіток та збереження біженця. Перевірятимуться доходи з першої допомоги, в тому числі прибутки з України та інших країн, а також банківські рахунки в Чехії. Ті, хто проживає разом і спільно покриває витрати на свої потреби, повинні будуть подавати один спільний запит на допомогу. Згідно нових умов, перша виплата допомоги перестане бути безумовною. В разі отримання базової допомоги (безплатне житло, щоденне багаторазове харчування, гігієнічне приладдя), біженці не мають права претендувати на виплату. Вже з першої допомоги замість 5 000 крон – прожитковий мінімум; дитина до 18 років – 3 490 крон, від 6 до 10 років – 1,2 допомоги, 4 188 крон; дорослий – 4 860 крон. Люди з інвалідністю отримуватимуть 1,5 допомоги й відповідно до віку: дитина до 18 років – 5 235 крон, дорослий – 7 290 крон. Після 150 днів з моменту надання тимчасового захисту, біженцям нараховуватиметься мінімум для існування – 3 130 крон. Фінансова допомога, розміри якої змінюються для різних категорій біженців, вираховується наступним чином: сума допомоги для всіх осіб плюс витрати на проживання та житло не повинні перевищувати суму виплат. Право на грошову виплату другої та подальших грошових допомог матимуть тільки ті біженці, які доведуть безпосередню потребу (відсутність роботи тощо) та фактично мешкають в Чехії [7; 15; 19].

Повномасштабне вторгнення російської армії на територію України змусило мільйони людей переїхати в інші країни, де вони зустрілися з величезною кількістю проблем, подолання яких вимагає багато часу та значних зусиль. Серед проблем, з якими доводиться стикатися українцям в Чехії, варто звернути увагу на відсутність стабільного житла, складнощі в його пошуках на тривалий термін та за прийнятною ціною (особливо в Празі та Брно), незнання місцевого ринку праці та законодавства, часто вимушене працевлаштування на низькокваліфікованих посадах у виробничих компаніях або простіших сферах обслуговування, труднощі у визнанні професійної кваліфікації, низькі доходи (менш ніж 150 крон за годину роботи), експлуатацію біженців через агентства та гуртожитки, відмову у тимчасовому захисті чи візі, брак викладачів для

вивчення чеської мови, інтеграцію дітей серед чеських учнів, переповненість дитсадків і середніх шкіл, отримання неналежної медичної допомоги, симптоми психічних захворювань (мають 45%). Інтеграції також заважає невизначеність, коли більшість заходів вважаються тимчасовими [4; 7; 11].

Чехія, як й інші країни, що приймають українських переселенців, намагається різними засобами допомагати їм адаптуватися до нових умов життя. Новоприбулі біженці можуть звернутися за безкоштовними юридичними та психологічними консультаціями, отримати пораду у пошуках житла. Міністерство внутрішніх справ ЧР створило двомовний сайт для громадян України, які перебувають на території країни. Чеське телебачення і радіо частково почали мовлення українською мовою. Для українців було створено зручні мобільні додатки – Smart Migration та Umara. Багатопланову інформаційно-просвітницьку та гуманітарну діяльність розгорнули державні й недержавні організації, громадські об'єднання, міжнародні центри й фонди, які намагаються полегшити перебування українців у чужій країні, роз'яснюють закони, звичаї, сприяють первинній орієнтації та інтеграції («Людина у скруті», Чеський Червоний Хрест, Charita, ADRA, Центр з інтеграції іноземців (CIC), Європейська контактна група (EKS), Організація з допомоги біженцям (OPU), Інтеграційний центр в Празі (ISP), Об'єднання з питань інтеграції та міграції (SIMI) та ін.). Певним світлом вкінці тунелю у справі працевлаштування біженців є, наприклад, програма гуманітарної організації CARE, яка в рамках проекту Strive Czechia запропонує 10 тис. українських біженців можливість відновити або відкрити малий бізнес у Чехії. Вісімнадцять організацій, які охоплює Консорціум НДО, що працює з мігрантами, надають гуманітарну допомогу, юридичні та соціальні консультації, організують освітні заходи, що зміцнюють міжкультурний діалог. У республіці діють численні українські громадські організації, котрі допомагають землякам вирішувати законодавчі проблеми, зберігати національну культуру та традиції («Українська ініціатива в ЧР», «Об'єднання українців та прихильників України в ЧР», «Форум культур», «Українська європейська перспектива», «Асоціація українців в ЧР» та ін.) [2; 23; 26].

До війни в Чехії було лише декілька україномовних засобів масової інформації – місячні часописи «Пороги» та «Український журнал», фінансовані Міністерством культури ЧР як видання національних меншин. Значно більше видань виходило російською мовою, які просували кремлівські наративи, але при цьому обслуговували і значну частину ринку україномовних читачів. З появою в Європі сотень тисяч біженців, в країні виникли десятки медійних

проектів, орієнтованих на українських біженців. Нові й доволі якісні видання, які наразі виходять в Інтернеті, через свою мобільність, доступність, можливість реагувати на поточні проблеми, стають дедалі популярнішими. Поміж ними, зокрема, «Бізнес інфо», «Громада», «Міжнародне радіо Прага» (Українська редакція), «Мнешец» («Гаманець»), «Поднікател» («Підприємець»), «ProUkraine», «Радіо Україна», «Сезнам Зправи» («Довідник», «Українські новини»), «Українка у Чехії» та ін. Донедавна українські журналісти, як і загалом українська тематика, дуже важко пробивалися до світових ЗМІ. Та з початком російської агресії світ наче відкрив для себе Україну – ту, яка бореться за своє існування. Іноземні, в тому числі чеські, ЗМІ не лише почали писати про Україну своїми мовами, а й запрошувати українських колег і створювати саме україномовні редакції. Вони призначені як для біженців та діаспори, так і для жителів України [6].

Інтерес чеської громадськості до розвитку ситуації в Україні падає, але все одно залишається великим. Зараз близько трьох п'ятих громадян (59%) цікавляться розвитком ситуації в нашій країні, що на 19% менше, ніж навесні 2022 р. Зростає кількість людей (більше чверті), які виступають проти подальшого прийняття українських біженців та дій чеської влади щодо підтримки України (51%). Цю тенденцію, зокрема, продемонстрували результати останніх опитувань Центру вивчення громадської думки (CVVM) [22; 24].

Згідно з іншим опитуванням Kantar TNS для Чеського телебачення, проведеним 17 квітня – 5 травня 2023 р., антиросійські санкції підтримують 73% чехів, 43% – наполягають на ще більшому їх посиленні, 19% – виступають за відміну. Причому думки розділилися залежно від підтримки місцевих політичних сил. Прихильники урядової коаліції закликають до посилення санкцій. Розділились думки суспільства й стосовно того, чи мають сенс санкції та чи впливають вони взагалі на російську економіку. 47% респондентів вважають санкції дієвими, протилежної точки зору дотримуються 44%. Це опитування також продемонструвало зниження готовності жителів Чехії підтримувати Україну. Якщо в березні 2022 р. 61% чехів був згоден допомагати, включно з постачанням військової техніки та зброї, а 36% були проти, то наразі співвідношення змінилося – 51% виступає за і 46% проти. Ще більше падіння стосується питання про те, чи повинна Чехія піклуватися про всіх біженців. В березні минулого року позитивно відповіли 65% опитаних, тепер лише 49% [21].

Рівень інтеграції вимушених мігрантів покращується, однак більшість чехів ставиться до цього негативно. Втім, як показали трирічні дослідження CVVM, українцям стало симпатизувати 25% чехів, при цьому антипатія знизилась з 35% до 32%. Причому рівень симпатії збільшився серед молоді (на 27%) та респондентів із вищою освітою (на 10%). Натомість симпатії до росіян впали з 25% до 15%. Частка тих, кому росіяни неприємні, збільшилася з 34% до 48%. Майже три чверті чеського суспільства вважають, що росія є одноосібною винуватицею війни в Україні. Це знайшло відображення у рекордно низькому її рейтингу в цілому [3; 8].

Отже, Чеська Республіка – це одна з країн, що гостинно відчинила двері для українських біженців та організувала відповідну допомогу для їх комфортного перебування в країні. Час, що минув з початку війни, продемонстрував велику солідарність чеського суспільства. Чехія наважилася і змогла переступити через власні перестороги та стереотипи, швидко прийняти українців, запропонувати їм житло, роботу, можливість продовжити навчання дітей, а також матеріальну допомогу. Вона відмінно впоралася з терміною частиною прибуття біженців. Але створити умови для плавного переходу до їх тривалішого перебування в повній мірі ще не вдається. Заходи, що вживалися Урядом, часто були суперечливими та приносили українцям невизначеність, а іноді навіть хаос. До сьогодні в системі залишається багато проблем, які ускладнюють життя переселенцям та заважають ефективно реалізувати їх інтеграційний потенціал.

Список використаних джерел та літератури:

1. Вимушений виїзд українців за кордон: як коректно оцінити масштаби? [Електронний ресурс] // Національний інститут стратегічних досліджень. – 2023. – 9 травня. – Режим доступу: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/vymushenyuvyuzd-ukrayintsiv-za-kordon-yak-korektno-otsinyty-masshtaby> (Дата звернення: 12 травня 2023). – Назва з екрану.
2. Допомога громадянам України у Чехії [Електронний ресурс] // Посольство України в Чеській Республіці. – Режим доступу: <https://czechia.mfa.gov.ua/news/dopomoga-gromadyanam-ukrayini-shcho-postrazhdali-vid-vijni-u-chehiyi> (Дата звернення: 26 травня 2023). – Назва з екрану.
3. Дослідження: як змінилося ставлення чехів до росіян, українців та інших іноземців [Електронний ресурс] // Gromada.cz. – 2023. – 3 травня. – Режим доступу: <https://gromada.cz/2023/05/03/doslidzhennja-jak-zminilosja-stavlennja-chehiv-do-rosijan-ukrayinciv-ta-inshih-inozemciv-u-chehii/> (Дата звернення: 15 травня 2023). – Назва з екрану.
4. Зануда А. Як українські біженці допомогли економіці ЄС і що може втратити Україна [Електронний ресурс] / А. Зануда // BBC News Україна. – 2023. – 27 лютого. – Режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/ceqvw58zj8po> (Дата звернення: 30 травня 2023). – Назва з екрану.
5. Євростат нарахував майже 4 мільйони українців, яким надають тимчасовий захист в ЄС [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2023. – 8 травня. –

Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/05/8/7161217/> (Дата звернення: 10 травня 2023). – Назва з екрану.

6. Левінський О. День української журналістики: які україномовні ЗМІ з'явилися в Чехії [Електронний ресурс] / О. Левінський // Детектор медіа. – 2022. – 22 червня. – Режим доступу: <https://detector.media/blogs/article/200043/2022-06-12-den-ukrainskoi-zhurnalistyky-yaki-ukrainomovni-zmi-zyavulylya-v-chehii/> (Дата звернення: 12 травня 2023). – Назва з екрану.

7. Любчик Т. Допомога для українських переселенців: які програми діють у Польщі, Німеччині та Чехії [Електронний ресурс] / Т. Любчик // Firtka. – 2023. – 3 травня. – Режим доступу: <https://firtka.if.ua/blog/view/dopomoga-dlia-ukrayinskikh-pereselentsiv-iaki-programi-diiut-u-polshchi-nimechchini-ta-chehiiyi> (Дата звернення: 15 травня 2023). – Назва з екрану.

8. Малек А. Дослідження: Рівень інтеграції українців зростає. Чехи цього не помічають [Електронний ресурс] / А. Малек, Д. Дзюба // Seznam Zprávy. – 2023. – 1 березня. – Режим доступу: <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/ukrajinski-novyny-doslidzhennia-riven-integratsiyi-ukrayintsiv-zrostaie-chehki-tsogo-ne-pomichaiut-226844> (Дата звернення: 10 травня 2023). – Назва з екрану.

9. Недашківський В. Наші за кордоном: де працюють і скільки отримують українці. Професії та зарплати [Електронний ресурс] / В. Недашківський // Finance.ua. – 2023. – 1 травня. – Режим доступу: <https://finance.ua/ua/goodtoknow/naszi-za-kordonom> (Дата звернення: 20 травня 2023). – Назва з екрану.

10. Палата Л. Українські біженці у Чехії: диво інтеграції [Електронний ресурс] / Л. Палата // DW. – 2023. – 27 березня. – Режим доступу: <https://www.dw.com/uk/ukrajinski-bizenci-u-cehii-divo-integratsii/a-65135659> (Дата звернення: 13 травня 2023). – Назва з екрану.

11. Ситник М. Українські біженці в Чехії: скільки знайшли роботу і де є вакансія [Електронний ресурс] / М. Ситник // Lb.ua. – 2022. – 1 грудня. – Режим доступу: https://lb.ua/blog/marharyta_sytnyk/537693_ukrajinski_bizhentsi_chehii_skilki.html (Дата звернення: 13 травня 2023). – Назва з екрану.

12. Спеціальний звіт «Біженці з України в Польщі, Чехії і Румунії». – Варшава: EWL, 2022. – 19 с.

13. Українські біженці війни за кордоном [Електронний ресурс] // Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ukrayinski-bizhentsi-viyny-za-kordonom> (Дата звернення: 23 травня 2023). – Назва з екрану.

14. У Чехії підраховали витрати на українських біженців [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2023. – 14 квітня. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/04/14/7397930/> (Дата звернення: 20 травня 2023). – Назва з екрану.

15. У Чехії погодили Lex Ukrajiná V: які зміни чекають на біженців // Uamedia.eu. – 2023. – 24 березня. – Режим доступу: <https://uamedia.eu/official/u-sehiyi-pogodili-lex-ukrajina-v-yaki-zmini-sekayut-na-bizenciv-4301> (Дата звернення: 30 травня 2023). – Назва з екрану.

16. Шрамко Ю. Понад половина українських біженців у Чехії знайшли роботу [Електронний ресурс] / Ю. Шрамко // UNN. – 2023. – 1 квітня. – Режим доступу: <https://www.unn.com.ua/uk/news/2021562-ponad-polovina-ukrayinskikh-bizhentsiv-u-chehiiyi-znayshli-robotu> (Дата звернення: 28 травня 2023). – Назва з екрану.

17. Czech Republic: RCF - Ukraine Situation Inter-Agency Update Q1 2023 (May 2023) [Electronic Resource] // Ukraine Refugee Situation - Operational Data Portal. – Mode of Acces: <https://data2.unhcr.org/en/documents/details/100636> (Last access: May 29, 2023). – Title from the screen.

18. Drbohlav D. Výzkumná zpráva projektu «Informační setkání pro uprchlíky z Ukrajiny / D. Drbohlav, J. Novotný. – Praha: Přírodovědecká Fakulta Univerzita Karlova, MV ČR, 2023. – 95 s.

19. Humanitární dávka [Elektronický zdroj] // Ministerstvo práce a sociálních věcí. – Režim přístupu: <https://www.mpsv.cz/humanitarni-davka> (Datum oběhu: 20. Května 2023). – Název z obrazovky.

20. Koncem roku žilo v ČR legálně 636.282 Ukrajinců, předloni jich bylo 200.000. [Elektronický zdroj] // České noviny. – 2023. – 23. ledna. –

Režim přístupu: <https://www.ceskenoviny.cz/zpravy/2315383/> (Datum oběhu: 15. Května 2023). – Název z obrazovky.

21. Menšík J. Polovina Čechů chce přísnější sankce vůči Rusku. Klesá ale ochota Ukrajinu podporovat [Elektronický zdroj] / J. Menšík // Novinky.cz. – 2023. – 14. května. – Režim přístupu: <https://www.novinky.cz/clanek/domaci-polovina-cechu-chce-prisnejsi-sankce-vuci-rusku-klesa-ale-ochota-ukrajinu-podporovat-40431491?> (Datum oběhu: 15. května 2023). – Název z obrazovky.

22. Občané o situaci na Ukrajině – únor/březen 2023. Tisková zpráva [Elektronický zdroj] // Centrum pro výzkum veřejného mínění. –

Režim přístupu: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a5636/f9/pm230510.pdf (Datum oběhu: 20. května 2023). – Název z obrazovky.

23. Pomoc občanům Ukrajiny [Elektronický zdroj] // Ministerstvo práce a sociálních věcí. – Režim přístupu: <https://www.mpsv.cz/pomoc-ukrajine> (Datum oběhu: 21. května 2023). – Název z obrazovky.

24. Russian aggression against Ukraine: Survey of current Czech attitudes. English summary of main findings [Electronic Resource] // STEM. – 2022. – 25 April. – Mode of Acces: <https://en.stem.cz/wp-content/uploads/2022/04/STEM-War-in-Ukraine-Czech-survey-results.pdf> (Accessed: May 19, 2023). – Title from the screen.

25. Ukrainian refugees: who are they, where did they come from and how to return them // Centre for economic strategy. – 2023. – 22 February. – Mode of Acces: <https://ces.org.ua/en/ukrainian-refugees-who-are-they-where-did-they-come-from-and-how-to-return-them/> (Accessed: May 22, 2023). – Title from the screen.

26. Uprchlíci z Ukrajiny v datech [Elektronický zdroj] // Konsorcium nevládních organizací pracujících s migranty. – Režim přístupu: <https://migracnikonsorcium.cz/cs/data-statistiky-a-analyzy/uprchlici-z-ukrajiny-v-datech/#uprchlici-cr-pocty> (Datum oběhu: 20. května 2023). – Název z obrazovky.

References:

1. Vymushenyj vyyizd ukrayinciv za kordon: yak korektno ocinyty masshtaby? (2023, 9 Travnya). *Nacional"nyj instytut stratehichnyx doslidzhen"*. Retrieved from <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/vymushenyj-vyyizd-ukrayintsiv-za-kordon-yak-korektno-otsinyty-masshtaby> [in Ukrainian].

2. Dopomoha hromadyanam Ukrayiny u Chexiyi (2023). *Posol"stvo Ukrayiny v Ches"kij Respublici*. Retrieved from <https://czechia.mfa.gov.ua/news/dopomoga-gromadyanam-ukrayini-shcho-postrazhdali-vid-vijni-u-chehiyi> [in Ukrainian].

3. Doslidzhennya: yak zminylosya stavlennya chexiv do rosiyan, ukrayinciv ta inshyx inozemciv (2023, 3 Travnya). *Gromada.cz*. Retrieved from <https://gromada.cz/2023/05/03/doslidzhennja-jak-zminilosja-stavlennja-chehiv-do-rozijan-ukrayinciv-ta-inshih-inozemciv-u-chehi/> [in Ukrainian].

4. Zanuda, A. (2023, 27 Lyutoho). Yak ukrayins"ki bizhenci dopomohly ekonomici YeS i shho mozhe vtratyty Ukrajina. *BBC News Ukrajina*. Retrieved from <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/ceqvw58zj8po> [in Ukrainian].

5. Yevrostat naraxuvav majzhe 4 mil"jony ukrajinciv, yakym nadayut" tymchasovyj zaxyst v YeS (2023, 8 Travnya). *Yevropejs"ka pravda*. Retrieved from <https://www.euointegration.com.ua/news/2023/05/8/7161217/> [in Ukrainian].
6. Levins"kyj, O. (2022, 22 Chervnya). Den" ukrajins"koji zhurnalistyky: yaki ukrajynomovni ZMI z'yavylsya v Chexiyi. *Detektor media*. Retrieved from <https://detector.media/blogs/article/200043/2022-06-12-den-ukrainskoi-zhurnalistyky-yaki-ukrajynomovni-zmi-zyavylsya-v-chekhii/> [in Ukrainian].
7. Lyubchuk, T. (2023, 3 Travnya). Dopomoha dlya ukrajins"kyx pereselenciv: yaki prohramy diyut" u Pol"shhi, Nimechchyni ta Chexiyi. *Firtka*. Retrieved from <https://firtka.if.ua/blog/view/dopomoga-dlia-ukrajinskikh-pereselentsiv-iaki-programi-diiut-u-polshchi-nimechchini-ta-chekhii/> [in Ukrainian].
8. Malek, A., & Dzyuba, D. (2023, 1 Bereznya). Doslidzhennya: Riven" intehtsaciyi ukrajinciv zrostaie. Chexy c"oho ne pomichayut". *Seznam Zprávy*. Retrieved from <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/ukrajinski-novyny-doslidzhennia-riven-integratsiyyi-ukrajintsiv-zrostaie-chekhi-tsogo-ne-pomichaiut-226844> [in Ukrainian].
9. Nedashkivs"kyj, V. (2023, 1 Travnya). Nashi za kordonom: de pracuyut" i skil"ky otrymuyut" ukrajinci. Profesiyyi ta zarplaty. *Finance.ua*. Retrieved from <https://finance.ua/ua/goodtoknow/nashi-za-kordonom> [in Ukrainian].
10. Palata, L. (2023, 27 Bereznya). Ukrajins"ki bizhenci u Chexiyi: dyvo intehtsaciyyi. *DW*. Retrieved from <https://www.dw.com/uk/ukrainski-bizenci-u-cehii-divo-integracii/a-65135659> [in Ukrainian].
11. Sytnyk, M. (2022, 1 Hrudnya). Ukrajins"ki bizhenci v Chexiyi: skil"ky znajshly robotu i de ye vakansiya. *Lb.ua*. Retrieved from https://lb.ua/blog/marharyta_sytnyk/537693_ukrainski_bizhentsi_chehii_skilki.html [in Ukrainian].
12. *Special"nyj zvit «Bizhenci z Ukrajiny v Pol"shhi, Chexiyi i Rumuniyyi»* (2022). Varshava, V: EWL [in Ukrainian].
13. Ukrajins"ki bizhenci vijny za kordonom (2022). *Nacional"nyj instytut stratehichnyx doslidzhen*". Retrieved from <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ukrajinski-bizhentsi-viyny-za-kordonom> [in Ukrainian].
14. U Chexiyi pidraxuvaly vytraty na ukrajins"kyx bizhenciv (2023, 14 Kvitnya). *Ukrajins"ka pravda*. Retrieved from <https://www.prawda.com.ua/news/2023/04/14/7397930/> [in Ukrainian].
15. U Chexiyi pohodyly Lex Ukrajina V: yaki zminy chekayut" na bizhenciv (2023, 24 Bereznya). *Uamedia.eu*. Retrieved from <https://uamedia.eu/official/u-cexiyi-pogodili-lex-ukrajina-v-yaki-zmini-cekayut-na-bizenciv-4301> [in Ukrainian].
16. Shramko, Yu. (2023, 1 Kvitnya). Ponad polovyna ukrajins"kyx bizhenciv u Chexiyi znajshly robotu. *UNN*. Retrieved from <https://www.unn.com.ua/uk/news/2021562-ponad-polovina-ukrajinskikh-bizhentsiv-u-chekhii-zyayshli-robotu> [in Ukrainian].
17. Czech Republic: RCF - Ukraine Situation Inter-Agency Update Q1 2023 (2023, May). *Ukraine Refugee Situation – Operational Data Portal*. Retrieved from <https://data2.unhcr.org/en/documents/details/100636> [in English].
18. Drbohlav, D., & Novotný, J. (2023). *Výzkumná zpráva projektu «Informační setkání pro uprchlíky z Ukrajiny*. Praha, P: Přírodovědecká Fakulta Univerzita Karlova, MV ČR [in Czech].
19. Humanitární dávka (2023). *Ministerstvo práce a sociálních věcí*. Retrieved from <https://www.mpsv.cz/humanitarni-davka> [in Czech].
20. Koncem roku žilo v ČR legálně 636.282 Ukrajinců, předloni jich bylo 200.000 (2023,23 Ledna). *České noviny*. Retrieved from <https://www.ceskenoviny.cz/zpravy/2315383?> [in Czech].
21. Menšík, J. (2023, 14 Května). Polovina Čechů chce přísnější sankce vůči Rusku. Klesá ale ochota Ukrajinu podporovat. *Novinky.cz*. Retrieved from <https://www.novinky.cz/clanek/>

domaci-polovina-cechu-chce-prisnejsi-sankce-vuci-rusku-klesa-ale-ochota-ukrajinu-podporovat-40431491? [in Czech].

22. Občané o situaci na Ukrajině. Tisková zpráva (2023, Únor/březen). *Centrum pro výzkum veřejného mínění*. Retrieved from https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a5636/f9/pm230510.pdf [in Czech].

23. Pomoc občanům Ukrajiny (2023). *Ministerstvo práce a sociálních věcí*. Retrieved from <https://www.mpsv.cz/pomoc-ukrajine> [in Czech].

24. Russian aggression against Ukraine: Survey of current Czech attitudes. English summary of main findings (2022, 25 April). *STEM*. Retrieved from <https://en.stem.cz/wp-content/uploads/2022/04/STEM-War-in-Ukraine-Czech-survey-results.pdf> [in English].

25. Ukrainian refugees: who are they, where did they come from and how to return them (2023, 22 February). *Centre for economic strategy*. Retrieved from <https://ces.org.ua/en/ukrainian-refugees-who-are-they-where-did-they-come-from-and-how-to-return-them/> [in English].

26. Uprchlíci z Ukrajiny v datech (2023). *Konsorcium nevládních organizací pracujících s migranty*. Retrieved from <https://migracnikonsorcium.cz/cs/dat-a-statistiky-a-analyzy/uprchlici-z-ukrajiny-v-datech/#uprchlici-cr-pocty> [in Czech].

Svitlana Motruk,

Ph.D (History), Associate Professor,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE POLICY OF THE CZECH REPUBLIC TOWARDS REFUGEES OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: MAIN TRENDS AND NEW CHALLENGES

Abstract. *Based on a wide range of sources, the article analyzes the Czech Republic's policy towards Ukrainian forced migrants in the context of the full-scale Russian invasion of Ukraine, its features, key factors and dynamics of development. It is emphasized that during the war, this Central European country proved to be one of Ukraine's best allies, consistently demonstrating comprehensive support in the international arena, in the political, military and humanitarian spheres. It has accepted a large number of war refugees, offered them financial assistance, housing, jobs, medical insurance, the opportunity to continue their children's education, and successfully coped with the largest wave of refugees in its history, becoming the third country by the number of migrants accepted. The article examines changes in migration policy in light of new challenges, its political and social context, positive and negative effects, and the essence of the draft law Lex Ukrajina I-V (five versions), which regulates the mechanism of temporary protection and the refugee support system. The author emphasizes the important role of public associations and Ukrainian-language media, which were established in the Czech Republic and significantly facilitate the stay of Ukrainians in a foreign country, assist in initial orientation and adaptation. It covers the legal status, integration potential and problems Ukrainian migrants face in everyday life, as well as the prospects of their return to their homeland. The author emphasizes the increasingly important role of Ukrainians in the development of the Czech economy and society. Based on the analysis of research conducted by Czech scholars, the article examines the attitude of Czech citizens to the development of the situation in Ukraine, the actions of the authorities regarding the Ukrainian issue and anti-Russian sanctions. The author notes a fairly high level of public solidarity but at the same time a gradual decline in its readiness to support Ukraine against the background of a permanent decline in sympathy for Russians and antipathy for Ukrainians.*

Keywords: *Czech Republic, Ukraine, Ukrainian refugees, forced migrants, migration policy, temporary protection, humanitarian aid.*

Надійшла до редколегії 11.04.2023

УДК 355.48((470+571):(477))

DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2023.25.6>**Роман Офіцинський,**

д-р іст. наук, проф.,

Закарпатський інститут

післядипломної педагогічної освіти,

Ужгород, Україна

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5050-5902>

РОСІЙСЬКА АГРЕСІЯ ПРОТИ УКРАЇНИ ВІД 2014 РОКУ ДОНИНІ: ПОЗИЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ

Анотація. Ця стаття присвячена сучасній російсько-українській війні, що розпочалася в лютому 2014 р. і триває досі. У відзначеному контексті привертається основна увага до інформаційно-роз'яснювальних зусиль української дипломатії, передусім міністерства закордонних справ України. Досліджується офіційна зовнішньополітична позиція держави України стосовно передумов, причин, перебігу і наслідків російської агресії. Головним чином висвітлено змістову діяльність української дипломатії – положення, аргументи, докази, що лягли в основу потужної підтримки України (як жертви російської агресії) провідними державами і міждержавними утвореннями. Задля досягнення цієї головної мети свого дослідження автор уважно проаналізував офіційний портал міністерства закордонних справ України, що пропонує світові перевірену інформацію (очищену від ворожих фальсифікацій) про російсько-українську війну. Вказане міністерство об'єктивно класифікувало збройну агресію Росії проти України як заздалегідь сплановану військову операцію, що розпочалася 20 лютого 2014 р. захопленням Кримського півострова. Українські дипломати справедливо переконують у тому, що сучасна війна Росії проти України є цивілізаційним конфліктом – боротьбою проти російського неоколоніалізму, між демократією та антидемократією. До найголовніших поточних цілей України належить звільнення окупованих територій, відновлення її територіальної цілісності, включно з Автономною Республікою Крим і містом Севастополь. Крім того, Росія повинна сплатити компенсації за завдані Україні руйнування, а російські військові злочинці мають понести належне покарання. Водночас Україна заслуговує дієвих міжнародно-правових гарантій своєї безпеки і повноправного членства в європейських та євроатлантичних союзах. Загалом же інформаційно-просвітницькі зусилля залишаються пріоритетним напрямком діяльності української дипломатії в умовах російської агресії проти України, а це предметне поле виправдано заслуговує надалі поглиблених практико-орієнтованих досліджень, найперше з акцентом на проблемні для офіційного Києва регіони – Африка, Близький Схід, Латинська Америка.

Ключові слова: російська агресія, гібридна війна, дипломатія, Крим, Донбас, Росія, Україна.

Актуальність і постановка проблеми. Вже побачило світ величезне число наукових публікацій, присвячених різним аспектам сучасної російсько-української війни, що розпочалася в лютому 2014 р. і триває досі. У доволі значному історіографічному доробку відбито, зокрема, довгостроковий вплив цієї війни на всю систему міжнародних відносин. Проте одночасно бачимо значно менший науковий інтерес у відзначеному контексті до інформаційних

зусиль та інтелектуальних здобутків української дипломатії, передусім міністерства закордонних справ України.

Вважаємо цілком актуальним комплексне питання про те, з якими аргументами на свій захист виступає послідовно перед світом Україна як жертва російської агресії. У зв'язку з тим варто найперше дослідити історичні джерела, що створені та представлені публічно згаданим міністерством і де всебічно відображено офіційну зовнішньополітичну позицію держави України для решти країн стосовно причин і перебігу російської агресії та її поточних оцінок і наслідків.

Аналіз досліджень і публікацій. У контексті нашого дослідження найперше слід узяти до уваги низку наукових праць таких істориків і політологів-міжнародників, як Василь Ільницький [4], Віталій Масненко [17], Юрій Офіцинський [8], Григорій Перепелиця [11], Лариса Якубова [15]. У цих роботах проаналізовано серйозні трансформації, що слугували наслідками російського вторгнення в Україну. Так, Л. Якубова зосередилась на сучасному феномені «поворотного тоталітаризму» в Російській Федерації з його абсурдною ієрархією «зовнішніх ворогів», в якій українці на другому місці після «колективного Заходу». Причому, як прогностично відзначає дослідниця, це справляє на Росію саморуйнівний вплив.

У своїх працях Ю. Офіцинський дослідив такі зовнішньополітичні питання, як: мирний план президента України Петра Порошенка, знищення російськими військовослужбовцями міжнародного пасажирського рейсу «Malaysia Airlines Flight 17», а також підписання Мінського протоколу (Мінськ-1) і Комплексу заходів щодо виконання Мінського протоколу (Мінськ-2) [9, с. 195–231; 19, с. 230–244]. Автор окремо наголосив, що країни-гаранти не виконали перед Україною безпекових зобов'язань згідно з Будапештським меморандумом, дієво не покарали Росію як країну-агресора за грубі порушення міжнародного права [10].

У найновіших тематичних дослідженнях відзначено фундаментальний вплив російсько-української війни на ідею нового світового порядку. Цілком логічно стверджується, що українська дипломатія найперше мусить зміцнювати антипутінську коаліцію, наближаючи неминучу перемогу України [11]. Для неї важливо знайти гідне місце і не опинилися на периферії зауваженого нового світового порядку, як суголосно зазначено в доповідях незалежних аналітичних центрів «Український Інститут Майбутнього» і «Центр Разумкова» (м. Київ) [3; 6]. У них доречно рекомендується офіційному Києву розширити можливості публічної дипломатії, як-от: прямі звернення української влади до світової

громадськості – політиків, діячів освіти, науки, культури, спорту, священників, підприємців, студентів та ін.

Під кутом солідарної точки зору американських дослідницьких центрів «RAND» і «Фонд Карнегі за міжнародний мир», неспровоковане вторгнення Росії в Україну спричинило регіональну нестабільність в Європі з глобальними наслідками [18; 20]. Згідно з їхніми висновками, Сполучені Штати матимуть кращу позицію для захисту Тайваню в майбутньому, позаяк Україна служить взірцем тотальної стійкості до демократії та протидії ворожому втручання.

Учені німецького фонду «Наука і політика» ретельно ведуть аналітичне досьє «Війна Росії проти України та її наслідки» за багатьма напрямками, закономірно підкреслюючи, що загарбницька російська агресія переорієнтувала глобальну безпекову, енергетичну і продовольчу політику [21]. Через те, як зі свого боку слушно наголошено в дослідженні «Міжнародного інституту стратегічних досліджень» (м. Лондон), сучасна західна зброя стала ключовим елементом стратегії України [16].

Загалом у відзначених вище наукових публікаціях бачимо стійкі зацікавлення зовнішньополітичною проблематикою сучасної російсько-української війни, проте залишаються непрояснені питання. Одне з них пропонується розглянути детальніше.

Метою цієї статті, власне, є висвітлення змістової складової повсякденної діяльності української дипломатії, тобто її інтелектуальних конструкцій – положень, аргументів і доказів, що лягли в основу потужної підтримки України (як жертви російської агресії) провідними державами і міждержавними утвореннями.

Виклад основного матеріалу. Задля досягнення зауваженої мети найкращим і найповнішим джерельним ресурсом є офіційний портал міністерства закордонних справ України [7]. Особливо звертаємо увагу на такі заставки (директиви) головної сторінки цього порталу, як «Протидія агресії РФ», «Про війну в Україні», «UNITED24», «Stopfake», «Let My People Go» та ін. Показовими є значні за обсягом «Ключові питання та відповіді про російську агресію» [5]. Зокрема, слід уважно проаналізувати детальну відповідь української дипломатії на слушне запитання від цільової та масової аудиторій будь-якої країни світу: «Коли і як розпочалася російська агресія проти України?».

У цій відповіді чітко й об'єктивно зазначено, що збройна агресія Росії проти України була спланована заздалегідь як військова операція, а розпочалася 20 лютого 2014 р. із захоплення Кримського півострова. Ідеться

про тимчасову окупацію Автономної Республіки Крим і міста Севастополь. Наступним етапом російської агресії стала війна на українському Донбасі – в окремих районах Донецької та Луганської областей. При цьому Росія порушила цілком визначальні норми міжнародного права. Як наслідок, міжнародне співтовариство послідовно ухвалює важливі рішення на підтримку територіальної цілісності України в рамках її визнаних кордонів.

Розглядаючи питання «Що сталося 24 лютого 2022 року?» [5], українські дипломати теж нагадують тривалу підготовку РФ до нового етапу агресії проти України. Адже від листопада 2021 р. Росія накопичувала свої війська на російсько-українському і російсько-білоруському кордонах. Близько четвертої години ранку 24 лютого 2022 р. Москва розпочала «спеціальну військову операцію» для «демлітаризації та денацифікації України» – широкомасштабне вторгнення з боку РФ, Білорусі та тимчасово окупованого Кримського півострова. Однак сили оборони України зламали російський план «бліцкригу».

Особливо підкреслено на чисельності російських окупаційних підрозділів – сухопутних, морських, повітряних. До широкомасштабної агресії проти України Росія залучила майже 330 тис. осіб, у т.ч. близько 220 тис. військовослужбовців. Вони вчинили воєнні злочини і злочини проти людяності: масові вбивства цивільних, руйнування інфраструктури, депортації населення. Загалом Росія захопила й утримувала близько 20% території України.

Показуючи «Вплив і наслідки війни РФ проти України на європейську та світову безпеку», українські дипломати наполягають на тому, що сучасна війна Росії проти України є не лише регіональним, але й цивілізаційним конфліктом – проти російського неокolonіалізму. Власне, демократична Україна захищає не тільки свою незалежність, але й увесь світ ліберальної демократії. Причому російський рашизм типологічно близький до німецького нацизму. В основі цих ідеологій лежить імперський шовінізм. Рашизм загрожує не лише Україні, а глобально, наприклад, продовольчою кризою в світі, політичною нестабільністю в країнах Азії та Африки [2].

Цілком природно, що українські дипломати багато уваги приділяють і такому важливому питанню, як «Цілі України у війні та після неї» [5]. Мова йде, по-перше, про звільнення окупованих територій, відновлення територіальної цілісності України, включно з окупованими в 2014 р. частинами Донецької та Луганської областей, Автономною Республікою Крим і містом Севастополь. По-друге, РФ повинна сплатити компенсації за завдані Україні руйнування, а російські військові злочинці мають понести належне покарання.

По-третє, Україна заслуговує на дієві міжнародно-правові гарантії своєї безпеки і на повноправне членство в європейських та євроатлантичних союзах.

Щодо переговорів. Офіційний Київ наполягав, що не розглядав будь-яких поступок щодо Криму, кажучи, що для міжнародного права нема жодної різниці між Херсоном і Севастополем, що Росія мусить вивести окупаційні війська з території України у міжнародно визнаних кордонах.

У структурному вимірі актуальна проблема під назвою «Тимчасова окупація АР Крим та м. Севастополь» [14] традиційно подається українською дипломатією через призму історичного екскурсу, хронологію окупації Криму та її наслідків, заснування і значення діяльності Кримської платформи. Акцентується, зокрема, на безпідставному звинуваченні радянською владою в колабораціонізмі з гітлерівцями всього кримськотатарського народу. У травні 1944 р. з Криму було депортовано понад 200 тис. осіб. Це – геноцид, під час якого загинуло 20–25% кримських татар. Наголошено, що при входженні Криму до складу України в 1954 р. дотримано належних правових вимог. Сам же міф про споконвічну «російськість» Криму не витримує жодної критики.

Російська окупація Кримського півострова датується 20 лютого – 25 березня 2014 р., тобто від перших випадків протиправного перетину збройними силами РФ державного кордону України в районі Керченської протоки до захоплення останньої української військової частини в Криму – тральщика «Черкаси». Натомість 24 лютого 2022 р. цей півострів послужив базою РФ для повномасштабного вторгнення на південь України. Наслідками російської окупації Криму стали масові порушення прав людини. Росія незаконно утримує понад 120 громадян України, здебільшого кримських татар за сфабрикованими обвинуваченнями в екстремізмі та тероризмі. РФ позбавила етнічних українців і кримських татар права на освіту рідною мовою. У 2014–2021 рр. число учнів, які навчалися українською, зменшилася в 63 рази – від 13,6 тис. осіб до 214 осіб. Кримськотатарською нині навчаються лише 6,7 тис. учнів з понад 200 тис., або 3% [14].

На Кримському півострові РФ системно витісняє громади (парафії) Православної церкви України, Свідків Єгови, мусульман. Через те, наприклад, у 2014–2022 рр. Кримська єпархія Православної церкви України зменшилася від 45 парафій та 14 священнослужителів до 7 парафій та 4 священнослужителів. Фактично РФ зруйнувала тут усю систему національних інституцій кримських татар. Водночас відбувається прискорена мілітаризація півострова, де вже в 2021 р. чисельність російських військовослужбовців зросла до 41 тис. осіб, або в 3,3 рази порівняно з показниками на початку 2014 р. – 12,5

тис. осіб. Ось чому Генеральна асамблея ООН від 2018 р. ухвалює щорічні резолюції «Проблема мілітаризації Автономної Республіки Крим та м. Севастополь, Україна, а також частин Чорного і Азовського морів».

На тимчасово окупованому півострові РФ систематично грубо порушує міжнародне гуманітарне право, зокрема примусово змінюючи його демографічно і колонізуючи. Найперше Росія витісняє звідти нелояльних мешканців. Окупований Крим уже покинули з цих мотивів близько 64 тис. осіб станом на грудень 2021 р. Натомість РФ перемістила до Криму понад 1 млн власних громадян. Усупереч міжнародному праву станом на кінець 2021 р. до збройних сил РФ призвали понад 34 тис. українських громадян – мешканців Криму. Там ведеться тотальна мілітаризація освіти і пропаганда війни, що охоплює понад 200 тис. дітей [14].

Для деокупації Криму Україна ініціювала міжнародну координаційно-консультативну Кримську платформу. Її установчий саміт відбувся в Києві 23 серпня 2021 р. за участі 47 держав і міжнародних організацій. Кримська платформа зосереджена на п'яти пріоритетах: невизнанні анексії Криму Російською Федерацією, посиленні санкцій проти РФ, захисті свободи судноплавства в Чорному й Азовському морях, дотриманні міжнародного гуманітарного права, подоланні негативного впливу тимчасової окупації Криму на економіку і довкілля регіону. У зв'язку з тим, починаючи від 27 березня 2014 р., Генеральна асамблея ООН щорічно ухвалює резолюції щодо територіальної цілісності України, а також проводить повноцінні дебати з усього комплексу проблем щодо російської агресії проти України.

Починаючи від березня 2014 р., країна-агресор РФ стала об'єктом міжнародної політики економічних обмежень (санкцій), які застосовані до конкретних фізичних та юридичних осіб. Поступово розширювалися санкційні списки США та Євросоюзу саме за підрив суверенітету і територіальної цілісності України в 2014–2022 рр. На початку липня 2022 р. режим персональних санкцій ЄС стосувався близько 1,2 тис. фізичних і ста юридичних осіб. Ішлося про замороження активів й обмеження права на в'їзд у держави ЄС [13].

Важливим напрямком діяльності української дипломатії є постійна інформаційно-просвітницька діяльність. Не випадково на офіційному порталі міністерства закордонних справ України розміщено покликання «Війна в Україні» – war.ukraine.ua. Це офіційний веб-сайт України, що фінансується спільно з Європейським Союзом, Великою Британією та Сполученими Штатами. На головній сторінці видно ключовий заголовок англійською мовою

«Russia invaded Ukraine» («Росія вторглася в Україну») і підзаголовок «Why does this matter to the world?» («Чому це важливо для світу?»). Загалом же розміщені матеріали подаються (дублюються) дев'ятьма мовами – англійською, арабською, іспанською, італійською, китайською, німецькою, російською, тайською, французькою [12].

«UNITED24» – інша платформа, якою опікуються українські дипломати, створена для співпраці з благодійними фондами, донорами, публічними особами [1]. Вона дозволяє за один клік зробити благодійний внесок із будь-якого куточка світу на підтримку України, що воює з Росією – державою-агресором.

Висновки. Підсумуємо положення української дипломатії, що в основі потужної міжнародної підтримки України як жертви російської агресії. В аналітичних матеріалах, що розміщені багатьма мовами на офіційному порталі міністерства закордонних справ України, об'єктивно класифіковано збройну агресію Росії проти України як заздалегідь сплановану військову операцію, що розпочалася 20 лютого 2014 р. Резонно зауважено, що ця агресія проходить де-факто в три етапи: захоплення Кримського півострова; війна в окремих районах Донецької та Луганської областей; широкомасштабне вторгнення (від 24 лютого 2022 р. донині).

Міністерство закордонних справ України як інституційна структура вжило чимало зусиль щодо поширення в світі перевіреної інформації (очищеної від ворожих фальсифікацій) про російсько-українську війну з метою зміцнення і розширення міжнародної коаліції з допомоги своїй державі, що чинить героїчний опір агресорові. Українські дипломати справедливо і наполегливо переконують у тому, що сучасна війна Росії проти України є цивілізаційним конфліктом – боротьбою проти російського неокolonіалізму, між демократією та антидемократією (авторитарними і тоталітарними режимами).

Як послідовно доводиться, до найголовніших поточних цілей України належить звільнення окупованих територій, відновлення її територіальної цілісності, включно з Автономною Республікою Крим і містом Севастополь. Крім того, Росія повинна сплатити компенсації за завдані Україні руйнування, а російські військові злочинці мають понести належне покарання за рішеннями міжнародних судів (трибуналів). Водночас Україна заслуговує дієвих міжнародно-правових гарантій своєї безпеки і повноправного членства в європейських та євроатлантичних союзах у найближчій перспективі.

Загалом же в такому непохитному і конструктивному руслі інформаційно-просвітницькі зусилля залишаються пріоритетним напрямком діяльності

української дипломатії в умовах російської агресії проти України. Тож виправдано це предметне поле заслуговує надалі поглиблених практико-орієнтованих досліджень, найперше з акцентом на проблемні для офіційного Києва регіони – Африка, Близький Схід, Латинська Америка.

Список використаних джерел та літератури:

1. Допомогти Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://u24.gov.ua/uk> (Дата доступу: 31.05.2023). – Назва з екрану.
2. Загроза продовольчій безпеці світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mfa.gov.ua/zagroza-prodovolchij-bezpeci-svitu> (Дата доступу: 31.05.2023). – Назва з екрану.
3. Зовнішня політика України в умовах війни: особливості та пріоритети. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://razumkov.org.ua/images/2023/05/15/2023-MATRA-I-KVARTAL-6.pdf> (Дата доступу: 31.05.2023). – Назва з екрану.
4. Ільницький В. Російська пропаганда як елемент підготовки до збройної агресії проти України / В. Ільницький, В. Старка, М. Галів // Український історичний журнал. – 2022. – Ч.5. – С. 43–55.
5. Ключові питання та відповіді про російську агресію [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mfa.gov.ua/klyuchovi-pitannya-ta-vidpovidi-pro-rosijsku-agresiyu> (Дата доступу: 31.05.2023). – Назва з екрану.
6. Куса І. Якою має бути зовнішня політика України після війни / І. Куса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uifuture.org/publications/yakoju-maye-butyu-zovnishnya-polityka-ukrayiny-pislya-vijny/> (Дата доступу: 31.05.2023). – Назва з екрану.
7. Міністерство закордонних справ України. Офіційний портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mfa.gov.ua/> (Дата доступу: 31.05.2023). – Назва з екрану.
8. Офіцинський Ю. Початок російської агресії в Крим очима світової спільноти (20–28 лютого 2014 р.) / Ю. Офіцинський // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки. – 2015. – №4. – С. 67–76.
9. Офіцинський Ю. Сучасна російсько-українська війна (за матеріалами газети «The New York Times» 2013–2017 років) / Ю. Офіцинський. – Ужгород: РІК-У, 2018. – 312 с.
10. Офіцинський Ю. Оцінка війни на Донбасі вчених і колишніх політиків на сторінках газети «The New York Times» (12 лютого 2015 – 30 квітня 2018 рр.) / Ю. Офіцинський // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. – 2022. – №1. – С. 82–89.
11. Перепелиця Г. Українська дипломатія в умовах російсько-української війни / Г. Перепелиця // Україна дипломатична. – 2022. – Вип. XXIII. – С. 276–295.
12. Про війну в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://war.ukraine.ua/> (Дата доступу: 31.05.2023). – Назва з екрану.
13. Санкції проти РФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mfa.gov.ua/sankciyi-proti-uf> (Дата доступу: 31.05.2023). – Назва з екрану.
14. Тимчасова окупація АР Крим та м. Севастополь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mfa.gov.ua/timchasova-okupaciya-ar-krim-ta-m-sevastopol> (Дата доступу: 31.05.2023). – Назва з екрану.
15. Якубова Л. Онтологія рашизму: Україна як alter ego Росії / Л. Якубова // Український історичний журнал. – 2022. – Ч.4. – С. 78–92.
16. Gady F.-S. Ukraine's Strategy of Attrition / F.-S. Gady, M. Kofman [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.iiss.org/online-analysis/survival-online/2023/04/ukraine-strategy-of-attrition/> (Last access: 31.05.2023). – Title from the screen.
17. Masnenko V. Identity transformation of the Ukrainian Donbas: from the «wild field» to Russian occupation / V. Masnenko, V. Telvak, B. Yanyshyn // Analele Universității din Craiova. Istorie. – 2021. – №2. – P. 101–114.

18. Mitre J. How the Ukraine War Accelerates the Defense Strategy / J. Mitre [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.rand.org/pubs/external_publications/EP70029.html (Last access: 31.05.2023). – Title from the screen.

19. Ofitsynskyy Yu. The Estimation of the War in Donbas by Scientists and Former Politicians on the Pages of the Newspaper The New York Times (March 1, 2014 – February 11, 2015) / Yu. Ofitsynskyy // East European Historical Bulletin. – 2020. – №15. – P. 230–244.

20. Romanyshyn Iu. Ukraine's Total Democratic Resilience in the Shadow of Russia's War / Iu. Romanyshyn [Electronic resource]. – Mode of access: <https://carnegieeurope.eu/2023/04/04/ukraine-s-total-democratic-resilience-in-shadow-of-russia-s-war-pub-89440> (Last access: 31.05.2023). – Title from the screen.

21. Russlands Krieg gegen die Ukraine und seine Folgen [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.swp-berlin.org/themen/dossiers/russlands-krieg-gegen-die-ukraine> (Last access: 31.05.2023). – Title from the screen.

References:

1. *Dopomohty Ukraini*. Retrieved from: <https://u24.gov.ua/uk> [In Ukrainian].
2. *Zahroza prodovolchii bezpetsi svitu*. Retrieved from: <https://mfa.gov.ua/zagroza-prodovolchij-bezpeci-svitu> [In Ukrainian].
3. *Zovnishnia polityka Ukrainy v umovakh viiny: osoblyvosti ta priorityty*. Retrieved from: <https://razumkov.org.ua/images/2023/05/15/2023-MATRA-I-KVARTAL-6.pdf> [In Ukrainian].
4. Pnytskyi, V., Starka, V., & Haliv, M. (2022). Rosiiska propaganda yak element pidhotovky do zbroinoi agresii proty Ukrainy. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 5, 43–55 [In Ukrainian].
5. *Kliuchovi pytannia ta vidpovidi pro rosiisku ahresiiu*. Retrieved from: <https://mfa.gov.ua/klyuchovi-pitannya-ta-vidpovidi-pro-rosijsku-agresiyu> [In Ukrainian].
6. Kusa, I. (2023). *Yakoiu maie buty zovnishnia polityka Ukrainy pislia viiny*. Retrieved from: <https://uifuture.org/publications/yakoyu-maye-but-y-zovnishnya-polityka-ukrayiny-pislyavijny/> [In Ukrainian].
7. *Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy. Ofitsiyni portal*. Retrieved from: <https://mfa.gov.ua/> [In Ukrainian].
8. Ofitsynskyy, Yu. (2015). Pochatok rosiiskoi ahresii v Krym ochyma svitovoi spilnoty (20–28 liutoho 2014 r.). *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istorychni nauky*, 4, 67–76 [In Ukrainian].
9. Ofitsynskyy, Yu. (2018). *Suchasna rosiisko-ukrainska viina (za materialamy hazety «The New York Times» 2013–2017 rokiv)*. Uzhhorod: RIK-U [In Ukrainian].
10. Ofitsynskyy, Yu. (2022). Otsinka viiny na Donbasi vchenykh i kolyshnykh politykiv na storinkakh hazety «The New York Times» (12 liutoho 2015 – 30 kvitnia 2018 rr.). *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Istorii*, 1, 82–89 [In Ukrainian].
11. Perepelytsia, H. (2022). Ukrainska dyplomatyia v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny. *Ukraina dyplomatychna, XXIII*, 276–295 [In Ukrainian].
12. *Pro viinu v Ukraini*. Retrieved from: <https://war.ukraine.ua/> [In Ukrainian].
13. *Sanktsii proty RF*. Retrieved from: <https://mfa.gov.ua/sankciyi-proti-rf> [In Ukrainian].
14. *Tymchasova okupatsiia AR Krym ta m. Sevastopol*. Retrieved from: <https://mfa.gov.ua/timchasova-okupaciya-ar-krim-ta-m-sevastopol> [In Ukrainian].
15. Yakubova, L. (2022). Ontolohiia rashyzmu: Ukraina yak alter ego Rosii. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 4, 78–92 [In Ukrainian].
16. Gady, F.-S., & Kofman, M. (2023). *Ukraine's Strategy of Attrition*. Retrieved from: <https://www.iiss.org/online-analysis/survival-online/2023/04/ukraine-strategy-of-attrition/> [In English].
17. Masnenko, V., Telvak, V., & Yanyshyn, B. (2021). Identity transformation of the Ukrainian Donbas: from the «wild field» to Russian occupation. *Analele Universității din Craiova. Istorie*, 2, 101–114 [In English].

18. Mitre, J. (2023). *How the Ukraine War Accelerates the Defense Strategy*. Retrieved from: https://www.rand.org/pubs/external_publications/EP70029.html [In English].
19. Ofitsynskyy, Yu. (2020). The Estimation of the War in Donbas by Scientists and Former Politicians on the Pages of the Newspaper The New York Times (March 1, 2014 – February 11, 2015). *Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk – East European Historical Bulletin*, 15, 230–244 [In English].
20. Romanyshyn, Iu. (2023). *Ukraine's Total Democratic Resilience in the Shadow of Russia's War*. Retrieved from: <https://carnegieeurope.eu/2023/04/04/ukraine-s-total-democratic-resilience-in-shadow-of-russia-s-war-pub-89440> [In English].
21. *Russlands Krieg gegen die Ukraine und seine Folgen*. Retrieved from: <https://www.swp-berlin.org/themen/dossiers/russlands-krieg-gegen-die-ukraine> [In German].

Roman Ofitsynskyy,

Dr. Habil. (History), Professor,

*Transcarpathian Institute of Postgraduate Pedagogical Education,
Uzhhorod, Ukraine*

**RUSSIAN AGGRESSION AGAINST UKRAINE FROM 2014 TO THE
PRESENT: POSITION OF UKRAINIAN DIPLOMACY**

Abstract. *This article is devoted to the modern Russian-Ukrainian war, which began in February 2014 and is still ongoing. In this context, attention is drawn to the informational and explanatory efforts of Ukrainian diplomacy, primarily the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. The official foreign policy position of the state of Ukraine regarding the prerequisites, causes, course and consequences of Russian aggression is investigated. Mainly, the substantive activity of Ukrainian diplomacy is highlighted – the provisions, arguments, and evidence that formed the basis of the powerful support of Ukraine (as a victim of Russian aggression) by leading states and intergovernmental organizations. In order to achieve this main goal of his research, the author carefully analyzed the official portal of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. The specified ministry objectively classified Russia's armed aggression against Ukraine as a pre-planned military operation that began on February 20, 2014, with the seizure of the Crimean peninsula. Ukrainian diplomats are rightly convinced that Russia's modern war against Ukraine is a civilizational conflict – a struggle against Russian neo-colonialism. The most important current goals of Ukraine include the liberation of the occupied territories, restoration of its territorial integrity, including the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol. In addition, Russia must pay compensation for the destruction caused to Ukraine, and Russian war criminals must be properly punished. At the same time, Ukraine deserves effective international legal guarantees of its security and full membership in the European and Euro-Atlantic unions. In general, informational and educational efforts remain a priority area of activity of Ukrainian diplomacy in the conditions of Russian aggression against Ukraine.*

Keywords: *Russian aggression, hybrid war, diplomacy, Crimea, Donbas, Russia, Ukraine.*

Надійшла до редколегії 17.04.2023

УДК 94(477.82):329.1/.6(438)

DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2023.25.7>

Наталія Петрушко,

аспірантка,

Волинський національний університет

імені Лесі Українки,

Луцьк, Україна

ПРОБЛЕМА ДЕРЖАВНОЇ ПРИНАЛЕЖНОСТІ ЗАХІДНОЇ ВОЛИНИ У КОНЦЕПЦІЯХ ТА ПРАКТИКАХ ПОЛЬСЬКОГО ПОЛІТИКУМУ (КІНЕЦЬ ХІХ СТ.– ПЕРША ЧВЕРТЬ ХХ СТ.)

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблеми державної приналежності території Західної Волині у концепціях та практиках польських політичних угруповань ХІХ–ХХ ст. та їх головних ідейників. Єдиною спільною політичною метою концептуальних засад провідних польських доктрин інкорпоративної і федеративної – було відродження польської держави. Щоправда, практичні методи та шляхи реалізації поставленої мети цих концепцій у геополітичному вимірі суттєво різнилися.

Націоналістичні погляди польського політичного діяча Р. Дмовського лягли в основу інкорпоративної політичної програми, яка передбачала відновлення незалежної польської держави у кордонах 1772 р. з включенням українських земель, зокрема й території Волині. Політичні переконання польського національного лідера Ю. Пілсудського базувалися на концепції федеративного союзу Польщі, Литви, Білорусі та України, що у свою чергу передбачало відродження історичної традиції державотворення. Згідно цієї концепції Західна Волинь мала належати до Польщі.

Аналізуючи еволюцію вже згаданих концепцій в контексті історичних подій ХІХ–ХХ ст. та їх зміст у площині української проблематики, автор наголошує, що західноукраїнські землі, зокрема, Західна Волинь, трактувалися виключно польськими та апіорі повинні були складати територію відновленої польської держави. Формування «ілюзорного образу» Волині як польської території мало безпосередній вплив на подальший розвиток регіону, зокрема, впливало й на стосунки між двома сусідніми народами – поляками та українцями.

Встановлення офіційних дипломатичних відносин між Польщею та радянською росією, викладених у Ризькому мирному договорі 1921 р., ознаменувало перемогу «інкорпоративних» поглядів над федеративними ідеями. Водночас, загроза експансії з боку більшовицької росії сприяла зародженню прометеївської політичної доктрини. Одним із ключових елементів було створення незалежної Української держави, що мала виконувати функції буферної зони між Польщею та радянським союзом. Водночас, територія Західної Волині мала й далі належати до складу Польщі.

Ключові слова: інкорпоративна концепція, Р. Дмовський, федеративна концепція, прометеїзм, Ю. Пілсудський, Західна Волинь, Друга Річ Посполита.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток офіційних відносин двох незалежних держав – Польщі та України побудований на взаємовигідній співпраці. Ключовим питанням спільного стратегічного партнерства є збереження безпеки у Європі. В умовах російської агресії проти Української держави Польща на міжнародній політичній арені всіляко підтримує та допомагає українцям. Це вкотре доводить, що незважаючи на складність

спільної українсько–польської історії, дві вільні нації все ж шукають шляхи порозуміння і будують добросусідські міждержавні відносини. Спільним компонентом у історичному минулому є обох країн є постійна боротьба за відновлення власної незалежності.

Події першої чверті ХХ ст. стали переломними в історії українсько–польських відносин, наслідки яких для обох народів кардинально різнилися. Велика війна 1914–1918 рр. спричинила падіння всіх континентальних імперій Європи, що остаточно змінило геополітичну карту світу. 11 листопада 1918 р. своє право на незалежне існування здобула польська держава. Відродження Другої Речі Посполитої закономірно призвело до активізації процесів формування основних складових зовнішньополітичної стратегії. Одним із фундаментальних завдань зовнішньої політики для польського державного організму було встановлення вигідних кордонів. До сфери територіальних інтересів Польщі входили й українські землі, зокрема й Західна Волинь.

Аналіз джерел та літератури. Проблематиці польського та українського питання початку ХХ ст. присвячена чимала кількість наукових праць та публікацій, як вітчизняних, так і зарубіжних, переважно польських, дослідників. Тут варто відзначити праці Л. Зашкільняка та М. Крикуна [2], М. Лозинського [11], О. Калакури [3], В. Комара [6], [7], М. Конрата [8], В. Паруха [23], М. Прушинського [14] тощо.

Фундаментальним доробком українського наукового бачення подій польської історії є наукова праця Л. Зашкільняка та М. Крикуна. У цій книзі окрему увагу дослідників зосереджено на особливостях політичного розвитку польського народу в різні історичні періоди, а також їх безпосередній вплив на формування взаємин із сусідніми народами, зокрема й українцями. Відомий український історик, архівознавець та джерелознавець О. Калакура розглядає різні аспекти життєдіяльності польської національної меншини в Україні у ХХ ст., а також глибинні причини міжетнічних конфліктів. Основні концептуальні засади польського прометеїзму та їх реалізацію у сфері зовнішньої та внутрішньої політиці Ю. Пілсудського розкрито у дослідженнях В. Комара та М. Конрата. Ґрунтовна наукова праця відомого польського письменника та журналіста М. Прушинського порушує проблематику українсько–польських відносин після завершення Першої світової війни і до укладення Варшавської угоди 1920 р.

Джерельну основу нашого дослідження склали праці Р. Дмовського та Ю. Пілсудського. Р. Дмовський у своїх працях обґрунтовує модель доктрини «інкорпорації», що передбачала приєднання етнічних українських земель,

зокрема території Західної Волині, до Польщі. Вважав, що відродженій Польщі потрібно було налагоджувати зв'язки із росією та виступити проти Німеччини [22]. Ю. Пілсудський у своїх численних працях описує власну суспільно–політичну боротьбу основний сенс якої полягав у відновленні незалежності Польщі, складовою частиною якої мали стати західноукраїнські землі.

Метою запропонованої статті є вивчення проблеми державної приналежності Західної Волині у концепціях та практиках польського політикуму угруповань кінця XIX ст.– першої чверті XX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визнання Західної Волині як апріорі невід'ємної складової частини польської держави має свою історичну тяглість. У першій половині XIV ст. розпочалася польська експансія на землі Галицько–Волинського князівства, яка характеризувалася різними асиміляційними процесами. Під час здійснення четвертого походу на Русь у 1366 р., а саме на територію Волині, польський король Казимир III Великий уклав договір з Великим князівством Литовським відповідно до якого до складу Королівства Польського увійшла Західна Волинь з Холмом, Белзом, Володимиром. Натомість, Луцька земля і решта Волині до Литви [2, с. 71–72]. У XVI ст. Велике князівство Литовське опинилося на межі занепаду, внаслідок Лівонської війни із Московським князівством. Щоб уникнути цілковитого завоювання Московією, Велике князівство Литовське змушене було піти на зближення із Польським королівством. Внаслідок встановлених офіційних дипломатичних відносин, ознаменованих підписанням Люблінської унії у 1569 р., до Польщі відійшла значна частина українських земель, зокрема і територія Волині, де згодом було утворено Волинське воєводство [19, с. 17]. Внаслідок зовнішньополітичної акції стосовно Речі Посполитої, проведеної у 1772 р. Австрією, Прусією та росією, поляки втратили свою незалежність, і власне, опинилася у тому ж бездержавному статусі, що й українці. Під час другого та третього поділів Польщі Волинський край окупувала російська імперія [13]. Водночас, провідну роль в політичному, економічному та освітньому житті Волині відігравала польська шляхта. Оплотом польськості в регіоні став Кременецький ліцей. Польська еліта всіма способами підтримувала розвиток польської культури на Волині. За меценатські пожертви у різних містах було відкрито чимало польських шкіл при багатьох костьолах і монастирях. У 1803 р. у м. Луцьку за ініціативи головного інспектора училищ Волинської губернії Т. Чацького було організовано з'їзд католицького духовенства Луцької єпархії, який постановив, що при кожному костьолі буде функціонувати парафіяльна

школа. Як наслідок, крім вже існуючих 43 монастирських шкіл на Волині, на території краю було відкрито нові польські школи [5, с. 393–397]. Зрозуміло, що панування польської еліти в суспільно-політичній та культурно-освітній сферах передбачало можливість відродження Польщі у кордонах 1772 р. та створювало ілюзію на означення Волині як частини польського впливу. Таким чином, засади зовнішньої політики Польщі починають формуватися задовго до відновлення її незалежного статусу у ХХ ст. Період розподілу між трьома імперіями – Німецькою, Австро-Угорською та російською багато у чому визначив головні ідеї, зміст та спрямованість концепцій зовнішньополітичної стратегії розбудови майбутньої польської держави кінця ХІХ – початку ХХ ст.

На початку ХХ ст. значної популярності набирають інкорпоративна і федеративна політичні доктрини. Варто зазначити, що головні ідейники цих двох концепцій по-різному розглядали проблему державної приналежності українських земель західноволинського регіону.

Ідеологом доктрини «інкорпорації» вважається відомий польський політичний діяч та публіцист, лідер Національно-демократичної партії (так званих «ендеків») – Р. Дмовський. Політичне обґрунтування та теоретичні засади інкорпоративної концепції були викладені лідером ендеків у його теоретичному доробку. У 1902 р. побачила світ перша праця Р. Дмовського «*Myśli nowoczesnego Polaka*». На думку автора, причиною втрати незалежності польською державою була неспроможність останньої створити сучасну державу, а також пасивність польського народу. На переконання автора сильним державним організмом була Німеччина. Відтак, Р. Дмовський сформував політичні принципи «національного егоїзму». Перший принцип відкидав поняття справедливості та кривди, наголошуючи на тому, що існує сила і слабкість. Другим принцип стосувався кордонів – для сильної нації не існує територіальних обмежень, яких вона не мала права переступити. Ідеолог польського націоналізму вказував, що поляки не повинні бути лінивим та пасивним народом. Навпаки, вони зобов'язані діяти у цілях власних національних інтересів. Щодо проблематики українського питання, Р. Дмовський вказував, що українські території є історичним полем національної експансії, де протягом багатьох століть польська культура досягла свого найвищого розвитку [11, с. 43–44]. Передбачалося, що всі українці або якась їх частина, за можливості, будуть підлягати полонізації. Інша теза полягала у повній самостійності українського народу, який здатен боротися за свою незалежність не лише проти поляків, але й проти росіян, ставши таким чином союзником поляків у боротьбі проти росії [21, с. 48–49]. Автор зазначав:

«...Якщо русини мають стати поляками, їх треба полонізувати; якщо ж вони мають стати самостійним русинським народом, який здатний боротися і жити, їм потрібно показати важкий шлях до перемоги, загартувати їх у запеклих боях, чого вони потребують навіть більше, ніж ми, бо вони за своєю природою набагато пасивніші й лінивіші, ніж ми. Якщо ми дамо їм без опору все, що вони хочуть, «і навіть більше, ніж вони хочуть», то ми тільки відійдемо від Росії самі, але не створимо русинської нації. Задовольнивши сьогодні їхні надмірні апетити, ми залишимо цю прекрасну землю лінивим, ситим неробам, чия незалежність триватиме до тих пір, поки хтось енергійніший за нас не накладе на них руку. Замість самостійної русинської нації ми приготуємо гній для московської нації...» [21, с. 49].

У 1908 р. була опублікована праця «Niemy, Rosja i kwestia polska» в якій Р. Дмовський обґрунтував думку про те, що основною небезпекою для польського народу є політика Німеччини, а для досягнення власних національних інтересів полякам краще бути союзником Росії [3, с. 109]. За переконаннями Дмовського, росія мала піти на поступки полякам для створення так званої «слов'янської єдності». Проте царський уряд не розділяв погляди польського політичного діяча [2, с. 410].

Повалення російського самодержавства під час революційних подій лютого 1917 р. створило умови для власного відродження всіх націй тогочасної імперії, зокрема й для українців та поляків. Лідер ендеків Р. Дмовський, чудово розуміючи тогочасні історичні реалії, розгорнув активну зовнішньополітичну діяльність на Заході з метою створення незалежної Польщі. У липні 1917 р. вийшла праця «Проблеми Центральної і Східної Європи», в якій ідеолог польського націоналізму висунув твердження приєднання до польської держави Сілезії, познанських земель, Західної Пруссії і Гданська, а на сході – Ковенської, Віленської і Гродненської, більшості Мінської, Волинської губерній та території Східної Галичини. Р. Дмовський переконував лідерів Антанти, що можлива незалежність України спричинила б поширення германофільських та антипольських переконань, що у свою чергу становитиме загрозу не лише Польщі, а й загалом тогочасній Європі [19, с. 49–50]. За ініціативою Р. Дмовського в Лозані у серпні 1917 р. було створено Польський національний комітет, який був визнаний країнами Антанти як представницький орган польського народу. Основна мета цієї структури – здобути державність Польщі з приєднанням до неї значної частини литовських, білоруських та українських земель, в тому числі й Західної Волині [2, с. 438].

Політичним візаві Р. Дмовського був польський федераліст Ю. Пілсудський. З його ім'ям пов'язують діяльність орієнтовану на поширення ідей федеративної концепції створення могутньої польської держави. На відміну від лідера ендеків, Ю. Пілсудський був рішуче налаштований проти царської росії. Насамперед, це пов'язано із біографічними фактами провідного польського діяча. Сім'я Пілсудських була незадоволена русифікаторською політикою царського режиму. Батько майбутнього начальника Польщі брав участь у січневому постанові 1863 р. проти російського панування. Сам Ю. Пілсудський теж був активним учасником антиросійських повстань у роки студентства. Згодом його брата Б. Пілсудського було звинувачено у замаху на життя царя Олександра III, хоча провини не було доведено, проте засуджено на 15 років каторжних робіт, а Ю. Пілсудського на 5 років заслання в Сибіру [18, с. 6–7].

Після повернення із заслання, Ю. Пілсудський долучається до суспільно–політичного життя: був одним із співзасновників Польської соціалістичної партії, згодом членом керівничого органу ППС – Центрального робітничого комітету [2, с. 395]. Наприкінці 90-х років XIX ст. очолює редакцію конспіративного видання ППС «Робітник» (м. Лодзь). Часопис видавався у формі щоденника та виходив раз на місяць [12, с. 111]. На шпальтах видання порушувалися питання соціального становища тогочасного робітництва. 12 липня 1894 р. вийшов перший номер «Робітника» [12, с. 96]. Функціонування таємної друкарні та видання підпільної літератури додавало ентузіазму та посилювало революційні настрої серед польського населення. Ю. Пілсудський згадував, що робітники у Домброві та Гуті–Банковій прагнули пожертвувати свої заощадження на потреби таємної друкарні аби хоч якось підтримати майбутні революційні події. Проте в ніч з 21 на 22 лютого 1900 р. таємну друкарню викрили [12, с. 97, 122]. Завдяки активній видавничо–пропагандистській діяльності у цей період майбутньому очільнику Польщі вдалося згуртувати біля себе групу однодумців. Видання та поширення так званої «бібули» стало потужним механізмом пробудження революційних настроїв, що гуртували навколо себе людей.

Вважається, що концепція федералізму була розроблена Ю. Пілсудським під час перебування на засланні. Влітку 1904 р., під час подій російсько–японської війни, він прибув до Токіо, де вручив японському міністру закордонних справ меморандум з проханням допомоги польським силам здійснити програму федеративної перебудови росії. В планах європейського федераліста була ідея відновлення історичного об'єднання обох держав

Польщі та Литви, не залишаючи поза увагою і українські території. Федеративний союз Польщі та України був стратегічно вигідним як в політичній, так і в економічній сферах [14, с. 66–67].

У цей період перебував в Японії і лідер ендеків Р. Дмовський з політичною місією – переконати японців не підтримувати революційні настрої у тогочасній Польщі. На той час для японської влади більш вагомими були аргументи Р. Дмовського [2, с. 402]. Під час революційних подій 1905 р. Ю. Пілсудський проводить пропагандистську роботу серед польської молоді, закликаючи до активних дій проти пануючої царизму. Незважаючи на широку суспільну діяльність у революційному дусі, підняти загальний збройний національний рух на той час не вдалося [18, с. 9–10].

Напередодні Першої світової війни концепція Ю. Пілсудського щодо розбудови майбутньої польської держави на зовнішньополітичній арені базувалася на федеративному союзі разом із українцями, литовцями та білорусами. Основним завданням було розчленування росії на окремі національні держави, які в подальшому мали увійти до складу Польщі на умовах федерації [7, с. 71]. Восени 1914 р. Ю. Пілсудський створив таємну військову структуру – Польську військову організацію. В ході Великої війни ця організація проводила чимало розвідувальних та диверсійних акцій супроти російських окупантів [18, с. 13]. Ще одним засобом пропагування ідей Ю. Пілсудського стало видання газети «Обрій» на шпальтах якої головний редактор Т. Голувко закликав до боротьби проти росії. В перспективі це мало б створити сприятливі умови для здобуття незалежності Польщі [7, с. 72].

Восени 1915 р. на території Волині тривали збройні сутички між австро-угорськими військами та російською армією. До лав австро-угорської армії входили представники різних національностей, зокрема, й поляки. Відтак Волинь займала особливе місце у діяльності Ю. Пілсудського [17, с. 54]. У ході Брусилівського прориву 1916 р. на лінії Колодія–Чарторийськ–Костюхівка–Колки польські легіонери на чолі з Пілсудським в кривавих боях протистояли російським дивізіям. Після проведення успішних військових операцій на території Волині, враховуючи також поразки німецького війська, польський Комендант почав вимагати у командування право на відновлення поляками власної держави [4, с. 54].

Якщо на початковому етапі Першої світової війни надії на відновлення Польщі були надто нездійсненними, то наприкінці військових дій вони здавалися все більш реальними і не викликали жодних сумнівів. Цьому сприяла й зовнішньополітична ситуація в тогочасній Європі. Лідери провідних держав

світу, розуміючи неминучість відродження Польщі, прагнули використати польське питання у власних інтересах. Монархи Німецької та Австро-Угорської імперій 5 листопада 1916 р. заявили про відновлення Королівства Польського. Цим документом передбачалося відновлення польської монархії з конституційним устроєм. Сам Ю. Пілсудський доволі позитивно відреагував на цей акт [7, с. 72–73].

Справжнім національним святом Польщі став останній день Великої війни. 11 листопада 1918 р. поляки заявили про своє право на незалежне існування. Постала нова європейська держава – Друга Річ Посполита. Польський політичний на той час рух був представлений трьома політичними таборами: 1) націоналістичним (Р. Дмовський); 2) централістичним (Ю. Пілсудський); 3) селянським (В. Вітос) [9, с. 284]. 22 листопада 1918 р. Тимчасовим Начальником держави поряд із титулом Верховного головнокомандувача збройних сил Польщі став Ю. Пілсудський. Концепція федералізму була провідною у реалізації його вектору східної політики. 4 жовтня 1919 р. було видано офіційний документ, так званий меморіал в якому була сформульована основна вимога відбудови польської держави за принципом федерації у формі політичної унії Польщі, Литви та України [7, с. 74].

Політичні погляди маршала щодо українського питання 1918–1921 рр. були частиною плану східної політики. Створення незалежної України та безпосередня підтримка її Польщею мало три суттєвих обмеження. По-перше, Україна мала визнати приналежність до польської держави території Східної Галичини, Волині та Поділля. Інша вимога торкалася української влади у Києві, яка мала бути пропольською та стояти на засадах відмінності українців від російського народу. По-третє, в незалежній Україні суспільний устрій мав базуватися на умовах співіснування всіх національних меншин, в тому числі й поляків [23, с. 28].

Світовим форумом повоєнного облаштування Європи стала Паризька мирна конференція, що відбувалася впродовж 18 січня 1919 р. – 21 січня 1920 р. Крім цілої низки базових завдань, не менш важливим питанням було врегулювання кордонів. Польська делегація була представлена Р. Дмовським та І. Падеревським. Також до її складу увійшли географи, історики, економісти, політики, котрі забезпечували наукову й пропагандистську підтримку польських територіальних пропозицій. 29 січня 1919 р. Верховна Рада конференції розпочала розгляд польського питання. Лідер ендеків Р. Дмовський у кількохгодинній промові вимагав включення до складу Польщі всієї Галичини і Волині, Верхньої та Середньої Сілезії, Познанщини, Помор'я,

Вармії і Мазур, Литви, переважної частини Білорусі, українських теренів Полісся і Поділля. Влітку 1919 р. представники Антанти прийняли рішення передати Польщі під тимчасове управління територію Східної Галичини [2, с. 451–452]. Для долі Волинського краю визначальними були події весни 1920 р. Після довгих переговорів української та польської сторін 21 квітня 1920 р. було підписано Варшавський договір, відповідно до якого територія Західної Волині визнавалася частиною польської держави. У лютому 1921 р. тут постало Волинське воєводство з адміністративним центром у м. Луцьку. До складу воєводства спочатку увійшло 9 повітів, згодом після проведення адміністративно-територіальних змін – 11 [15, с. 212].

Польським концепціям розбудови держави протистояла більшовицька ідеологія, яка ґрунтувалася на ідеї світової пролетарської революції. Під час радянсько-польської війни 1919–1920 рр. більшовицький уряд намагався наблизитися через територію Польщі до кордону з Німеччиною, що у свою чергу стало б поштовхом до організації революційних подій у Європі. Проте, поразка під Варшавою у 1920 р. остаточно змінила плани більшовицького уряду щодо швидкого просування комуністичних ідей та й загалом завоювання континенту [20, с. 13]. Припинення воєнного протистояння та офіційні дипломатичні відносини між Польщею та радянською росією, встановлені у Ризі в березні 1921 р., визначили долю федералістської концепції. Результати Ризького трактату засвідчили перехід від федералістської політики до інкорпораційної. Було встановлено польсько-радянський кордон за яким частина українських земель, зокрема Волинь, визнавалася за Польщею [1, с. 407–408].

Геополітична ситуація після підписання Ризького мирного договору дещо видозмінила цілі зовнішньої політики Другої Речі Посполитої. У міжвоєнний період у польській державі зароджується нова політична течія – прометеїзм. Сама назва цієї концепції відносить до давньогрецького міфу про титана Прометея, який став символом нескореності. З цього випливали і основні засадничі принципи прометеївського руху, які передбачали боротьбу націй за право на самовизначення та організацію національно-визвольних рухів опору [8, с. 4]. Головним завданням цієї концепції була співпраця Польщі з поневоленими народами сср. Прометеїсти дотримувалися позиції, що з утворенням сср державна політика російського уряду й далі ґрунтуватиметься на засадах імперіалізму. Натомість, ослаблення більшовицької держави видавалося можливим лише за умов федеративного об'єднання Польщі з поневоленими росією народами. На відміну від федеративної концепції

прометеїзм додатково поширювався на народи Середньої Азії, Південного та Північного Кавказу, українців, кримських і поволзьких татар, козаків, народів західної Фінляндії: карелів та інгерманландських фіннів. З цим народів мала постати антирадянська коаліція на чолі з Польщею [6, с. 145–146].

У прометеївській течії особлива роль відводилася Україні. Передбачалося, що спільною метою для українців та поляків буде захист Другої Речі Посполитої в умовах глобальної більшовицької загрози та об'єднання зусиль у справі відродження української держави над Дніпром. При цьому західноукраїнські землі Західної Волині та Східної Галичини вважалися споконвічно польськими територіями, які мали увійти до складу Польщі навіть у разі створення незалежної України. За ідейними планами прометеїстів саме цим теренам відводилася роль провідного центру національно–визвольної боротьби українського народу та його безпосереднє використання в інтересах поляків [6, с. 147–149].

Усвідомлюючи складність геополітичного розташування Польщі представники польського політикуму чудово розуміли значення польсько–українського зближення та порозуміння. Відзначимо, що нові підходи до вирішення проблематики українсько–польських стосунків пов'язані з іменем волинського воєводи Г. Юзевського, який був ідеологом так званого «волинського експерименту». Основою волинської політики Г. Юзевського була державна асиміляція, що передбачала «створення» з волинян лояльних громадян Польщі які б відчували свою нероздільність та єдність із поляками, зберігаючи свою національну окремішність. Проте, досягти поставлених цілей так і не вдалося [10, с. 115].

Висновки. Волинська земля була важливою складовою розвитку польсько–українських взаємин у різні історичні періоди. «Польськість» Волинського краю утверджувалася протягом багатьох століть спільної та дуже суперечливої історичної минувшини. Усе це сприяло формуванню «ілюзорного образу» Волині як виключно польської території. Відродження Другої Речі Посполитої ще більше загостило українське питання.

Основні концептуальні підходи до вирішення цієї проблематики порушувалися у двох популярних політичних доктринах відродження польської держави – інкорпоративній та федеративній. Інкорпоративна концепція, ідейником якої був лідер націонал–демократів Р. Дмовський, передбачала відновлення держави у кордонах 1772 р., що передбачало приєднання українських земель, а також частини Литви і Білорусі. Відповідно до доктрини федералізму передбачалася федерація Польщі, Литви, Білорусі та України, що

сприяло б утвердженню гегемонії Польщі в Східній Європі та продовжувало історичну унійну традицію державотворення. Водночас, обидві концепції передбачали входження Західної Волині до складу польської держави.

Перемогу політичних поглядів націоналістів над федеративними ідеями ознаменувало підписання Ризького мирного договору 18 березня 1921 року. Відповідно давня Волинська губернія була поділена між двома державами – Польщею та радянською росією. Польською реакцією на загрозову більшовицьку експансію стало зародження прометеїстської концепції. Остання у свою чергу передбачала оборонну стратегію польської держави та створення можливої буферної зони, функції якої мала виконати відроджена українська держава, між Польщею та срср.

Список використаних джерел та літератури:

1. Залевські Є. «Прометейський» напрям у політиці та військовій пропаганді Другої П Речі Посполитої / Є. Залевські // Польща та Україна в боротьбі за незалежність 1918–1920. – Варшава, 2010. – С. 405–422.
2. Зашкільняк Л. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с.
3. Калакура О.Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті / О.Я. Калакура. – Київ: Знання України, 2007. – 508 с.
4. Каліщук О. Юзеф Пілсудський і Волинь / О. Каліщук // Українське державотворення: проблеми і сучасність: зб. наук. праць. – Вип. ІХ. – Луцьк: ПП Іванюк, 2014. – С. 53–57.
5. Киричук М. Волинь – земля українська. Навчальний посібник. / М. Киричук – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – 532 с.
6. Комар В. В орбіті польського прометеїзму / В. Комар // Проект «Україна». Галичина та Волинь у складі міжвоєнної Польщі. – Харків: Фоліо, 2017. – С. 145–168.
7. Комар В. Конценція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.) [Електронний ресурс] / Комар В. – Івано–Франківськ : Місто НВ, 2011. – 360 с. – Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Komar_Volodymyr/Kontsentsiia_prometeizmu_v_politytsi_Polschi_1921-1939_rr.pdf (Дата звернення: 11.02.2023). – Назва з екрана.
8. Конарт М. Прометеїзм – польська візія перебудови Східної Європи (1921–1939) [Електронний ресурс] / М. Конарт // Україна Модерна. – 2010. – № 17(6). – С. 131–148. Режим доступу: https://uamoderna.com/images/archiv/17/7_UM_17_Centr_Europa_Kornat.pdf (Дата звернення: 19.02.2023). – Назва з екрану.
9. Кралюк П.М. Українці і поляки: 1000 років (не)розуміння / П.М. Кралюк. – Харків: Фоліо, 2021. – 317 с.
10. Кучерепа М. «Волинський експеримент» воеводи Г. Юзевського / М. Кучерепа // Проект «Україна». Галичина та Волинь у складі міжвоєнної Польщі. – Харків: Фоліо, 2017. – С. 111–131.
11. Лозинський М. Польська народова демократія [Електронний ресурс] / М. Лозинський – Київ: Друкарня 1-ої Київської Друк. Спілки. – 1908. – 118 с. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Lozynskiy_Mykhailo/Polska_narodova_demokratiia.pdf (Дата звернення: 06.02.2023). – Назва з екрану.

12. Пілсудський Ю. Мої перші бої : пер. с пол. / Ю. Пілсудський. – Київ: Видавець Олексій Бешуля, 2021. – 447 с.
13. Портнов А. Волинь / А. Портнов // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] – Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-27614> (Дата звернення: 04.02.2023) – Назва з екрану.
14. Прушинський М. Драма Пілсудського. Війна 1920 [Електронний ресурс] / М. Прушинський. – Київ: Лібра, 1997. – 372 с. – Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Mieczyslaw_Pruszynski/Drama_Pilsudskoho_Viina_1920.pdf (Дата звернення: 09.02.2023). – Назва з екрана.
15. Разиграєв О. Волинське воєводство в контексті польсько–радянських взаємин: глобальні та регіональні виміри безпеки (1921–1925 рр.). Історичні паралелі з сучасною ситуацією на Сході України / О. Разиграєв // Український історичний збірник. – 2017. – №19. – С. 211–229.
16. Разиграєв О. По обидва боки фронту. Громадські організації на Волині в роки Великої війни: 1914–1918 рр. / О. Разиграєв. – Луцьк: Вежа–Друк, 2018. – 242 с.
17. Разиграєв О. Волинь у 1914—1916 роках: воєнно–політичне та цивільне життя / О. Разиграєв, В. Скальський // Український історичний журнал. – 2023. – №1. – С. 51–67. – Режим доступу: http://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2023_1_5 (Дата звернення: 22.02.2023). – Назва з екрана.
18. Серошевський В. Юзеф Пілсудський [Електронний ресурс] / В. Серошевський. – Варшава, 1921. – 23 с. – Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Sieroshevskiy_Vatslav/Yuzef_Pilsudskiy.pdf (Дата звернення: 09.02.2023). – Назва з екрана.
19. Сивіцький М. Історія польсько–українських конфліктів / М. Сивіцький – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2005. – Т. 1. – 2005. – 343 с.
20. Сидак В. Революцію назначить...: Экспорт революции в операциях советских спецслужб / В. Сидак, В. Козенюк – Київ: Генеза, 2004. – 248 с.
21. Dmowski R. Myśli nowoczesnego Polaka [Zasób elektroniczny] / R. Dmowski. – Warszawa: Wydawnictwo Zachodnie, 1943. – 122 s. – Tryb dostępu: <https://cbmn.pl/uploads/ebooks/Roman%20Dmowski%20-%20My%C5%9Bli%20nowoczesnego%20Polaka.pdf> (Data dostępu:19.12.2023). – Титул з екрану.
22. Dmowski R. Niemcy, Rosja i kwestia polska [Zasób elektroniczny] / R. Dmowski. – Warszawa: Częstochowa, 1938. – 143 s. – Tryb dostępu: <https://cbmn.pl/uploads/ebooks/Roman%20Dmowski%20-%20Niemcy,%20Rosja%20Dmowski%20-%20My%C5%9Bli%20nowoczesnego%20Polaka%20i%20kwestia%20polska.pdf> (Data dostępu:19.12.2023). – Титул з екрану.
23. Paruch W. Kwestia ukraińska w myśli politycznej Józefa Piłsudskiego [Zasób elektroniczny] / W. Paruch // Dziedzictwo Józefa Piłsudskiego i Symona Petlury. Przeszłość, teraźniejszość i przyszłość partnerstwa Polski i Ukrainy. – Lublun: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie–Sklodowskiej. – 2021. – S. 19–44. – Tryb dostępu: http://www.hainyzhnyk.in.ua/downloads/2021book_poland.pdf (Data dostępu:19.12.2023). – Титул з екрану.

References:

1. Zalieviski, Ye. (2010). «Prometejskiy» napriam u politytsi ta viiskovii propahandi Druhoi II Rechi Pospolytoi. *Polshcha Ta Ukraina V Borotbi Za Nezalezhnist 1918–1920* (s. 405–422). [In Ukrainian].
2. Zashkilniak, L., & Krykun, M. (2002). *Istoriia Polshchi: Vid naidavnishykh chasiv do nashykh dniv*. L"viv: L"vivs"kyj nacional"nyj universytet imeni Ivana Franka [In Ukrainian].
3. Kalakura, O. (2007). *Poliaky v etnopolitychnykh protsesakh na zemliakh Ukrainy u XX stolitti*. Kyiv: Znannia Ukrainy [In Ukrainian].
4. Kalishchuk, O. (2014). *Yuzef Pilsudskiy i Volyn*. In *Ukrainske derzhavotvorennia: problemy i suchasnist.*: T. IX (s. 53–57) [In Ukrainian].

5. Kyrychuk, M. (2005). *Volyn – zemlia ukrainska*. Luc'k: Volynska oblasna drukarnia [In Ukrainian].
6. Komar, V. (2017). V orbiti polskoho prometeizmu. In *Proekt «Ukraina». Halychyna ta Volyn u skladi mizhvoiennoi Polshchi* (s. 147–149) [In Ukrainian].
7. Komar, V. (2011). *Kontsentsiia prometeizmu v politytsi Polshchi (1921–1939 rr.)*. Ivano–Frankivs'k Misto NV. Retrieved from: https://shron1.chtyvo.org.ua/Komar_Volodymyr/Kontsentsiia_prometeizmu_v_politytsi_Polschi_1921-1939_rr.pdf [In Ukrainian].
8. Konart, M. (2010). Prometeizm – polska viziia perebudovy Skhidnoi Evropy (1921–1939). *Ukraina Moderna*, 17(6), 131–148. Retrieved from: https://uamoderna.com/images/archiv/17/7_UM_17_Centr_Europa_Kornat.pdf [In Ukrainian].
9. Kraliuk, P. (2021). *Ukrainci i poliaky: 1000 rokiv (ne)rozuminnia*. Xarkiv: Folio [In Ukrainian].
10. Kucherepa, M. (2017). «Volynskiy eksperyment» voievody H. Yuzevskoho. *Proekt «Ukrayina». Halychyna ta Volyn" u skladi mizhvoyennoyi Pol'shhi* (s. 115–131). Folio [In Ukrainian].
11. Lozynskiy, M. (1908). *Polska narodova demokratiia*. Kyiv: Drukaria 1–oi Kyivskoi Druk. Retrieved from: https://shron1.chtyvo.org.ua/Lozynskiy_Mykhailo/Polska_narodova_demokratiia.pdf [In Ukrainian].
12. Pilsudskiy, Yu. (2021). *Moi pershi boi*. Kyiv: Vydavets Oleksii Beshulia [In Ukrainian].
13. Portnov, A. (2006). Volyn. *Encyklopediya Suchasnoyi Ukrayiny*. Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. Retrieved from: <https://esu.com.ua/article-27614> [In Ukrainian].
14. Prushynskiy, M. (1997). *Drama Pilsudskoho. Viina 1920*. Kyiv: Libra. Retrieved from: https://shron1.chtyvo.org.ua/Mieczyslaw_Pruszynski/Drama_Pilsudskoho_Viina_1920.pdf [In Ukrainian].
15. Razyhraiev, O. (2017). Volynske voievodstvo v konteksti polsko–radianskykh vzaiemyn: hlobalni ta rehionalni vymiry bezpeky (1921–1925 rr.). Istorychni paraleli z suchasnoiu sytuatsiieiu na Skhodi Ukrainy. *Ukrainskyi Istorychnyi Zbirnyk*, 19, 211–229 [In Ukrainian].
16. Razyhraiev, O. (2018). *Po obydvya boky frontu. Hromadski orhanizatsii na Volyni v roky Velykoi viiny: 1914–1918 rr.* Luc'k: Vezha–Druk [In Ukrainian].
17. Razyhraiev, O., & Skalskyi, V. (2023). Volyn u 1914–1916 rokakh: voienno–politychne ta tsyvilne zhyttia. *Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal*, 1, 51–67. Retrieved from: http://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2023_1_5 [In Ukrainian].
18. Sieroshevskiy, V. (1921). *Yuzef Pilsudskiy*. Varshava. Retrieved from: https://shron1.chtyvo.org.ua/Sieroshevskiy_Vatslav/Yuzef_Pilsudskiy.pdf [In Ukrainian].
19. Syvitskyi, M. (2005). *Istoriia polsko–ukrainskykh konfliktiv* (T. 1). Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy [In Ukrainian].
20. Sydak, V., & Kozeniuk, V. (2004). *Revoliutsyiu naznachyt...: Eksport revoliutsyy v operatsyiah sovetskykh spetssluzhb*. Kyiv: Heneza [In Russian].
21. Dmowski, R. (1943). *Myśli nowoczesnego Polaka*. Warszawa: Wydawnictwo Zachodnie. Retrieved from: <https://cbmn.pl/uploads/ebooks/Roman%20Dmowski%20-%20My%20C5%9Bli%20nowoczesnego%20Polaka.pdf> [In Polish].
22. Dmowski, R. (1938). *Niemcy, Rosja i kwestia polska*. Warszawa: Częstochowa. Retrieved from: <https://cbmn.pl/uploads/ebooks/Roman%20Dmowski%20-%20Niemcy,%20Rosja%20i%20kwestia%20polska.pdf> [In Polish].
23. Paruch, W. (2021). *Kwestia ukraińska w myśli politycznej Józefa Piłsudskiego. Dziedzictwo Józefa Piłsudskiego I Symona Petlury. Przeszłość, Teraźniejszość I Przyszłość Partnerstwa Polski I Ukrainy*, 19–44. Retrieved from: http://www.hainyzhnyk.in.ua/downloads/2021book_poland.pdf [In Polish].

Nataliia Petrushko,
*Ph.D. Student (History),
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Lutsk, Ukraine*

**THE STATE AFFILIATION OF WESTERN VOLYN IN THE CONCEPTS
AND PRACTICES OF THE POLISH POLITICAL SOCIETY
(END OF THE XIX CENTURY – FIRST QUARTER OF THE XX CENTURY)**

Abstract. *The article reveals the study of the state affiliation issue of the Western Volyn territory in the concepts and practices of Polish political groups of the 19th–20th century and their prominent ideologues. The revival of the Polish state was the only common political aim of the conceptual grounds of the leading Polish doctrines of incorporation and federalism. Nevertheless, practical methods and ways of realising the set objectives of the concepts mentioned above in the geopolitical dimension differed significantly.*

The nationalist views of the Polish politician R. Dmowski formed the basis of an incorporative political program, which stipulated the restoration of an independent Polish state within the borders of 1772 with the inclusion of Ukrainian lands – Volyn territory. The political beliefs of the Polish national leader J. Pilsudski were based on the concept of a federal union of Poland, Lithuania, Belarus, and Ukraine, which in turn considered the revival of the historical tradition of state-building. According to this concept, Western Volyn should have belonged to Poland.

Analysing the evolution of the concepts mentioned above in terms of historical events of the 19th and 20th centuries and their content related to Ukrainian issues, the author highlights that the western Ukrainian lands, in particular, Western Volyn, were accepted exclusively as Polish and a priori should have been the territory of the restored Polish state. The formation of the "illusory image" of Volyn as a Polish territory directly impacted the region's further development. In particular, it influenced the relations between the neighbouring peoples – Poles and Ukrainians.

The establishment of official diplomatic relations between Poland and soviet russia, outlined in the Treaty Riga 1921, marked the victory of "incorporated" views over federal ideas. Meanwhile, the threat of expansion from the russian Bolsheviks contributed to the emergence of the Promethean political doctrine. Creating an independent Ukrainian state was one of the crucial elements aimed at functioning as a buffer zone between Poland and the Soviet Union. At the same time, the territory of Western Volyn was supposed to belong to Poland.

Keywords: *incorporation concept, R. Dmowski, federative concept, prometheism, J. Pilsudski, Western Volyn, II Rzeczpospolita.*

Надійшла до редколегії 27.03.2023

УДК 94(460) “1808/1813”

DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2023.25.8>

Dominik Szczesny-Kostanecki

*Ph.D. Student (History),
University of Warsaw, Warsaw, Poland*

FONS, SIERRA MORENA AND OTHERS. POLISH-NAPOLEONIC SOLDIERS TOWARDS SPANISH AMBUSHES LAID IN THE PENINSULAR WAR (1808–1813) – HISTORY AND SELECTED RECEPTION THREADS

***Abstract.** The objective of this article is above all – on the example of two events involving Polish soldiers at Fons (May 1809) and in the Sierra Morena mountains (January 1810), howbeit not exclusively – to draw attention to the fact that when approaching the Peninsular War, the historian cannot underestimate the role of ambushes or minor skirmishes – contrary to the major open space battles (e.g. Arapiles 1812) or sieges (e.g. Saragossa 1808–09) being less scientifically accessible or intelligible due to the relative shortage of sources, which, combined with the usual lack of decisiveness, makes them an unrewarding object of examination. This underestimation lies primarily in the adoption of too broad or, paradoxically enough, too narrow a perspective – as if they could be a subject of detailed treatises only.*

Meanwhile, as the record shows, these guerrilla-style ambushes are a phenomenon to be considered both in detail and in general, not only for understanding individual vicissitudes but also for better explaining Napoleon's ultimate defeat in Spain, which is too often attributed overwhelmingly to Wellington's military genius. They also played an important role in Polish memoirs and military theory, which is to be discussed in a separate section.

The choice of the above-mentioned ambushes is by no means random. First, mutually explaining and lightening each other up, Fons, Sierra Morena, and others occurred in a similar and representative period of time: neither when the Peninsular War was just developing, nor drawing to its end during and after the disastrous Russian campaign, but when it was in full swing. Secondly, despite what has been said about the majority of such clashes, and thanks to a number of sources, the historian is able to have a certain insight into those specific ambushes. Thirdly, we are about to see that their consequences cover nearly the maximum range of war occurrences that could be experienced by the Polish-Napoleonic soldiers. Fourthly, we shall learn that this type of guerilla warfare had a certain influence on the Polish national liberation movement.

***Keywords:** Peninsular War, guerrilla, ambushes, Polish troops, Fons, Sierra Morena, reception.*

Introduction

The victor of Napoleon in 1815, Arthur Wellesley, the future Duke of Wellington and – the commander of the British forces in the Spanish War (in this case, it is better to say: «Peninsular») over several years, in one of his letters expressed the following opinion: «The history of a battle is not unlike the history of a ball. Some individuals may recollect all the little events of which the great result is the battle won or lost, but no individual can recollect the order in which, or the exact moment at which, they occurred, which makes all the difference as to their value or importance» [16, p. 556]. He was making reference to the famous battle of Waterloo, in a broader sense – to all military clashes, but there is still more to it than that because his idea can be creatively developed.

For if, by this logic, a single battle is as difficult to describe as a ball, then a «typical» Napoleonic campaign before the tragic expedition to Russia will pose this many problems as a carnival, while the Spanish War of 1808–1813 – due to its length, area and the dispersion of the fighting troops would have to be compared to the whole life of the court, for example, Napoleon’s brother Joseph in the days when he held the crown of the Catholic kings (one shouldn't go so far as to draw parallels with the imperial court). A task requiring almost Benedictine diligence, which for more than 200 years after the events in question was undertaken by a few: the British William Napier, Charles Oman; Spaniards – José Maria Queipo de Llano Ruiz de Saravia, Count of Toreno, a little later José Gómez de Arteche y Moro; from the French – Dominique Balagny (in part), Alphonse Grasset; In Poland, the subject has not been satisfactorily implemented by anyone, Walery Przyborowski and Krzysztof Mazowski have attempted to tackle it with moderate success. The most comprehensive publication in the Polish language was written in the 1980s by Stanisław Krikor – but it refers to the Spanish trail of a single (albeit numerous) Polish detachment, i.e. the Vistula Legion, which did, after all, have the merit of giving space to those less-known ambushes and skirmishes in which the Legion was involved.

Arguably, however, the book that has produced the greatest amount of synthesized knowledge about the problem from which this text is a direct derivative relatively recently is Charles J. Esdaile’s «Fighting Napoleon: Guerrillas, Bandits, and Adventurers in Spain, 1808–1814», published 19 years ago. The great merit of this author is that he convincingly and permanently changed the paradigm of thinking about the Spanish partisans, inherited from its romantic legend, cherished, as it is easy to guess, by the Spaniards themselves. The works on the Spanish War are different before and after 2002. «Pro Deo, Rege et Patria»? Only to a limited extent. One of the most important sentences of this publication is: «At the roots of the la guerilla popular lay not heroism but hunger, not daring but despair» [11, p. 120]. If we add that attempts to organize the guerrillas from the top came to nothing, the troops were the most numerous where the authorities had been unable to deal with the bandits for centuries, and the Spaniards themselves fell victim to the attacks of the «heroes of freedom», we will get an image of a powerful force – that’s a fact – but at the service of chaos.

Moving on to the opposite party, Napoleon’s Spanish war – and thus the guerilla warfare – became the experience of a great deal of Poles, in such a density – much more than ever before. Among them, to mention the commander of the Vistula Legion, Józef Chłopicki, born in the Vinnytsia region [2, p. 3] or Wincenty Krasiński

originating from Boremel were those who came from Ukraine. An outstanding expert on the Napoleonic era in Poland, prof. Jarosław Czuby estimates the Polish military effort, including the conflict, at 24,000 [9, s. 193], of which, as I was able to determine, 975 (+/-50) officers. As a rule, these soldiers came from 3 units: 1) the Guards cavalry regiment, 2) the Vistula Legion mentioned above, consisting of 3, later 4 infantry regiments and a cavalry regiment, 3) the so-called «Division of the Duchy of Warsaw», which constituted a selection of the best infantry regiments of the Polish, not fully independent state created by Napoleon in July 1807.

The ambushes set up in the Peninsula against Polish troops – perceived by Spaniards in the first place as Napoleon’s servants or mercenaries – if successful, could result not only in death or injury but also in something which remains largely unknown, that is to say in Spanish captivity, whose terms remain one of the most embarrassing aspects of the conflict – both for the victims and perpetrators – which poses additional difficulties for the researcher.

An ambush – that is to say: what?

The use of the term «ambush», (French *embuscade* f., Spanish *emboscada* f., Polish *zasadzka* f.) – although the word sounds as if taken from an adventure book – is not a symptom of clumsy vocabulary. On the contrary, it appears in reliable scientific works. Alian Pigeard, the creator of the Dictionary of the «Dictionnaire de la Grande Armée» (2006) defines ambush as «l’action menée par un détachement qui, cache par un accident de terrain, emploie différentes ruses pour attirer l’ennemi dans son piège: il profite des avantages de sa position et de la surprise»¹ [18, p. 237]. The surprise factor, let us be precise, doesn’t have to consist in a sudden appearance of the belligerent but also in maneuvering the opponent into a trap – a no-win situation. In other words, the «trap» component is predominant here. We shall come across the latter possibility while examining the ambush laid at Fons.

It seems that in European languages, at least those whose speakers were present at the battle, an ambush is a neutral term. The word is used by both sides of the historical dispute. Let us compare two passages: «Aprovechando las ventajas ofrecidas por la topografía del país, los guerrilleros se convirtieron en maestros de las emboscadas»² [5, p. 258] and: «Mais la <<spécialité>> de Mina [Francisco Espoz y Mina – one of the most famous *guerrilleros*], ce sont les embuscades et son lieu de prédilection est Salinas»³ [7, p. 182], the latter having been written by an author who,

¹ “An action carried out by a detachment which, hidden by an uneven terrain, employs various tricks to lure the enemy into its trap: it [detachment] benefits from its position and the surprise” [trans. DSK].

² “Taking advantage of the benefits offered by the country’s topography, the guerrilla fighters became master of ambushes” [trans. idem].

³ “But Mina’s <<speciality>> are ambushes and his predilection is Salinas” [trans. idem].

for instance, draws the reader's attention to the fact that guerrilla units were often composed of deserters [7, p. 178]. The term doesn't incommode anyone.

Fons – the first [captivity] disaster

«L'Espagne et l'Angleterre détiennent la palme de l'ignominie pour le traitement infligé aux prisonniers»⁴. [10, p.381]

The battle of Fons (Fonz), known in Spanish historiography as the battle of Cinca – derived from the name of a river in the Huesca province – fought in the second decade of May 1809, brought the Poles their first serious military defeat as a result of an ambush. The bitterness of defeat was complemented by the fact that it was sometimes connected with many months of captivity.

As we have mentioned, the issue of Polish officers taken prisoner during the Spanish Civil War is largely unknown. There are certain works – these are mainly reports of French officers such as R. M. Pillet or Louis-François Gille [13, s. 16] during the stay in England – from which one can extrapolate on the fate of the Poles. The only monograph known to us is that of Stanisław Kirkor «Polacy w niewoli angielskiej 1803–1814». The work is classified according to the regions from which the captive Poles came: Santo Domingo, Calabria etc. The Spanish case constitutes naturally the longest chapter, especially since the British captivity is inextricably linked to the Spanish captivity, due to the collaboration between the respective Juntas and the Transport Office. The list of Polish officers who pass through English prisons is absolutely priceless, but unfortunately not always possible to find because the names which are listed in the archives of London's Public Record Office are often so distorted that they cannot be associated with anyone – which by the way, should be signalized as a research postulate.

It seems that the fate of Poles captured on the Iberian Peninsula follows two scenarios. According to the first, the officers are taken prisoner directly by the Spaniards. This is how events unfolded at Fons in Aragon on May 20, 1809 [6, s. 35]. After the capitulation of Zaragoza in February 1809, the French army – the 3rd and 5th corps – practically occupied the whole province of Aragon. But the Spaniards did not lower their arms – the uprising took over in Catalonia. To envisage peace, the French had to seize Monzon, an important fortress on the right bank of the Cinca river. The Brigadier General Pierre Habert sent two companies of the 2nd Vistula Regiment there under the command of Captain Józef Solnicki [1, s. 213 – 238]. The garrison resisted well but when the Spanish general Perena returned with a large detachment, Solnicki made the decision to evacuate this place. The two companies successfully crossed the

⁴ “Spain and England hold the palm of shame for the treatment inflicted on the prisoners” [trans. idem].

river but general Junot ordered Monzon to be recaptured. As Monzon was in Spanish hands, Habert decided to march south, cross the Cinca out of sight of the Spanish, and attack them by marching north.

But after torrential rains from the Pyrenees, the waters were abundant and murky. On May 16, two of the Polish *voltigeur* companies of the 2nd regiment managed to get to the right bank at the height of the Pomar village, followed by soldiers of the 14th and 116th line regiments, 8 companies and 50 cuirassiers [1, s. 213–238].

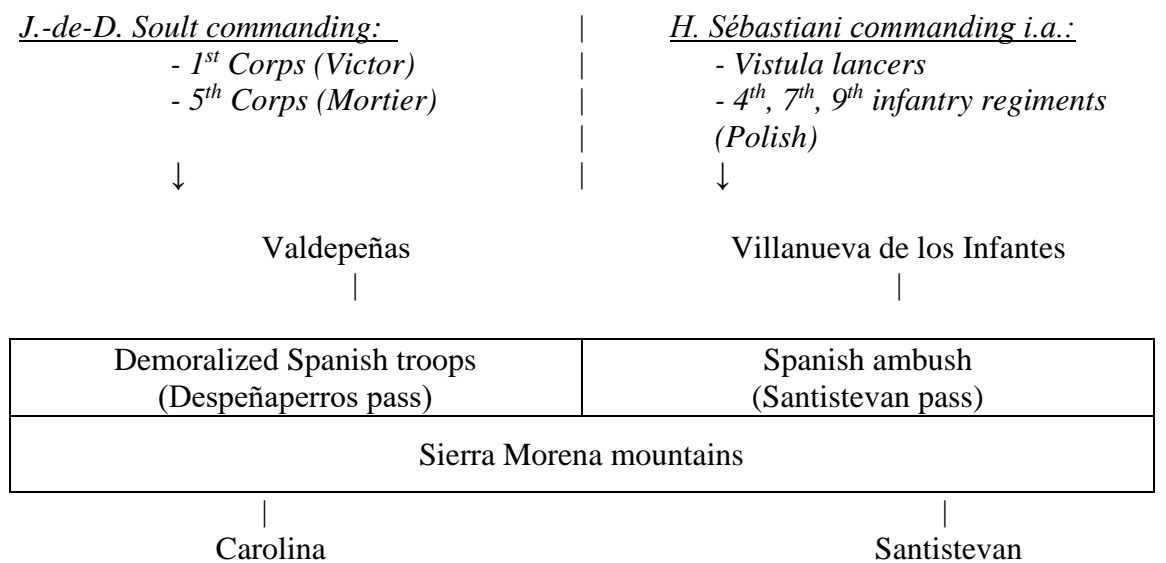
The state of the river made it impossible to cross. Thus, 1,000 men were abandoned on the right bank, but that was not yet the worst. This collection of different detachments marched according to orders on Monzon to join the rest of the army. But the waters are still turbulent. On May 20, the soldiers, exhausted and frustrated by the impossibility of crossing to the «French» bank, were taken prisoner by the partisan troops of Don Bajet. The situation became very pessimistic. According to Krikor [13, s. 153–157; 12, s. 85], 134 soldiers, non-commissioned officers as well six Polish officers were captured: second lieutenant Mikołaj Dobrzycki, second lieutenant Seweryn Grabiński, captain Ferdynand Łaszewski, captain Andrzej Radkiewicz, lieutenant Ignacy Regulski lieutenant and lieutenant Jakub Sośnicki. They were sent to the Isle of Cabrera in the Balearic Islands. Cabrera means «goat» in the Spanish language. But the name, suggesting abundance in meat, would turn out to be a cruel joke... as, apart from naked rocks, there was hardly anything:

«It [the Cabrera island] is covered with mountains, rocks and precipices, which is why it is hardly inhabited. Next to a small bay to the north, there stands an old tower without any village[...] The number of men decreases or increases because these poor people must die there, or, at worst, let themselves be recruited by the English[...] From the Spanish government, these people had a fixed pay, but they receive none, and miserable food which consists of stockfish, broad bean, and a ration of bread is served to them. Every three days they are led like cattle to the water points to quench their thirst[...] These poor people sell their last clothes to the sailors, who come from Mallorca. Having been stripped of their clothes, they almost all walk around naked». [8, s. 118 – 119].

The passage of Sierra Morena

Thanks to the works of three soldiers-memoirists Stanisław Broekere, Józef Brandt (both of German origin) and Kajetan Woyciechowski the best known ambushes are those set by the Spaniards at Jovenès and Fons in 1809. We have just discussed the latter. As for the first, out of regard for its spectacular character, it has

been well covered in the Polish historiography, so there is no need to repeat the story in detail. However, the ambush set up on March 24 at Jovenès against the Vistula lancers is a point of departure for reflection on the ambushes that did not end in victory for the attacking part. The Spaniards suffered a complete defeat on the occasion of the passage of General Sébastiani's 4th corps through the Sierra Morena range in January 1810. This maneuver was a logical consequence of the battle of Ocaña which took place 2 months earlier, even if Napoleon instead of making peace with Andalusia opts for a march on Portugal. A formidable military group commanded by Soult marches south.

Schematic view of the passage through the Sierra Morena range. In January 1810 the chief of staff of the Napoleonic army in Spain, Jean-de-Dieu Soult takes the western route while Sébastiani with the Poles take the eastern one.

The main idea of the Spanish general in charge Castejon (Castichon) was to block the two defiles that cut the mountains with cannon batteries [12, s. 261]. This didn't work out for two reasons. First, because the left flank was manned by a «demoralized Spanish troop» [12, s. 259]. But the 4th Corps attack in the vicinity of Villa Manrique was so fierce that «In addition to 10 guns and several vans, we took an enemy general and 3,000 men prisoner. The next day we continued our march» [6, s. 56].

The number of guns is not determined exactly. The author of the service record of *chef d'escadron* Telesfor Kostanecki (1772–1813) who commanded the regiment mentions eight guns [4]: Woyciechowski does not mention it – nor Soult. All four nevertheless agree that the spear regiment is in the lead. Yet we do not believe in the number of prisoners taken by the regiment, given by Broekere (3000) nor by the state

of service described by the *conseil d'administration* – Rybałtowski, Huppé and *alii* (3,500). If a regiment whose strength is not complete captures 2000 people it is because they latter are asleep! But it is assumed that anyway the Polish officers behaved exemplarily in this matter and were distinguished by their bravery. The lancer officer-diarist (of limited credibility here) wrote the following:

«One road carved in the rock, but by the hand of nature, between two walls reaching the tops of the clouds, from the province of Mancía [Castilla – La Mancha – DSK] led to Andalusia, rightly called an earthly paradise. This road, fortified in places and with a drawbridge, was impassable. [...] Without being on this expedition, I cannot describe it; but my friends assured me that they rode horses in hand under grapeshot fire, and, forming themselves for battle, conquered sky-high rocks. The history of our regiment remained silent about this deed» [22, s. 251–252].

But despite these complaints the effort of the Polish soldier, as it were, did not go unnoticed: on May 29, 1810, the Emperor awarded 11 *chevalier* crosses of the Legion of Honor to Poles both for the passage of Sierra Morena and the prior battle of Ocaña in November 1809. We can assume that at least three were awarded for the first exploit, namely to: Kazimierz Dziurkiewicz (lieutenant), Józef Janiszewski (second lieutenant) and a certain non-commissioned officer Scholtz [15, s. 40, 46, 72; 3, p. 6–9].

(Creative) reception

Ambushes set by the Spaniards on Poles echoed in the native memoir literature, experiencing in the 19th century its «golden age». We have already come across a few names: Woyciechowski, Brandt or Broekere, because they perform not only the function of a «patient», but also a «co-doctor» – without them our knowledge of the described events would be significantly poorer. The three memoirists mentioned here served during Napoleon's Spanish War in the Vistula Legion (infantry and cavalry) and in the so-called Division of the Duchy of Warsaw, sometimes called the «Polish Division», composed of three infantry regiments.

However, if Polish historical memory has preserved the name of any native branch, it is the cavalry regiment of Emperor Napoleon's Guard. First, because on November 30, 1808, a subunit of that regiment – somewhere between a company and a squadron in size – did the seemingly impossible: in a mountain isthmus they forced through 4 batteries of Spanish cannons, defended by several thousand soldiers under the command of a certain Benito San Juan. Moreover, they did it in front of Napoleon, ensuring his immortality not only in Poland but also in France and Great Britain.

Thus, the regiment of light cavalry of the Napoleonic Guard cannot be omitted from these considerations, the more so that it too fell victim to the Spanish guerrillas. Józef Załuski, later the general of the November Uprising (1830–1831), then a lower-ranking officer called the “chronicler of the regiment”, published his memoirs nearly 50 years after the described events, but his notes are highly regarded by historians as probably the most reliable of all concerning the Spanish war [17, s. 93].

At the turn of 1808–1809, Załuski witnessed an event that surpassed the ambushes at Fons, Sierra Morena or Jovenès in cruelty and deceit. It must be invoked here not so much to complete the testimonies from all the units as to show that the norms of warfare of the time – despite all that were characteristic of the above-mentioned attacks – were brutally violated. It was not without reason that an eminent French historian called then Spain a «wasp nest» [21, p. 335].

«Regimental adjutant Bogucki [Piotr] was sent with the quartermasters of eight companies to prepare quarters in Laguna. Having sent out the quartermasters, he himself stayed a while in Valladolid to shave his beard after so many days of hardship and bad weather. Having left the city, [...] it occurred to him to ask two Spanish peasants riding donkeys for directions. The peasant pretended not to hear. Bogucki, himself tall and riding on a large horse, leaned towards the Spaniard, and then the latter stabbed him in the side with a knife, another peasant caught up with him from the right side and began to throw him off his horse. In a word, these two Spanish peasants murdered a worthy officer who did not expect such a betrayal» [23, s. 147].

What do the above-mentioned diaries – and the vast majority of the others – have in common? First of all, the fact that their authors in the «Spanish» times were low-level officers and even non-commissioned officers – which on the one hand meant that they did not have the appropriate intellectual tools to understand the actions of both warring parties at the strategic or even only operational level. On the other hand, thanks to this somewhat «frog» perspective, they were receptive to everyday events – both Załuski’s words and the quotations above illustrate this fact well.

Meanwhile, there is one more branch of the reception of Spanish ambushes, or more broadly, methods of fighting. Reception, so to speak, creative. The Polish national liberation movement in the 19th century reached for these Spanish models. However, not, as one might suppose, in the November Uprising, in which many former Napoleonic soldiers fought. The war against Russia in 1830-1 was of a regular nature. But the closer it got to the end, the more desperate ideas of how to continue the fight became. For example, the Warsaw press on the eve of the decisive Russian

attack on the capital (from the west) made allusions that the city should defend itself as fiercely and persistently – and thus also using the most insidious methods – as the heroic Zaragoza once did [20, s. 218].

It was only the defeat of the November Uprising, emigration, the need to understand the causes of the defeat and the need to develop methods of fighting for the future that made guerrilla warfare return, or rather: for the first time be treated seriously – in the circle of noble democrats. Visions of fighting on the basis of multi-million masses of people armed at the beginning with any tools: a scythe, a stick and even boiling water – which brought the victory over Napoleon in Spain – were spun among such military theoreticians as Józef Bem, Karol Stoltzman, Ludwik Mierosławski or Henryk Michał Kamiński, by the way, son of the commander of one of the squadrons of the cavalry regiment [14, s. 259–269]. For example, Karol Stoltzman saw the future Polish uprising as the next stage on the path followed in the past by, inter alia, the Albanians under Scanderberg, the Dutch against Philip II, the Swiss in the thirteenth century, and finally the Spaniards, winning «over the genius and forces of Napoleon» [19, s. 11–12].

Attempts to move the masses of the people, to attract them to the cause of the uprising, were made in 1846 (the failed Kraków Uprising led by Edward Dembowski), during the Spring of Nations and finally – in the January Uprising. In Ukraine, noble democrats – including a group of students of the University of Kyiv led by Antoni Yuryevich went to the people, spreading the so-called *Złota Hramota*, a document written in gold letters, in Polish and Ruthenian, which contained a fundamental decision of the insurgent government – to immediately grant land to the peasants. Of course, all the above-mentioned spurts failed. But also – although the support of this thesis requires further research – they all drew on the tactical level also from guerrilla warfare, from ambushes and skirmishes waged by Spanish guerrillas.

Comparison & conclusions

The first conclusion, which is basically self-evident: depending on how the ambush turned out, i.e. whether the Spaniards managed to carry it out or were themselves beaten on this occasion, the soldier in question was to – and this is the largest spectrum of described events – end up at an island where conditions were an affront to human dignity and the very presence wherein exhausts the definition of torture or, quite on the contrary, receive a Cross of the Legion of Honour, accompanying emoluments, prestige, as well a possible promotion.

Secondly, it is very clear that in the case of ambushes – it is the nature of the ambush as well as the response to it – common sense defies a simple numerical

listing of the fighting troops. At Fons, the Spaniards managed to «snatch» a group of prisoners, while at Sierra Morena – in this case, we are not sure of the number of attackers, however, it couldn't have been inferior to 3,500 [4, no pagination], but we know that they had the advantage of surprise – the operation failed, despite their knowing the terrain.

Thirdly, it must be stated, although it goes somewhat beyond the framework of this paper that part from the ambushes whose outcome was unambiguous it also came to pass that the result should be classified as partial success for both parties. The skirmish at Jovenès on March 24, 1809, is a good example here. The Vistula lancers escaped an ambush set up in the mountains by 3,000 Spanish *carabineros reales* but due to the turmoil the regiment lost a van carrying the regimental flags, which according to the legend, were embroidered by Empress Josephine *manu sua* [22, s. 48].

Fourthly, it is worth pointing out that even unsuccessful, from the Spanish perspective, or semi-successful ambushes contributed to the final victory in 1813 which was the expulsion of Napoleonic troops from the Peninsula. According to the old Latin proverb «*gutta cavat lapidem non vi, sed saepe cadendo*», virtually every action undertaken by the guerilla fighters, caused some depletion of the invading armies. Their possibilities of replenishment were moderate and got moderated all the more as Napoleon was wearing out his soldiers, especially after having embarked on the catastrophic war against Russia. At the same time, taken into consideration, the mass resistance (including women and clergymen) the Spanish-Portuguese human resources were almost inexhaustible.

Last but not least, we could see that the Spanish ambushes, or more broadly: the partisan method of warfare, did not go unnoticed among Poles. They wrote about them in their memoirs – we have not met one where there was no mention of them. For posterity? To soothe the soul? For moral satisfaction? Probably a bit of everything. At the same time, we see that the techniques used in the so-called «*little war*» fertilized the imagination of noble democrats who wanted to make the national liberation movement truly massive. Intellectually, they could draw from many sources – even from Skanderberg. However, over 20,000 Poles have recently seen guerilla warfare nowhere else but in Spain.

List of sources and literature:

1. Archiwum Chłopickiego w Krakowie (A Chł), sygn. A Chł 8.
2. Archives Nationales (AN), fond Légion d'Honneur. Dossiers personnels, cote AN LH/529/67.
3. AN, fond Légion d'Honneur. Annuaire des décorés 1803–1815, cote AN LH.
4. Service Historique de l'Armée de Terre (SHAT), dossier personnel 2YE 2131.
5. Alonso M.M. Napoleón. La aventura de España / M.M. Alonso. – Madrid: Silex ediciones, 2004. – 320 p.
6. Brandt H. Moja służba w Legii Nadwiślańskiej / H. Brandt. – Gdynia: Armagedon, 2002. – 276 s.
7. Brégeon J.-N. Napoléon et la guerre d'Espagne 1808–1814 / J.-N. Brégeon. – Paris: Perrin, 2006. – 356 p.
8. Broekere S. Pamiętniki z wojny hiszpańskiej 1808–1814 / S. Broekere. – Gdynia: Armagedon, 2004. – 284 s.
9. Czuby J. Księstwo Warszawskie (1807–1815) / J. Czuby. – Warszawa: WUW, 2011. – 597 s.
10. Damamme J.-C. Les soldats de la Grande Armée / J.-C. Damamme. – Paris: Perrin, 2002. – 381 p.
11. Esdaile C.J. Fighting Napoleon: Guerillas, Bandits and Adventurers in Spain, 1808–1814 / C.J. Esdaile. – London: Yale University Press, 2004. – 260 p.
12. Kirkor S. Legia Nadwiślańska 1808–1814 / S. Kirkor. – Londyn: Oficyna Poetów i Malarzy, 1981. – 621 s.
13. Kirkor S. Polacy w niewoli angielskiej w latach 1803–1814 / S. Kirkor. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1981. – 235 s.
14. Kozłowski E. Historia Oręża Polskiego 1795–1939 / E. Kozłowski, M. Wrzosek. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1984. – 777 s.
15. Łoza S. Legja Honorowa w Polsce 1803–1923 / S. Łoza. – Zamość: Zygmunt Pomarański i Spółka, 1923. – 90 s.
16. Maccaulay T. The History of England from the Ascension of James The Second / T. Maccaulay. – New York: Harper & Brothers Publishers, 1879.
17. Morawski R. Wojsko polskie w służbie Napoleona. Gwardia: Szwoleżerowie, Tatarzy, Eklererzy, Grenadierzy / R. Morawski, A. Nieuważny. – Warszawa: Karabela, 2008. – 360 s.
18. Pigead A. Dictionnaire de la Grande Armée / A. Pigead. – Paris: Tallandier, 2002. – 814 p.
19. Stolzman K. Partyzantka, czyli wojna dla ludów powstających najwłaściwsza / K. Stolzman. – Paryż-Lipsk: Brockhaus i Avenarius, 1844. – 239 s.
20. Szczęsny-Kostanecki D. «Polakowi przystało: uderzył i przemógł» – recepcja szarzy pod Somosierrą w kulturze polskiej i polskim życiu publicznym w latach 1808–1831 / D. Szczęsny-Kostanecki // Studia z dziejów polskiej historiografii wojskowej. – 2018. – T. 19. – S. 187–224.
21. Tulard J. Napoléon ou le mythe du savor / J. Tular. – Paris: Fayard, 1987. – 512 p.
22. Woyciechowski K. Pamiętniki moje w Hiszpanii / K. Woyciechowski. – Warszawa: PAX, 1978. – 104 s.
23. Załuski J. Wspomnienia / J. Załuski. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1976. – 429 s.

References:

1. Archiwum Chłopickiego w Krakowie (A Chł), sygn. A Chł 8 [*in Polish*].
2. Archives Nationales (AN), fond Légion d'Honneur. Dossiers personnels, cote AN LH/529/67 [*in French*].
3. AN, fond Légion d'Honneur. Annuaire des décorés 1803–1815, cote AN LH [*in French*].
4. Service Historique de l'Armée de Terre [SHAT], dossier personnel 2YE 2131 [*in French*].

5. Alonso, M.M. (2004). *Napoleón. La aventura de España*. Madrid: Silex ediciones [in Spanish].
6. Brandt, H. (2002). *Moja służba w Legii Nadwiślańskiej*. Gdynia: Armagedon [in Polish].
7. Brégeon, J.-N. (2006). *Napoléon et la guerre d'Espagne 1808–1814*. Paris: Perrin [in French].
8. Broekere, S. (2004). *Pamiętniki z wojny hiszpańskiej 1808–1814*. Gdynia: Armagedon [in Polish].
9. Czuby, J. (2011). *Księstwo Warszawskie (1807–1815)*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego [in Polish].
10. Damamme, J.-C. (2002). *Les soldats de la Grande Armée*, Paris: Perrin [in French].
11. Esdaile, C.J. (2004). *Fighting Napoleon: Guerillas, Bandits and Adventurers in Spain, 1808–1814*. London: Yale University Press [in English].
12. Kirkor, S. (1981). *Legia Nadwiślańska 1808–1814*. Londyn: Oficyna Poetów i Malarzy [in Polish].
13. Kirkor, S. (1981). *Polacy w niewoli angielskiej w latach 1803–1814*. Kraków: Wydawnictwo Literackie [in Polish].
14. Kozłowski, E., & Wrzosek, M. (1984). *Historia Oręża Polskiego 1795–1939*. Warszawa: Wiedza Powszechna [in Polish].
15. Łoza, S. (1923). *Legja Honorowa w Polsce 1803–1923*. Zamość: Zygmunt Pomarański i Spółka [in Polish].
16. Macaulay, T. (1879). *The History of England from the Ascension of James The Second*. New York: Harper & Brothers Publishers [in English].
17. Morawski, R., & Nieuważny, A. (2008). *Wojsko polskie w służbie Napoleona. Gwardia: Szwoleżerowie, Tatarzy, Eklererzy, Grenadierzy*. Warszawa: Karabela [in Polish].
18. Pigéard, A. (2002). *Dictionnaire de la Grande Armée*. Paris: Tallandier [in French].
19. Stolzman, K. (1844). *Partyzantka, czyli wojna dla ludów powstających najwłaściwsza*. Paryż-Lipsk: Brockhaus i Avenarius [in Polish].
20. Szczęsny-Kostanecki, D. (2018). «Polakowi przystało: uderzył i przemógł» – recepcja szarzy pod Somosierrą w kulturze polskiej i polskim życiu publicznym w latach 1808–1831. *Studia z dziejów polskiej historiografii wojskowej*, 19, 187–224 [in Polish].
21. Tulard, J. (1987). *Napoléon ou le mythe du saveur*. Paris: Fayard [in French].
22. Woyciechowski, K. (1978). *Pamiętniki moje w Hiszpanii*. Warszawa: PAX [in Polish].
23. Załuski, J. (1976). *Wspomnienia*. Kraków: Wydawnictwo Literackie [in Polish].

Домінік Щенснi-Костанецкі,

аспірант,

Варшавський університет, Варшава, Польща

ФОНС, СЬЄРРА МОРЕНА ТА ІН. ПОЛЬСЬКІ СОЛДАТИ У ВІЙСЬКУ НАПОЛЕОНА ПРОТИ ІСПАНСЬКИХ ЗАСІДОК ПІД ЧАС ВІЙНИ НА ПІРЕНЕЙСЬКОМУ ПІВОСТРОВІ (1808–1813) – ІСТОРІЯ ТА ОКРЕМІ ТЕМИ РЕЦЕПЦІЇ

Анотація. Метою цієї статті є передусім привернути увагу на прикладі двох подій за участю польських солдатів у Фонсі (травень 1809 р.) та на горах Сьєрра-Морена (січень 1810 р.), (але не лише) до того факту, що, розглядаючи тему Війна на Піренейському півострові, історик не може недооцінювати важливість засідок або незначних зіткнень – які, на відміну від відкритих битв (наприклад, під Арапілами в 1812 році) або облоги (наприклад, Сарагоса 1808–1809), є менш науковими для сприйняття чи розуміння. У свою чергу, брак джерел у поєднанні з фактом, що вони не мали вирішального характеру, робить це невдячним предметом дослідження. Така недооцінка полягає насамперед у прийнятті

надто широкої або, як це не парадоксально, надто вузької перспективи ніби вони можуть бути лише предметом детальних досліджень.

Тим часом докази свідчать про те, що ці партизанські засідки є феноменом, який необхідно досліджувати як детально, так і в цілому, не лише для розуміння окремих перипетій людських долі, але й для того, щоб краще пояснити остаточну поразку Наполеона в Іспанії, яку занадто часто і занадто багато приписують військовому генію Веллінгтона. Вони відіграли важливу роль у польській мемуаристиці та в військовій теорії, про що йтиметься в окремій частині.

Вибір вищезгаданих засідок аж ніяк не випадковий. По-перше, з'ясовуючи та висвітлюючи один одного, Фонс, Сьєрра-Морена та інші відбувалися в схожий і репрезентативний період часу: ані тоді, коли війна на Піренейському півострові лише починалася, ані коли вона наближалася до кінця під час та після катастрофічної експедиції до Москви, а саме в період її цілковитого розквіту. По-друге, незважаючи на те, що було написано про більшість цих зіткнень, і завдяки низці джерел, історик має можливість отримати уявлення про ці конкретні засідки. По-третє, ми побачимо, що їхні наслідки охоплюють майже весь спектр воєнних ситуацій, які могли статися із польськими солдатами у війську Наполеона. По-четверте, ми побачимо, що цей вид партизанської війни залишив відбиток на польському національно-визвольному русі.

Ключові слова: війна на Піренейському півострові, партизан, засідки, польські війська, Фонс, Сьєрра-Морена, рецепція.

Надійшла до редколегії 21.02.2023

УДК 94(477) «1654-2022»

DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2023.25.9>

Tetiana Chubina,

*Dr. Habil. (History), Professor,
Cherkasy Institute of Fire Safety
named after Chornobyl Heroes of
National University of Civil Defence of Ukraine,
Cherkasy, Ukraine
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9383-3604>*

Yanina Fedorenko,

*Dr. Habil. (History), Professor,
Cherkasy Institute of Fire Safety
named after Chornobyl Heroes of
National University of Civil Defence of Ukraine
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5206-0705>
ResearcherID: O-8901-2019*

RUSSIAN EXPANSION AND THE UKRAINIAN STATEHOOD: HISTORICAL REALITIES OF THE 17th – 21th CENTURIES

Abstract. *In the article the process of expansion by Russia is analyzed, which, through the prism of the absolutist paradigm, for 400 years directed its efforts not only to the annexation of the territory of Ukraine, but also to the destruction of Ukrainian statehood and the Ukrainian nation.*

The purpose of article – analysis of political, economic, spiritual and cultural factors that illustrate the process of the implementation of Russian expansion aimed at the destruction of Ukrainian statehood and the Ukrainian nation during the 17th – 21st centuries

Scientific novelty – the implementation of Russia's expansionist policy on the territory of Ukraine, starting from 1654 and up to the present time, is comprehensively investigated. The periodization of Russian expansion during the 17th – 21th centuries is suggested.

Conclusions. Taking into account the specifics of the chosen topic, we have highlighted five chronological periods during which Russia pursued an expansionist policy with the aim of destroying Ukrainian statehood.

The first period (17th – 18th centuries) covers the stage of the initial phase of Russian expansion, starting with the Pereyaslav Council, when all the top leadership of the Ukrainian Cossack state, led by Bohdan Khmelnytsky, swore allegiance to the Moscow tsar, and to the aggressive policy of Peter I and his successors, as a result of which at the end of the 18th century 80% of Ukrainian lands were part of the Russian empire.

The second period (the 19th – the early 20th century) – was a time when the Russian authorities directed their efforts to maintain the previously captured territories of Ukraine and tried to implement the «Novorossia» project in the south of the country without much success.

The third period (1922 – 1991) covers the history of Ukraine as part of the Soviet Union, the main characteristics of which were the complete occupation of the territory of Ukraine and the policy of persuasion of the population using such methods as repression, famine, deportation, total russification, destruction of national self-identification, etc.

The fourth period (1991 – 2013) – the historical period that began with the declaration of Ukraine's independence and was marked by difficult Russian-Ukrainian relations, as a result of which the Russian Federation, seeking revenge, tried to politically, economically, and culturally weaken our country, at the same time compromising it in the eyes of its Western partners.

The fifth period (2014 – nowadays) – the period of the russian-Ukrainian war, during which the aggressor is trying to conquer the territory of Ukraine, deprive it of its independence, and the Ukrainian people – to win back the lost territories and become a full-fledged player in the global world system.

Thus, having studied the russian expansion during the 17th – 21st centuries, we can draw conclusions that during all the five periods we have highlighted or the last 400 years of the history of Ukraine, the policy of the north-eastern neighbor was aimed at the annexation of Ukrainian territories and the destruction of statehood. To achieve the goal set for himself, the aggressor used the entire set of military, political, cultural, and spiritual factors.

Keywords: *expansion, annexation, russification, repression, deportations, separatism, full-scale war.*

Introduction. The topic of russian expansion has not disappeared from the sphere of scientific and informational spaces for the past eight years. That is, from the time when the annexation of the Autonomous Republic of Crimea took place almost without any resistance, separate processes began in the East of our country, which turned into the Ukrainian-russian war, the apogee of which was February 24, 2022, the day of the full-scale invasion of the russian army into the territory of Ukraine.

The absolutist paradigm has always been a priority in russian politics at various stages of its historical development, and, accordingly, was accompanied by the expansion of new territories, which were used as evidence to demonstrate its own power and greatness. Unfortunately, russia's north-western neighbor and, therefore, the main victim of the aggressor state is Ukraine, which for almost 400 years turned into one of the priority objects of russian expansion and is forced to fight for the restoration of captured territories, freedom and independence. That is why this topic has scientific and socio-political significance, which determines its relevance.

Research analysis. The topic of russian expansion is the subject of research by many historians. It is worth noting that scientists mainly consider it within a certain historical period. So, V. Horobets and O. Strukevych [7] thoroughly researched the Ukrainian-russian political relations of the second half of the 17th-18th centuries, determining the trends of their development and characterizing the development of incorporation trends in the politics of the russian rulers during this period of time.

Russian expansion policy in the 17th – 18th centuries also became a priority object of study in the scientific explorations of I. Facynets [31] and P. Kralyuk [14]. The first one focused his attention on the analysis of political, economic, cultural and spiritual factors that formed the basis of the colonization policy of the russian empire on Ukrainian lands, and the second – characterized the Treaty of Hadyatsk and determined its role in the subsequent political history of Ukraine.

The origins of the formation of russian chauvinist politics and the formation of russian ideologues are considered in the works of L. Iershova [13] and R. Marutyan [19]. Ukrainian historian L. Zaliznyak [11] determined the characteristic features of

the russian imperial policy in relation to the part of the territory of Ukraine controlled by it in the 19th century, and F. Turchenko, G. Turchenko [29] and O. Gava [8] focused their main attention on the study of the attempts of the russian monarchs to implement the «Novorossiiia» project in the southern regions of Ukraine. An important factor in the russian expansion of the territory of Ukraine was the policy of cultural and spiritual orientation aimed at the destruction of the national archetype and national self-identification. The peculiarities of the implementation of such a policy in the 20th century are highlighted in the works of Yu. Badzo [1] and V. Nechitailo [21].

It is also worth noting the scientific explorations of P. Hai-Nyzhnyk [3] and I. Losev [18], who studied Ukrainian-russian relations in the late 1990s and 2000s. Having examined in detail the chronology of events in modern Ukrainian history, as well as the peculiarities of the construction of the main trajectories of the policy of the russian aggressor, aimed at weakening the state, scientists tried to identify the main mistakes of the authorities, which ultimately led to the escalation of the conflict and the beginning of the war in 2014. The research of V. Golovko [4], B. Levyk [17] and L. Kryvziuk [15] also attract attention, whose publications analyze in detail the course of the first period of the russian-Ukrainian war, better known as the undeclared war in the East.

In general, we can state that the historiographic base is quite representative. However, today there are no scientific works in which the process of russian expansion during the 17th – 21th centuries would be comprehensively investigated.

The purpose of the article is to carry out an analysis of political, economic, spiritual and cultural factors that illustrate the process of russian expansion aimed at the destruction of Ukrainian statehood and the Ukrainian nation during the 17th – 21st centuries.

The statement of the basic material. The history of russian expansion on the territory of our country is more than one hundred years old. Its origins date back to the 17th – 18th centuries, during which the neighboring state began to make efforts aimed at the incorporation of Ukrainian lands. Thus, the military-political union between Hetman Bohdan Khmelnytskyi and Tsar Oleksii Mykhailovich of Moscow, which was ratified by the March Articles of 1654, was understood by each party in its own way. The Ukrainian side – as a means of preserving state independence and opposing the Polish-Lithuanian Commonwealth, the russian side – as the accession of new vassal territories. In the end, the de facto young Ukrainian state came under the nominal sovereignty of Moscow, which immediately began its usual practice developed over centuries, which consisted in intensifying political, economic,

spiritual and cultural manipulations with the aim of fully subordinating the territory of the Hetmanship.

One of the vivid examples of Moscow's violation of its promises was the separate Vilnius Armistice of 1656 [6] when it concluded an agreement with the Polish-Lithuanian Commonwealth behind the back of the Ukrainian side, violating all agreements with the Ukrainian leadership, whose representatives, by the way, were not even allowed to the negotiating table. Such a step on the part of the allies prompted Bohdan Khmelnytskyi to change his foreign policy guidelines in search of other allies.

In 1657, after the death of the hetman, a real struggle began on the territory of Ukraine. Thus, on the one hand, Moscow is making attempts to expand and legalize its control over Ukrainian lands, and on the other hand, the Ukrainian state leadership in the person of Hetman Vyhovsky, trying to resist Moscow's influence, concludes the Treaty of Hadiach with the Polish-Lithuanian Commonwealth [14] and starts a war with a former ally.

In 1659, the youngest son of Bohdan Khmelnytskyi, Yuriy, was elected hetman, he was forced to sign the infamous Pereyaslav Articles of 1659 [33, арк.1], which deprived Ukraine of its political independence (the Hetman was forbidden to conduct an independent foreign policy, he also lost the right to appoint higher government positions without the approval of the king).

The attack on the autonomy of the Hetmanship became even more active after Ivan Bryukhovetsky came to power. It was he who became the first Hetman who visited Moscow in 1665 and signed the Moscow Articles, which recorded even greater restrictions on the political rights of Ukrainians. In particular, Moscow was able to directly intervene in the elections of the Hetman [31]. However, after the Kremlin signed the Andrusiv armistice with the Polish-Lithuanian Commonwealth in 1667, the Moscow Articles were unilaterally torn by the outraged Ukrainian Cossacks.

In general, the period of 1660 – 1670 in the history of Ukraine, most of the historians, in particular B. Horobets and O. Strukevych [7, с.41], call the most dynamic in the 17th century since the vectors of political life in Ukraine constantly fluctuated from separate treaties with the Muscovite kingdom to the complete severance of relations. The Glukhiv Articles by Demyan Mnogogryshnyi of 1669 became a certain political compromise of this stage [34, арк.1], which, on the one hand, legitimized the administrative autonomy of the Left Bank Hetmanship, and on the other, their individual provisions (the prohibition of the Hetman to conduct an

independent foreign policy and the abandonment of tsarist voivodes in five large cities of the Hetmanship), stated significant concessions to Moscow.

The next century passed under the auspices of the full incorporation of the controlled territory of Ukraine. The expansion policy of Peter I and his heirs was aimed at the final incorporation of the territory of the Hetmanship. Thus, in 1709, under Hetman Ivan Skoropadsky, the Institute of Residency was created, the main task of which was to control the activities of the Hetman. In 1722 – 1725, the First Malorossiiia Board functioned on the controlled territory of Ukraine, whose activity testified to the transfer of the imperial management system and the complete control of the russian emperor over Ukrainian lands.

After the death of Danylo Apostol, the russian overlord forbade the election of a Hetman and introduced the rule of a collegial body, which went down in history as the Hetman Government. And the final end to autonomy was put by the rule of Catherine II, when in 1764 the institution of the Hetmanship was abolished, in 1775 Zaporizhzhya Sich was destroyed, in 1781 the regimental-soten system was abolished, and then the entire territory of the former Hetmanship was divided into provinces.

Along with the political annexation of Ukrainian territories, the processes of economic and spiritual and cultural expansion were closely intertwined. In particular, we can talk about the beginning of economic expansion from the period when Ivan Bryukhovetsky signed the Moscow Articles, one of the clauses of which emphasized that the taxes collected on the territory of the Hetmanship would benefit the royal treasury.

Economic expansion deepened more during the stay on the tsarist and the later imperial throne of Peter I, who, after the transfer of Hetman Ivan Mazepa to the side of the Swedish king Charles XII, began an open robbery of Ukrainian territories. First, Ukrainian merchants were forbidden to export their goods through the southern borders, permission was only granted for the ports of Riga, St. Petersburg, and Arkhangelsk. Secondly, Ukrainian merchants were subject to high customs duties, while russian merchants could conduct duty-free trade. In order to bypass the introduced innovations and avoid ruin, many Ukrainians were forced to take russians as companions [10, c.7].

Subsequently, already during the reign of Peter's daughter, Elizaveta, the customs borders between the Hetmanship and the russian territories proper were eliminated, which subsequently facilitated the economic absorption of Ukrainian lands. And in 1783, serfdom was legalized on the territory of the former Hetmanship

by Catherine II and active development of lands in the south of Ukraine, obtained by the Russian Empire as a result of two Russo-Turkish wars, took place.

The spiritual and cultural component became an important element of Russian expansion in the 17th – 18th centuries. After all, Moscow understood that its traditional chauvinist doctrine could be opposed by a completely different, Ukrainian one, which was diametrically opposed, with the priority of such values as will, freedom, and independence. And this, in turn, on a subconscious level prevented the Ukrainian population from perceiving the worldview of their northeastern neighbor, alien to them, whose world revolved around the «father-tsar».

It is worth noting that the main philosophical doctrine of the Muscovite Empire became the ideologue about Moscow as the third Rome. Although it was formed at the beginning of the 16th century, particular popularity it gained in the 17th century, during the reign of Olexii Mykhailovich and Peter I, and was used by them to justify their own imperial ambitions. The main thesis of the doctrine was based on the assertion of the exclusivity of Moscow as the legal successor of the Roman Empire and the spiritual center of Orthodoxy [19].

Based on this ideology, the Muscovite kingdom was transformed into the Russian Empire. And in this transformation and growth of chauvinist ideology, an exceptional place belongs to the rector of the Kyiv-Mohyla Academy, Feofan Prokopovich, who suggested to Peter I that the name of the empire he created should be the Greek version of Kyivan Rus – «Russia» [13, c. 2], thus portraying her as the heir of the ancient Russian civilization.

At the same time, a powerful movement on the part of the Russian clergy, aimed at the annexation of the Ukrainian Church, became active. It is worth noting that the first attempts at political expansion in the spiritual and cultural sphere were traced back to the time of the adoption of the Pereiaslav articles, in which one of the clauses stated that the Ukrainian metropolitan should come under the authority of the Moscow patriarch. However, this thesis caused huge opposition from the Ukrainian clergy from the beginning. And although individual pro-Moscow priests tried to inspire Ukrainians with a loyal attitude to Moscow as the center of Orthodoxy and to the tsar as the head of the state, consecrated by God, at that time it was not possible to establish a spiritual protectorate over the Hetmanship. Later, Moscow returned to this idea, and through numerous manipulations in 1686 annexed the Kyiv Metropolitanate, joining it to the Moscow Patriarchate.

Simultaneously with the spiritual and religious expansion, active work was also carried out on the assimilation and russification of the Ukrainian population. In particular, the tsarist government encouraged marriages between representatives of

both peoples, both among Cossack elders and within ordinary Cossack and peasant families.

In 1720, Peter I for the first time banned the printing of Ukrainian-language books and introduced censorship of religious literature, announcing the unification of church books [12]. The russification policy did not escape Ukrainian education either. Thus, starting in 1783, the education of students at the Kyiv-Mohyla Academy and other Ukrainian colleges was to be conducted exclusively in russian, and in 1786, after the adoption of the «Statute of National Schools», so-called national schools were created, in which education was conducted exclusively in russian.

Russian expansion spread to other segments of the cultural and spiritual sphere. In particular, when creating architectural compositions of religious buildings, it was forbidden to build in the national style, i.e. in the Ukrainian (Cossack) Baroque style, a style that was definitely an expression of Ukrainian mental identity at the time.

So, during the 17th – 18th centuries, the russian empire managed to annex 80% of the territory of Ukraine, starting political, economic and spiritual-cultural expansion. In the official documents of the russian empire, the derogatory name of the incorporated Ukrainian lands – Malorossiiia – appeared.

The next period of russian expansion (19th – early 20th centuries) took place under the auspices of the final transformation of the territory of our state into a constituent part of the russian empire and the full establishment of the ideology that russia is the heir of Kyivan Rus, which was accompanied by efforts to completely destroy the national Ukrainian archetype and self-identity, liquidation as a layer of the national Ukrainian elite, Ukrainian national culture, etc.

The political component of the expansion process at this point in time was closely intertwined with the cultural and spiritual, since it was important for the russian authorities to create a sense of national identity in the minds of more than eight million Ukrainians, and thus to reduce any risks of political destabilization that could eventually arise in the local population in the annexed territories. However, it should not be forgotten that the 19th century – the period of Ukrainian national revival. Therefore, it is during this period that the defeat of the Cyril and Methodius Society in 1847, the ban on the community movement, and the total russification and ban on the printing of Ukrainian books, reinforced by the Valuev circular of 1863 and the Ems decree of 1872, fall.

In view of the future development of the narrative by russian propaganda that the south of Ukraine is the primordial russian territory inhabited exclusively by the russian-speaking population, it is important from the perspective of the 19th century to recall the attempts to implement the «Novorossiiia» project, whose ideological

inspiration was Catherine II. Although it was started in the late 80s of the 18th century, it was most actively implemented in the 19th century.

The main idea of the imperial powers was precisely the mass settlement of the territories of the Azov and Black Sea regions, new for the Russian empire, by Russians and representatives of other ethnic groups, while the Ukrainian population was to be deported outside the territory of Ukraine, in particular to Siberia and the Caucasus.

However, according to the research of many Ukrainian historians, in particular, L. Zaliznyak, F. Turchenko, O. Gava, the population of modern Ukraine itself played a key role in the settlement of Southern Ukraine. In particular, according to the results of the first census, the share of Ukrainians in these territories was 70-85% [8], while the share of the Russian population did not exceed 5%. To correct the situation, from the second half of the 19th century imperial government officials intensified the practice of forced relocation of Ukrainians to the East. Thus, according to Volodymyr Butkevych, from 1896 to 1914, 1,690,000 Ukrainians were deported to Siberia [2], and Russians, Bulgarians, Greeks, Germans, Jews, Moldovans, etc. were settled in the liberated territories.

As for the Crimean Peninsula, Russians appeared in these territories only after the conquest of the Crimean Khanate in 1783, while Ukrainians made up a significant part of the population of the Crimean Peninsula since the 17th century [11, c.78]. However, there was one catch – being the majority of the population of the Azov and Black Sea regions, Ukrainians mostly lived in rural areas, while the Russian-speaking population lived in cities. According to Fedor and Halyna Turchenko, the traditional focus of Ukrainians on agriculture led to their slow inclusion in industry and trade, which rapidly developed in these territories as a result of the industrial revolution of the 19th century [29, c. 46], instead, how other ethnic groups became active leaders of the industrial revolution in the East and South of Ukraine. Due to this fact, the Ukrainians got the impression that they are an exclusively rural nation. The situation improved already at the beginning of the 20th century, when the rapid urbanization of the Ukrainian population began in the urban sector of the south and east of Ukraine. In that historical period, according to Ivan Terlyuk, every second inhabitant of the South and East was ethnically Ukrainian, and only every fifth was Russian [28, c.230] Which became a vivid proof that the imperial project «Novorossia» was defeated on the territory of our country, because the south, despite the total russification, remained mainly Ukrainian.

Thus, we can summarize that during the 19th and early 20th century, the Russian empire continued its expansion policy on the territory of Ukraine, directing it to the suppression of any national manifestations, the total russification of the Ukrainian-

speaking population, and the establishment in the public consciousness of the impression of Ukrainians as exclusively rural nation, maloross, etc.

The third period of Russian expansion, in our opinion, was one of the most dramatic in the country's history. The defeat of the Ukrainian revolution and the liberation struggle of 1917 – 1921 led to almost 70 years of Ukraine being part of a modified but essentially unchanged centralized entity called the Soviet Union, in which the monarchical family was replaced by a party nomenclature. After a lost four-year struggle for independence, at the end of 1920, an alliance treaty was signed between the USSR and the RSFSR. And in 1922, the USSR was created, which included Ukraine formally as an equal federal state with clearly defined borders, its own administrative and territorial division, and a constitution. That is, all signs of state sovereignty at first glance were preserved. However, it quickly became obvious that the percentage of independence of the subjects of the federation was almost zero. And the historical development of the Ukrainian SSR within the USSR took place under the auspices of the political, economic, and cultural and spiritual expansion carried out by the Soviet leadership.

The Soviet leadership managed to implement a plan for the complete occupation of the territory of Ukraine, and eventually, according to the German-Soviet agreements, better known as the Molotov-Ribbentrop Pact of 1939, the western regions of Ukraine found themselves in the sphere of influence, and later were annexed to the Soviet Union. Transcarpathia was the last region annexed in 1945. The policy of the Soviet Union concerning Ukraine was implemented due to the Red Terror of the Russian troops, three waves of terrible repressions, which were combined with three famines, which the majority of the world community recognized as genocide of the Ukrainian people, and also due to mass deportations of the population.

Economic steps were added to political steps. After a short respite during the NEP years, Ukraine as part of the Soviet Union was overtaken by the policy of industrialization and collectivization, which left their bloody traces in the history of our state. It is worth noting that the nature of Soviet power consisted in the accumulation of all economic processes in the center, i.e. Moscow, while the growing differences between it and the periphery were of little concern to the political leadership [26]. In the end, this approach to solving economic problems led to stagnation of the economy, later to an economic crisis, a deficit and a significant lag of the countries that were part of the USSR from the countries of the West.

The draconian political and economic decisions of the Soviet leadership were accompanied by mass repressions. It is worth noting that in the first population

censuses conducted by the Soviet authorities in 1920, 1923 and 1926, the majority of the population in the territories annexed by the russians were ethnic Ukrainians [29, c.106]. That is why the Soviet authorities started actions aimed at reducing the national segment, especially in the territories of the East and South of Ukraine. One of these steps was the deportation of Ukrainians. The first mass deportations took place in 1925 – 1928, when hundreds of thousands of Ukrainians who continued to live in the territories included in the borders between the Ukrainian SSR and the RSFSR were deported to the east of their new ‘motherland’. For this purpose, three regions were created – Zelenyi Klyn (respectively the territory of the Far East), Malynovyi Klyn (Kuban) and Siryi Klyn (South-West Siberia) [23].

The next wave of forced resettlement covers the period of depopulation of the rural population (early to mid – 1930s). In the first years alone, 31,593 peasant families were deported outside their homeland. Of these, 19,658 families were evicted to the north of the Soviet Union, and 11,935 families were forcibly sent to Siberia [27].

One of the most shameful pages related to the deportations of the population from the territory of Ukraine took place during May 18 – 20, 1944, when nearly 200,000 Crimean Tatars were forcibly removed from the territory of the Crimean Peninsula in freight wagons [20], and instead, on July 14, Stalin personally allowed russians mainly from the Kursk, Oryol, and Voronezh regions to move to the liberated territory. At the beginning of the 1990s, the number of the population that identified themselves as russians according to the national indicator fluctuated at the level of 59%, which ultimately contributed to the deepening of the total russification of the peninsula and the growth of separatist sentiments in the future.

As for the territory of the western regions of Ukraine, the deportations of the Ukrainian population continued during 1944 – 1951. As a result of the forced eviction, the homeland lost more than 750 thousand ethnic Ukrainians.

The policy of forced deportations of the Ukrainian population and the settlement of the South, East of Ukraine, as well as the Crimean Peninsula by ethnic russians, the total russification of the political, educational and cultural spheres of life in the Ukrainian SSR, had as their goal not only the suppression of national resistance, but also the creation of a new community of people with an artificially formed worldview under the general name «Soviet people». According to the plan of the Kremlin ideologues, each individual in this formation had to be deprived of any national manifestations, gradually transforming into a typical «gray mass» of people.

Starting from the 1950s, this process became particularly active. It was then, according to Yuriy Badzo, that the ideology of internationalization became the basis

of the new worldview concept of the formation of the Soviet archetype. The concept was based on the worldview guidelines of Stalinism as the basis for the creation of a single Soviet people and opposed any manifestations of national revival, which at that time was personified by the young generation of the sixties [1, c. 342]. In the last historical aspect of the existence of the Soviet Union, publications often appeared on the pages of official publications, suggesting to Soviet society that there were only a few years left before the formation of a new historical community of the Soviet people from workers, collective farm workers and popular intelligentsia.

The results were not long in coming, the policy of the party nomenclature, aimed at changing the national worldview and transforming the Ukrainian people into a single Soviet one, led to sad consequences – the identification of the majority of Ukrainians with Ukraine itself was very weak. In particular, according to the research of V. Nechytailo, a significant part of the population did not aspire to an independent state life, as they considered themselves part of the Soviet people. Even the rural population, which was more archaic and often acted as a talisman of the spiritual values of the people, did not recognize the national symbols and opposed the secession of Ukraine from the USSR [21, c. 122]. And the second President of Ukraine, Leonid Kuchma, in his memoirs «Ukraine is not Russia» emphasized that according to the 1989 census, 12.3% of the country's population did not consider Ukrainian to be their native language, and 11.8 million people in the Ukrainian SSR did not speak it at all [16, c.258]. Thus, it can be asserted that during the 70-year stay of Ukraine as part of the USSR, the majority of the population russified and considered itself a component of the single «Soviet people».

So, we can conclude that during the period when Ukraine was part of the USSR, the Russian aggressor used all the levers of a political, economic, cultural and spiritual nature to completely eradicate the idea of national independence from the minds of Ukrainians.

August 24, 1991, began a new period in the history of Ukrainian-Russian relations. On this day, as a result of the failed August putsch, Ukraine declared its independence. The citizens of the country confirmed their choice on December 1, when more than 90% of the population supported the Act of Independence of Ukraine and elected Leonid Kravchuk as the first president of Ukraine.

As for Russia's position on the independence of the former subject of the union federation, it can be argued that it had a dual character. On the one hand, the Kremlin authorities supported the illusion of good-neighborly relations, and on the other hand, Ukraine's independence was perceived as an unfortunate misunderstanding. The fact that only four days after the declaration of independence, namely on August 28,

1991, a russian delegation headed by the Vice-President of the russian federation Oleksandr Rutskoi arrived in Kyiv is indicative. The guests from Moscow aimed to force the state leadership of Ukraine to abandon the Act of Declaration of Independence. When they heard a negative answer, they resorted to blackmail, threatening to redistribute the existing borders [5].

It is worth noting that political and economic problems (parliamentary crisis of 1993, the economic crisis of 1998, two Chechen wars, constant interference in the affairs of former satellites of the Soviet Union (the Transnistrian issue, war in Tajikistan, conflicts of the Caucasus states), hyperbolized growth of banditry in russia itself) forced the Moscow elite to pay the main attention to their solution and temporarily withdraw from the radical consideration of the «Ukrainian question».

In the late 1990s, Ukraine and the russian federation signed a number of agreements. Among them, it is worth noting the Agreement «On Friendship, Cooperation and Partnership» (signed in 1997, ratified by the Ukrainian side in 1998) [25], Agreement between Ukraine and russia on the status and conditions of stay of the Black Sea Fleet of the russian federation on the territory of Ukraine in 1997 [30], which was supposed to stabilize the situation related to the Black Sea Fleet and the status of the city of Sevastopol. And finally, the Agreement between Ukraine and the russian federation on the Ukrainian-russian state border, 2003 [9] (ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine in 2004).

However, despite the steps taken in the development of Ukrainian-russian relations, a number of issues remained unresolved until the end, which deepened the confrontation between the countries in the future. One of these issues was the incomplete agreement of border lines in the area of the Sea of Azov and the Kerch Strait, which eventually provoked the first territorial conflict between the countries around Tuzla Island. And only Leonid Kuchma's readiness to offer armed resistance forced the Moscow side to back off from the construction of a dam near the island of Tuzla and for a certain time to slow down its intentions of armed expansion of the territory of Ukraine.

The beginning of the 2000s was marked by the Orange Revolution of 2004, which was a time when, against the background of the confrontation between the pro-russian candidate for the post of President of Ukraine Viktor Yanukovich and the pro-Ukrainian Viktor Yushchenko in Kyiv, the first attempt to seize power was made in the eastern regions. Thus, in Severodonetsk, at a congress of councils in which the russian delegation participated, the issue of South-Eastern autonomy was discussed [3, c.221]. Ukrainian law enforcement structures reacted quickly, and criminal cases were opened against most of the participants of the separatist gathering, but they

managed to escape punishment then. As for Russia, this event became a kind of experiment with the use of «Eastern separatism».

In addition to attempts at territorial expansion, the Russian Federation also started an economic one, known as the gas wars of 2005-2006 and 2008 – 2009. As a result, under the terms of the ‘gas agreements’ signed by the Prime Minister (at the time) Yulia Tymoshenko in Moscow, which were extremely unfavorable for the Ukrainian side, the monopoly of the future aggressor on the supply of natural gas to our country was secured, in addition, Ukraine had to pay for 1 cubic meter of gas 450 dollars. The gas wars vividly demonstrated to Ukrainian society the political line of the Kremlin towards our country.

It is worth noting that during the entire period of Ukrainian-Russian relations during the 1990s and early 2000s, any intentions of Ukraine to protect its national interests in the external and internal spheres were perceived extremely negatively by the neighboring state. Moreover, such steps were immediately declared by Moscow as manifestations of «Ukrainian nationalism», which were equated with fascism and called «anti-Russian policy», which harms the process of «integration» [18, c.64]. The very concept of «integration» became the Kremlin’s new narrative and began to be mass-produced by the mass media both from the Russian side and the pro-Russian Ukrainian one.

In addition, the Russian side began to generously finance the so-called «fifth column», people who were supposed to destabilize the situation inside the state and fuel separatist manifestations, especially in the Autonomous Republic of Crimea, as well as in the South and East of our state. For this purpose, entire Russian intelligence networks were created and implemented on the territory of Ukraine, under the cover of the FSB. Within the Kremlin project, large sums were allocated to finance pro-Russian parties, in particular, the Party of Regions, the Communist Party of Ukraine, the United Russ Party, the Union of Left Forces, and many others, as well as veiled Russian TV channels that often broadcast paid political shows on national television, the activities of the Ukrainian Orthodox Church (UPC), which became the main guide of the idea of «Russian world», which appeared in the information space in 2007.

Consciously and persistently, Moscow also carried out expansion on the cultural and spiritual front, promoting the dominance of Russian mass culture and its priority over national Ukrainian culture. The film industry, music industry, radio broadcasts, etc. worked to win this segment. The work of Russian actors and singers was popularized, while actually Ukrainian artists almost always took second place in the cultural rating of any average resident of the country. As a result of the concerted

policy of the Kremlin, until 2014, in the minds of many russians, as well as a large part of Western politicians and a part of Ukrainian society, such narratives inspired by the aggressor as «Ukraine is a small state that did not exist before the emergence of the USSR, and its creator is Volodymyr Lenin», «Ukraine is not a sovereign state, but an «anti-russian project» financed by the West to destabilize Russia», «Ukrainian language does not exist. This is an artificial russian dialect, which at one time was influenced by the Polish language», «Ukraine suppresses the rights of the russian-speaking population», etc [24]. That is, it was during this period that russia launched an information war on the territory of Ukraine, which became one of the components of a hybrid war with the aim of creating a favorable basis for the annexation of Ukrainian territories in the near future.

So, since the 1990s, after the collapse of the USSR, russia began preparing for its revenge aimed at uniting the former Soviet republics under its own hegemony. To this end, it politically and economically weakened Ukraine, trying to bring it under its control, as well as destroy the Ukrainian armed forces and discredit in the eyes of Western partners as a country where corruption flourishes and oppression of national minorities takes place. Also, the Kremlin created a series of narratives for the West, its own consumers, and the marginal Ukrainian masses that denied the independence of the state and the authenticity of the Ukrainian language.

A new stage of russian expansion began in 2014. At that time, the russian federation almost completely controlled the fuel and energy complex in Ukraine, partially – the communications industry and the banking sector. The activation of these processes intensified after the rise to power of the criminal-oligarchic clans led by the fourth president, Viktor Yanukovich. The state policy vectors of the new leadership were aimed at deepening relations with the North-Eastern neighbor, but it also verbally supported a pro-European position and aimed to sign the Association Agreement between Ukraine and the European Union in November 2013. However, on November 20, the Cabinet of Ministers headed by Prime Minister Mykola Azarov suddenly adopted an order suspending preparations for signing the document, instead declaring that the country needs to resume an active dialogue with russia and other CIS countries. On November 21, the first demonstrations were held in Kyiv against such decisions of the authorities, which eventually turned into one of the bloodiest and at the same time the most heroic pages of the modern history of Ukraine – the Revolution of Dignity. Only according to official data, during the violent crackdown on Euromaidan in January-February 2014, 107 people were killed.

Viktor Yanukovich, after losing control over the situation, which rapidly developed and turned into mass murders by security forces of protesters, fled from

Kyiv exactly 3 months after the beginning of the first demonstrations – on February 21, 2014. At the same time, the Ministries of Defense and Internal Affairs, the Security Service, the General Prosecutor's Office and many other structures belonging to the executive authorities were left without their leaders, who soon found themselves abroad, mainly in the Russian Federation. On February 22, the Chairman of the Verkhovna Rada, Volodymyr Rybak, also resigned, and on February 28, the then Prime Minister of Ukraine, Mykola Azarov. Ukraine essentially found itself without the heads of the legislative, executive and partially judicial branches of power.

The legal vacuum that temporarily formed in Kyiv and was essentially directed by the Kremlin became the signal for the beginning of the military expansion of the peninsula. On the night of February 27, 2014, the Russian «little green men» seized administrative buildings belonging to the government and parliament of the Crimean Autonomous Republic almost without resistance. Practically under the muzzles of machine guns, the local parliament elected the chairman of the Council of Ministers of the «Republic of Crimea», a collaborator with Russia, Serhiy Aksyonov. The armed forces of the enemy began to control all objects of the critical infrastructure of the autonomy, and later turned off the broadcast of Ukrainian means of mass telecommunications – radio and television.

Instead, the Ukrainian troops waited for the command to resist, but from the newly elected acting the President of Ukraine O. Turchynov did not receive it. Later it turned out that part of the Ukrainian military officers (about 10 thousand) was recruited by the Russians and did not resist at all [4, c.184]. A part of the military loyal to the oath to defend Ukraine received an order to leave the Autonomous Republic of Crimea after a brief resistance. Also, the Ukrainian side managed to evacuate 3 warships, 32 units of support vessels, 24 planes and helicopters, and 1,438 units of armored vehicles and vehicles from the peninsula [17, c.34].

Further events took place at a record speed: on March 11, the city council of Sevastopol and the parliament of the Autonomous Republic of Crimea adopted a «declaration of state sovereignty», and on March 16, an illegal referendum, which was originally planned for May 25, was held, completely orchestrated by the Russian Federation. Its results (96.77% of residents supported the accession of the Autonomous Republic to Russia) were considered illegitimate by the world public. On March 18, according to an accelerated procedure, documents were signed in the Kremlin on the adoption of the Autonomous Republic of Crimea as part of the Russian Federation.

It was uneasy in other regions of Ukraine as well. Thus, at the beginning of March, destabilizing actions coordinated by Russia began in the southern and eastern

regions of Ukraine, which it dubbed the «Russian Spring» In particular, mass protests with attempts to seize administrative buildings and buildings of law enforcement agencies took place in Donetsk, Luhansk, Kharkiv, Mykolaiv, Odesa and other regions of the specified regions.

The situation has especially worsened in the territory of Donetsk region and Luhansk region. Therefore, in view of the escalation of the conflict, on April 14, O. Turchynov supported the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine to start the Anti-Terrorist Operation (ATO). About 1,500 military personnel and 170 units of various equipment were initially involved in military operations [15, c.5]. But in fact, the fighting capacity of the Ukrainian armed forces was not high, because the years of contempt of the state leadership for the army and its support during the period of independence were evident.

On May 11, 2014, after another illegal referendum, the separatists of the Donetsk and Luhansk regions announced their independence from Ukraine and asked the Russian Federation to accept them. Meanwhile, fierce battles for the restoration of the territory of the state continued. And at the beginning of July, during the implementation of anti-terrorist operation, the Ukrainian army, which at that time reached the mark of 40 thousand, managed to launch an offensive in the East and free most of the territory captured by terrorist groups, namely, the cities of Sloviansk, Kramatorsk, Artemivsk, Druzhkivka. At the end of August 2014, the fate of the occupied territories seemed already decided, but the final liberation was prevented by the invasion of the regular troops of the Russian Federation on August 24, who, together with the military groups of the unrecognized LPR and DPR, launched an offensive that ended with the «Ilovai Cauldron» and the threat of complete defeat for the Ukrainian army. The result of these events was the signing of the protocol on the cessation of hostilities on September 5, 2014 in Minsk. The document was signed by the newly elected fifth President of Ukraine Petro Poroshenko, Russian leader Vladimir Putin, German Chancellor Angela Merkel and French President Francois Hollande. On September 19 of the same year, the Memorandum on the Implementation of the Protocol, better known as Minsk-1, was concluded. According to its conditions, the Ukrainian side agreed to grant the territories under the control of the separatists the status of autonomy and to create a 30-kilometer demarcation zone [22] and cease fire.

As it turned out, only the Ukrainian side stopped firing. Therefore, hostilities continued again. Thus, starting from September 2014 until January 23, 2015, the defense of the Donetsk airport continued. Also during this period, a new offensive by the Russian army and terrorist groups of pseudo-republics began, which ended with

the Debaltsev cauldron and new agreements on a cease-fire and de-escalation of the military conflict, known as Minsk-2, signed on February 12, 2015.

Characterizing Minsk-2, the researchers note that the document became not only a certain way of freezing the conflict, but also later turned into a catastrophe for Ukraine [32]. Since Ukraine had to fulfill the terms of the document for the next seven years, while the Russian aggressor used the time for active preparation aimed at conducting a new offensive. The culmination of this period was February 21, 2022, when Vladimir Putin officially recognized the DPR and the LPR, completely nullifying the effect of the Minsk agreements.

On the morning of February 24, Russia launched a full-scale war, declaring its goal to be the demilitarization and denazification of Ukraine. Also, the aggressor country declared the inadmissibility of the approach of the North Atlantic Alliance, due to the future inclusion of Ukraine in its composition, to its borders due to the threat to its national security, told fairy tales about the existence of biolaboratories on the territory of our state, and finally started nuclear blackmail against those subjects of the international community, who could somehow help our state.

Being deeply convinced of its military power and constantly carrying out an information war, as well as various destabilizing measures within our state, the Russian military leadership took 10 – a maximum 30 days to conduct active military operations. The war should have ended with the complete defeat of the Armed Forces, the capitulation of the top Ukrainian military-political leadership, and the creation of a puppet pro-Russian government, which would later decide on Ukraine's accession to the Russian Federation. However, the blitzkrieg did not succeed. Russia overestimated its capabilities and did not take into account the strength of the consolidated Ukrainian resistance, as well as the growth of international support for the Ukrainian side. After the withdrawal of Russian troops from Kyiv region, Chernihiv region and Sumy region at the end of March 2022, the war entered a protracted phase.

Currently, military operations have been going on for over a year, mainly in the East and South of the country. The Russian Federation has repeatedly changed the objectives of the war announced at the beginning of the military operation. But the fact became obvious to everyone – Russia will no longer be able to completely annex the territory of Ukraine, while the people of our country have set a goal, voiced by President Volodymyr Zelenskyi – Ukraine's exit to the internationally recognized borders of 1991.

The conclusions. Taking into account the specifics of the chosen topic, we have highlighted five chronological periods during which Russia pursued an expansionist policy with the aim of destroying Ukrainian statehood.

The first period (17th–18th centuries) covers the stage of the initial phase of Russian expansion, starting from the Pereyaslav Council, when all the top leadership of the Ukrainian Cossack state, led by Bohdan Khmelnytsky, swore allegiance to the Moscow Tsar, and to the aggressive policy of Peter I and his heirs, as a result of which at the end of the 18th century 80% of Ukrainian lands were part of the Russian empire.

The second period (19th –early 20th centuries) the time when the Russian rulers directed their efforts to maintain the previously captured territories of Ukraine and, without much success, tried to implement the «Novorossia» project in the south of the country.

The third period (1922 – 1991) covers the history of Ukraine as part of the Soviet Union, the main characteristics of which were the full occupation of the territory of Ukraine and the policy of persuasion of the population using such methods as repression, famine, deportation, total russification, destruction of national identity, etc.

The fourth period (1991 – 2013) is a historical period of time that began with the declaration of independence of Ukraine and was marked by complex Russian-Ukrainian relations, as a result of which the Russian Federation, seeking revenge, tried to politically, economically and culturally weaken our country, at the same time compromising it in the eyes of the West partners.

The fifth period (2014 – the present time) is the period of the Russian-Ukrainian war, during which the aggressor tries to conquer the territory of Ukraine, deprive it of its independence, and the Ukrainian people – to win back the lost territories and become a full-fledged player in the global world system.

Thus, having studied the Russian expansion during the 17th–18th centuries, we can draw conclusions that during all the five periods we have highlighted or the last 400 years of the history of Ukraine, the policy of the north-eastern neighbor was aimed at the annexation of Ukrainian territories and the destruction of statehood. To achieve the goal set for himself, the aggressor used the entire set of military, political, cultural and spiritual factors.

However, despite the powerful imperial ambitions of Russia and all the powerful work that it has directed for centuries to destroy even any mention of the independence of our country, as well as efforts to erase the actual national identity of the Ukrainian people, it has not achieved its goal. After all, it was in the second

decade of the 21st century that the Ukrainian nation became the most consolidated in its entire history and clearly declared the orientations of its future, namely the exit to the borders of 1991, recognized by the international community; accession to the European Union and accession to the North Atlantic Alliance.

List of sources and literature:

1. Бадзьо Ю. Право жити: Україна в складі СРСР, людина в системі тоталітарного соціалізму / Ю. Бадзьо. – К.: Таксон, 1996. – 400с.
2. Буткевич В. Право України на Крим / В. Буткевич // Літературна Україна. – 1991. – 28 листопада.
3. Гай-Нижник П. Росія проти України (1990–2016): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання і спроби знищення / П. Гай-Нижник // Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики: колективна монографія. – К.: «МП Леся», 2016. – С.191–326.
4. Головка В.В. Україна в умовах антитерористичної операції та російської збройної агресії (2014 р.) / В.В. Головка // Український історичний журнал. – 2015. – №3. – С. 176–193.
5. Горбулін В. Крим. Війна: передумови російської агресії [Електронний ресурс] / В. Горбулін // Офіційний сайт Ради Національної безпеки та оборони України. Режим доступу: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/2399.html> (Дата доступу: 23.04.2023). – Назва з екрану.
6. Горобець В.М. Віленське перемир'я 1656 [Електронний ресурс] / В.М. Горобець // Енциклопедія історії України / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: «Наукова думка», 2003. – Т. 1: А – В. – 688 с. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Vilenske_peremiria_1656 (Дата доступу: 19.04.2023). – Назва з екрану.
7. Горобець В.М. Українсько-російські політичні відносини другої половини XVII – XVIII ст.: тенденції, характер, етапи / В. М. Горобець, О. К. Струкевич // Український історичний журнал. – 1997. – №1. – С. 22–43.
8. Гава О. Історія «Новоросії» та її етнічний склад у XIX ст. [Електронний ресурс] / О. Гава // Історична правда. – 2014. – 7 травня. – Режим доступу: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2014/05/7/142762/> (Дата доступу: 20.04.2023). – Назва з екрану.
9. Договір між Україною та Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіційний сайт. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_157. (Дата доступу: 23.04.2023). – Назва з екрану.
10. Залізник Л. Україна та Росія: війна цивілізацій / Л. Залізник // Універсум. – 2017. – №3–4. – С. 7
11. Залізник Л. Історичні корені імперської політики Росії проти України / Л. Залізник // Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики. – К.: «МП Леся», 2016. – С. 55–88.
12. Затьєв С. Знищиш мову – щезне й народ [Електронний ресурс] / С. Затьєв // Армія INFORM. – 2020. – 21 лютого. – Режим доступу: <https://armyinform.com.ua/2020/02/21/znyshhysh-movu-shhezne-j-narod/> (Дата доступу: 23.04.2023). – Назва з екрану.
13. Єршова Л. Витоки Великокороського шовінізму / Л. Єршова // Вісник НАПН України. – 2022. – 4 (1). – С. 1–13. doi.org:10.37472/v.naes.2022.4132
14. Кралюк П. Україна і Польща: Гадяцький договір та незасвоєні уроки [Електронний ресурс] / П. Кралюк // Радіо свобода. – 2018. – 15 вересня. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/29491422.html> (Дата доступу: 19.04.2023). – Назва з екрану.

15. Кривзюк Л. Серпень 2014 року: вторгнення регулярних військ Російської Федерації в Україну / Л. Кривзюк // Воєнно-історичний вісник. – 2022. – 1(43). – С. 1–15. doi: 10.33099/2707-1383-2022-43-1-68-82
16. Кучма Л.Д. Україна – не Росія / Л.Д. Кучма. – Москва: Время, 2004. – 560с.
17. Левик Б. Російсько-українська війна: поточний аналіз 2014 – 2015 рр./ Б. Левик // Схід. – 2015. – №3 (135). – С.33–37.
18. Лосев І.В. Відносини України і Росії в 90-ті роки ХХ ст. як культурно-історичний феномен / І.В. Лосев // Наукові записки НаУКМА. – 2001. – Т. 19. – С.62–66.
19. Марутян Р. «Третій Рим» і «Другий Єрусалим»: імперські амбіції проти духовності [Електронний ресурс] / Р. Марутян // Matrix divergent. – 2018. – 25 вересня. – Режим доступу: <https://matrix-info.com/tretij-rym-i-druguj-yerusalym-imperski-ambitsiyi-proty-duhovnosti/> (Дата доступу: 25.04.2023). – Назва з екрану.
20. Матвійчук М. Депортація кримськотатарського народу. Історія геноциду [Електронний ресурс] / М. Матвійчук // Суспільне. Крим. – Режим доступу: <https://crimea.suspilne.media/ua/articles/71> (Дата доступу: 25.04.2023). – Назва з екрану.
21. Нечитайло В.В. Українське селянство: важкий шлях до волі / В. В. Нечитайло. – Кам'янець Подільський: вид-во пед. інт-ту, 1995. – 191с.
22. Повний текст документів, ухвалених на переговорах в Мінську [Електронний ресурс] // Український тиждень. – Режим доступу: <https://tyzhden.ua/povnuj-tekst-dokumentiv-ukhvalenykh-na-perehovorakh-v-minsku/> (Дата доступу: 01.05.2023). – Назва з екрану.
23. Панасюк С. Із вини росіян: сторіччя депортацій з України / С. Панасюк [Електронний ресурс] // Ukraïner. – Режим доступу: <https://ukraïner.net/istoriia-deportatsiy/> (Дата доступу: 01.04.2023). – Назва з екрану.
24. Полянська І. Історія дискредитації: ключові російські наративи про український суверенітет [Електронний ресурс] / І. Полянська // EUvsDisinfo. – Режим доступу: <https://euvsdisinfo.eu/ua/%D1%96%D1%81%D1%82> (Дата доступу: 01.05.2023). – Назва з екрану.
25. Про ратифікацію Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією: Закон України [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіційний сайт. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/13/98-%D0%B2%D1%80> (Дата доступу: 01.05.2023). – Назва з екрану.
26. Санчес-Сібоні О. Економіка та влада в Радянському Союзі: 1917–1939 [Електронний ресурс] / О. Санчес-Сібоні, Е. Слоїн // Спільне (Commons). – Режим доступу: <https://commons.com.ua/uk/ekonomika-i-vlada-u-radyanskomu-soyuzi-1917-1939/> (Дата доступу: 01.05.2023). – Назва з екрану.
27. Скрипник О. Депортація.ru. Вони «можуть повторити» і повторюють знову [Електронний ресурс] / О. Скрипник // LB.ua. – Режим доступу: https://lb.ua/blog/oleksandr_skrupnyk/516975_deportatsiyaru_voni_mozhut.htm (Дата доступу: 03.05.2023). – Назва з екрану.
28. Терлюк І. Росіяни в Україні: історичні особливості заселення та формування соціального і політико-правового статусу / І. Терлюк // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 2015. – Вип. 51. – С. 303–324.
29. Турченко Ф., Турченко Г. Проект «Новоросія»: 1764–2004 рр. Ювілей на крові / Ф. Турченко, Г. Турченко. – Запоріжжя: ЗНУ, 2014. – 116 с.
30. Угода між Україною та Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України (28 травня 1997 р.) [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіційний сайт. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_076 (Дата доступу: 01.05.2023). – Назва з екрану.
31. Фацинець І. Початок (не) братської колонізації [Електронний ресурс] / І. Фацинець // Історична Правда. – 2021. – 23 листопада. – Режим доступу: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/11/23/160536/> (Дата доступу: 19.04.2023). – Назва з екрану.

32. Хеденског Я. Три помилки «мінського процесу», або чому чергове заморожування конфлікту може стати катастрофою для України [Електронний ресурс] / Я. Хеденског // Chas.news. – Режим доступу: <https://chas.news/current/tri-pomilki-minskogo-protsesu-abo-chomu-cherbove-zamorozhuvannya-konfliktu-mozhe-stati-katastrofoyu-dlya-ukraini> (Дата доступу: 03.05.2023). – Назва з екрану.

33. Центральний державний історичний архів України. – Ф. 128. – Оп. 1. – Спр. 2. Арк. 1. Копія 2-ї пол. XVIII ст.

34. Центральний державний історичний архів України. – Ф. 228. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 1. 7 зв. копія.

References:

1. Badzo, Yu. (1996). *Pravo zhyty: Ukraina v skladi SRSR, liudyna v systemi totalitarnoho sotsializmu*. Kyiv: Takson [in Ukrainian].
2. Butkevych, V. (1991, 28 lystopada). Pravo Ukrainy na Krym *Literaturna Ukraina*. [in Ukrainian].
3. Hai-Nyzhnyk, P. (2016). Rosiia proty Ukrainy (1990 – 2016): vid polityky shantazhu i prymusu do viiny na pohlynannia i sprobny znyshchennia. *Ahresiia Rosii proty Ukrainy: istorychni peredumovy ta suchasni vyklyky* (s. 191 – 326). «MP Lesya» [in Ukrainian].
4. Holovko, V. (2015). Ukraina v umovakh antyterorystychnoi operatsii ta rosiiskoi zbroinoi ahresii (2014 r.). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 3, 176–193 [in Ukrainian].
5. Horbulin, V. (2016). Krym. Viina: peredumovy rosiiskoi ahresii. *Ofitsiynyi sait Rady Natsionalnoi bezpeky ta oborony Ukrainy*. Retrieved from: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/2399.html> [in Ukrainian].
6. Horobets, V. (2003) Vilenske peremyr'ia 1656. (V. Smolii, red.). *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. (T. 1: A – V). «Naukova dumka». Retrieved from: http://www.history.org.ua/?termin=Vilenske_peremiria_1656 [in Ukrainian].
7. Horobets, V., & Strukevych, O. (1997). Ukrainsko-rosiiski politychni vidnosyny druhoi polovyny 17th–18th st.: tendentsii, kharakter, etapy. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 1, 22–43 [in Ukrainian].
8. Gava, O. (2014, 7 travnia). Istoriiia «Novorosii» ta yii etnichnyi sklad u XIX st. *Istorychna pravda*. Retrieved from: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2014/05/7/142762/> [in Ukrainian].
9. Agreement between Ukraine and the Russian Federation on the Ukrainian-Russian state border. *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_157. [in Ukrainian].
10. Zalizniak, L. (2017). Ukraina ta Rosiia:viina tsyvilizatsii. *Universum*, 3–4, 7 [in Ukrainian].
11. Zalizniak, L. (2016). Istorychni koreni imperskoi polityky Rosii proty Ukrainy. *Ahresiia Rosii proty Ukrainy: istorychni peredumovy ta suchasni vyklyky*. (s. 55 – 88). «MP Lesya» [in Ukrainian].
12. Zatiev, S. (2020, 21 liutoho). Znyshchysh movu – shchezne y narod. *Armiia INFORM*. Retrieved from: <https://armyinform.com.ua/2020/02/21/znyshchysh-movu-shhezne-j-narod/> [in Ukrainian].
13. Yershova, L. (2022). Vytoky Velykoroskoho shovinizmu. *Visnyk NAPN Ukrainy*, 4 (1), 1–13. doi: 10.37472/v.naes.2022.4132 [in Ukrainian].
14. Kraliuk, P. (2018, 15 veresnia). Ukraina i Polshcha: Hadiatskyi dohovir ta nezasvoieni uroky. *Radio svoboda*. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/29491422.html> [in Ukrainian].
15. Kryvziuk, L. (2022). Serpen 2014 roku: vtorhnenntia rehuliarnykh viisk Rosiiskoi Federatsii v Ukrainu. *Voiенно-istorychnyi visnyk*, 1 (43), 1–15. doi: 10.33099/2707-1383-2022-43-1-68-82 [in Ukrainian].
16. Kuchma, L. (2004). *Ukraina – ne Rosiia*. Moskva: Vremya. [in Ukrainian].

17. Levyk, B. (2015). Rosiisko-ukrainska viina: potochnyi analiz 2014 – 2015 rr. *Skhid*, 3 (135), 33 – 37 [in Ukrainian].
18. Losev, I. (2001). Vidnosyny Ukrainy i Rosii v 90-ti roky 20th st. yak kulturno-istorychnyi fenomen. *Naukovi zapysky NaUKMA*, 19, 62 – 66 [in Ukrainian].
19. Marutian, R. (2018, 25 veresnia). «Tretii Rym» i «Druhyi Yerusalym»: imperski ambitsii proty dukhovnosti. *Matrix divergent*. Retrieved from: <https://matrix-info.com/tretij-rym-i-drugyj-yerusalym-imperski-ambitsiyi-proty-duhovnosti/> [in Ukrainian].
20. Matviichuk, M. (2020, 18 travnia). Deportatsiia krymskotatarskoho narodu. Istoriiia henotsydu. *Suspilne. Krym*. Retrieved from: <https://crimea.suspilne.media/ua/articles/71> [in Ukrainian].
21. Nechytailo, V. (1995). *Ukrainske selianstvo: vazhkyi shliakh do voli*. Kam'ianets Podilskyi: vyd-vo ped. int-tu [in Ukrainian].
22. *Povnyi tekst dokumentiv, ukhvalenykh na perehovorakh v Minsku*. Retrieved from: <https://tyzhden.ua/povnyj-tekst-dokumentiv-ukhvalenykh-na-perehovorakh-v-minsku/> [in Ukrainian].
23. Panasiuk, S. (2022, 24 zhovtnia). Iz vyny rosiian: storichchia deportatsii z Ukrainy. *Ukrainer*. Retrieved from: <https://ukrainer.net/istoriia-deportatsiy/> [in Ukrainian].
24. Polianska, I. (2022, 2 veresnia). Istoriiia dyskredytatsii: kliuchovi rosiiski naratyvy pro ukrainskyi suverenitet. *EUvsDisinfo*. Retrieved from: <https://euvsdisinfo.eu/ua/%D1%96%D1%81%D1%82> [in Ukrainian].
25. Pro ratyfikatsiiu Dohovoru pro druzhbu, spivrobotnytstvo i partnerstvo mizh Ukrainoiu i Rosiiskoiu Federatsiieiu: Zakon Ukrainy. *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/13/98-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
26. Sanches-Siboni, O. & Sloin, E. (2019, 8 sichnia). Ekonomika ta vlada v Radianskomu Soiuzi: 1917 – 1939. *Commons*. Retrieved from: <https://commons.com.ua/uk/ekonomika-i-vlada-uradyanskomu-soyuzi-1917-1939/> [in Ukrainian].
27. Skrypnyk, O. (2022, 16 travnia). Deportatsiia.ru. Vony «mozhut povtoryty» i povtoriiuit zнову LB.ua. Retrieved from: https://lb.ua/blog/oleksandr_skrypnyk/516975_deportatsiyaru_voni_mozhut.htm [in Ukrainian].
28. Terliuk, I. (2015). Rosiiiany v Ukraini: istorychni osoblyvosti zaselennia ta formuvannia sotsialnogo i polityko-pravovoho status. *Visnyk Lvivskoho universytetu*, 51, 303–324 [in Ukrainian].
29. Turchenko, F., & Turchenko, H. (2014). *Proekt «Novorosiiia» 1764–2014. Yuvilei na krovii*. Zaporizhzhia: ZNU [in Ukrainian].
30. Uhoda mizh Ukrainoiu ta Rosiiskoiu Federatsiieiu pro status ta umovy перебування Chornomorskoho flotu Rosiiskoi Federatsii na terytorii Ukrainy (May 28, 1997). *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_076 [in Ukrainian].
31. Fatsynets, I. (2021, 23 lystopada). Pochatok (ne) bratskoi kolonizatsii. *Istorychna Pravda*. Retrieved from: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/11/23/160536/> [in Ukrainian].
32. Khedenskoh, Ya. (2022, 16 travnia). Try pomylky «minskoho protsesu», abo chomu chervove zamorozhuvannia konfliktu mozhe staty katastrofoiu dlia Ukrainy *Chas. news*. Retrieved from: <https://chas.news/current/tri-pomilki-minskogo-protsesu-abo-chomu-cherbove-zamorozhuvannya-konfliktu-mozhe-stati-katastrofoyu-dlya-ukraini> [in Ukrainian].
33. Central State Historical Archive of Ukraine. Fund 128. List 1. File 2. P. 1. Copy of the second half 18th
34. Central State Historical Archive of Ukraine. Fund 228. List 1. File 38. P.1. Copy.

Тетяна Чубіна,

*д-р іст. наук, проф.,
Черкаський інститут пожежної безпеки
імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України,
Черкаси, Україна*

Яніна Федоренко,

*д-р іст. наук, проф.,
Черкаський інститут пожежної безпеки
імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України,
Черкаси, Україна*

**РОСІЙСЬКА ЕКСПАНСІЯ Й УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ:
ІСТОРИЧНІ РЕАЛІЇ XVII-XXI СТ.**

***Анотація.** У статті проаналізовано процес здійснення експансії росією, яка крізь призму абсолютистської парадигми, протягом 400-та років спрямовувала свої зусилля не тільки на анексію території України, а й знищення української державності та української нації.*

Мета дослідження – аналіз політичних, економічних та духовно-культурних чинників, які ілюструють процес реалізації російської експансії, спрямованої на знищення української державності та української нації протягом XVII – XXI ст.

Наукова новизна – комплексно досліджено здійснення експансійної політики росією щодо території України, починаючи з 1654 року і до теперішнього часу. Запропоновано періодизацію російської експансії протягом XVII – XXI століть.

Висновки. Зважаючи на специфіку обраної теми, нами виділено п'ять хронологічних періодів, впродовж яких росія проводила експансійну політику з метою знищення української державності.

Перший період (XVII – XVIII ст.) охоплює етап початкової фази російської експансії, починаючи від Переяславського ради, коли все вище керівництво Української козацької держави на чолі з Богданом Хмельницьким присягнуло на вірність московському цареві, і до агресивної політики Петра I та його спадкоємців, в результаті якої на кінець XVIII ст. 80% українських земель опинилось у складі Російської імперії.

Другий період (XIX – початок XX ст.) – час коли російські можновладці спрямували свої зусилля на утримання раніше захоплених територій України та без особливих успіхів спробували реалізувати на півдні країни проект «Новоросія».

Третій період (1922 – 1991 рр) охоплює історію України у складі Радянського Союзу, основними характеристиками якого стала повна окупація території України та проведення політики переконання населення із застосуваннями таких методів як репресії, голодомори, депортації, тотальна русифікація, знищення національної самоідентифікації тощо.

Четвертий період (1991 – 2013 рр) – історичний проміжок часу, що розпочався проголошенням незалежності України та відзначився складними російсько-українськими відносинами, в результаті яких рф, прагнучи реваншу, намагалася політично, економічно та культурно послабити нашу країну, при цьому скомпрометувавши її очач західних партнерів.

П'ятий період (2014 р. – теперішній час) – період російсько-української війни, в ході якої агресор намагається завоювати територію України, позбавити її незалежності, а український народ – відвоювати втрачені території та стати повноправним гравцем глобальної світової системи.

Таким чином, дослідивши російську експансію протягом XVII – XXI ст., можемо зробити висновки про те, що протягом усіх, виділених нами п'яти періодів або останніх 400 років історії України, політика північно-східного сусіда була спрямована на анексію українських територій та знищення державності. Для досягнення поставленої для себе мети, агресор використовував усю сукупність військових, політичних, культурно-духовних чинників.

Ключові слова: експансія, анексія, русифікація, репресії, депортації, сепаратизм, повномасштабна війна.

Надійшла до редколегії 11.03.2023

РЕЦЕНЗІЇ

Олег Машевський,
д-р іст. наук, проф.
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-5251-2089

РЕЦЕПЦІЇ СВІТОВОГО СПІВТОВАРИСТВА ЩОДО ВІЙНИ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

Рецензія на монографію: С. В. Віднянський, А. Ю. Мартинов. Солідарність. Підтримка. Допомога. Війна Росії проти України та міжнародне співтовариство. К.: Інститут історії України НАН України, 2023. 262 с.

Актуальність наукового видання, присвяченого поточній історії реакції світової спільноти на повномасштабну російсько-українську війну 2022-2023 рр., обумовлена жвавими дискусіями як на національному рівні країн Європи, Північної Америки, Південно-Східної Азії, Африки, Латинської Америки, так і на рівні міжнародних організацій ООН, НАТО, ЄС, ОБСЄ щодо природи війни, яка з «гібридної» перетворилась на «гарячу» з використанням усіх конвенційних видів зброї. Навіть позиція ключових країн Євросоюзу щодо російсько-української війни не є усталеною. Це показано на сторінках монографії у відповідних розділах. Особливо актуальним є висвітлення дебатів ключових гравців міжнародних відносин (США, Китай, ЄС) щодо «хвороби російської державності» та способів пост-воєнної трансформації Московії. Конкретний матеріал монографії показує, як поточні дипломатичні події, які відбуваються у різних регіонах, формують загальну картину війни з відповідними корекціями, які вносяться національними ментальностями.

Поточна історія це завжди «гарячі сліди» минулого, яке не минає. Монографія «схоплює» картину буремного часу, як воєнні, дипломатичні, політичні події впливали одні на одних та віддзеркалювались у вітчизняних та закордонних засобах масової інформації. Поточна історія міжнародних відносин у контексті російсько-української війни дає можливість побачити динаміку подій, осмислити їхнє тлумачення, подати перші спроби концептуалізації на перший погляд розрізнених фактів. Тому пріоритетність зазначеного видання як «фотокартки» часу є не просто актуальною, а й закладає

перші парадигмальні ознаки майбутньої історіографії російсько-української війни.

Автори хотіли показати у науковому форматі, яким чином глобальний конфлікт національних інтересів і цінностей між демократіями та автократіями вплинув на формування дипломатичних підходів до взаємодії з Україною і Московією. З цієї точки зору це міжцивілізаційна війна: України як фронтиру євроатлантичного простору демократій і Московії як «хартленду» автократичної Євразії. Цей концепт спростовує усталені пропагандистські штампи про надмірні персональні амбіції кремлівського автократа, його особисту ненависть до всього українського. Хоча й ці мотиви, звичайно присутні, але фундаментальний сенс війни у здатності демократій обмежувати свободу ворогів демократії та захищати себе, зазнаючи матеріальних і нематеріальних втрат. У цьому сенсі це третя світова, яка з «гібридної» перетворилась на масштабну конвенційну війну.

У війнах пролинула більша частина людської історії. Ще Фуکیدід і Геродот намагались дати відповіді на запитання про причини і наслідки війн. Мислителі, які належать до різних цивілізаційних традицій, такі як Сунь Цзи, Макіавеллі, Клаузевіц бачили тісний зв'язок між війною і поточною політикою. Війна є продовженням політики військовими засобами, але й засоби війни змінюють політику. Часто ці зміни стають незворотними. Передумова індивідуальної і колективної людської діяльності це забезпечення безпеки. Світова історія знає різні системи міжнародних відносин. В теорії міжнародних відносин відомі різні класифікації і типологізації систем міжнародних відносин. Виявляються однополярні, біполярні та багатополлярні системи міжнародних відносин. Після розпаду СРСР в РФ культивувався ресентимент щодо американо-центричного світу як наслідку радянської поразки у холодній війні. Ця війна є прикладом війн ідентичностей, якщо ідентичність розуміти як ієрархію цінностей. За авторською версією, процес соціетальних змін колективної свідомості українського суспільства був започаткований помаранчевою революцією 2004 року. Тоді за шістьма шкалами моніторингу відбувся зсув до формування індивідуалістичних характеристик. Але нереалізованість очікувань означала інверсію. Вона була порушена нонконформізмом часів Революції Гідності 2013–2014 років. Війна з Росією 2014–2022 років має завершити процес соціетальної трансформації колективної свідомості українського суспільства. Трансформація України після війни з РФ означатиме завершення переходу до постмодерної багатополлярної системи міжнародних відносин. Для періоду модерну властивим був блоковий підхід до

забезпечення безпеки. Постмодерна система міжнародної безпеки вибудовується на основі поєднання ієрархічних і мережевих характеристик міжнародної системи. Ключовими питаннями залишаються контроль комунікацій, джерел сировини та технологій. Постмодерна багатополосна система міжнародних відносин складатиметься з декількох ієрархічних структур. Формування пост-ялтинської системи міжнародних відносин відбувається у складних умовах багатополярного протистояння у взаємозалежному світі. Саме фактор взаємозалежності залишає надію на раціональні рішення щодо інспірування розв'язання конфліктів з урахуванням національних інтересів Соборної України.

Ствердження української національної державності в Європі впродовж історії чимало разів переривалося несприятливою міжнародно-політичною кон'юнктурою. Велике князівство Литовське трансформувалось після Люблінської унії 1569 року на Річ Посполиту. Але московіти, орієнтуючись на міраж візантійсько-татарської «імперії», розпочали «гібридну» Лівонську війну. Тодішня Москва планувала зруйнувати європейський Балтійсько-Чорноморський фронт, підпорядкувавши його собі. Але знадобився тривалий історичний час, аби Московія спромоглася вийти на межі Балтійського і Чорного морів. Використовуючи ресурси і демографічний потенціал українського суспільства, московіти зруйнували Річ Посполиту, поділивши українські землі після невдачі національно-визвольної революції на чолі з Б. Хмельницьким та Руїни. Зрештою, Петро I за підсумками Північної війни (1700–1721) вивів імперію на Балтику на кістках українських козаків. Катерина II, скориставшись козацькою військовою потугою, закріпила імперію на Чорному морі, анексувавши в 1783 році Крим. Українські землі після трьох поділів Польщі опинились у складі московської імперії та Австрійської імперії.

Сподівання на національне відродження в XIX столітті наштовхнулись на протидію обох імперій, хоча «російська» імперія перешкоджала формуванню української модерної нації послідовніше і жорсткіше, ніж Австрійська імперія. Звичайно, на тлі валуєвського та емського указів, які ставили українську мову в «російській» імперії поза законом, відносна австрійська ліберальна національна політика подавалась російською пропагандою як «австрійська інтрига» проти єдності «руського народу». Зазначений дискурс досі плекає кремлівська пропаганда, заперечуючи право української нації зробити свій природній європейський вибір.

Перша світова війна також не привела до формування міжнародної ситуації, яка була б сприятливою для затвердження української незалежної

держави. Національно-визвольні змагання (1917–1923) вперлися у несприятливу міжнародно-політичну кон'юнктуру, яскравим проявом чого стала Версальська мирна конференція 1919 року. За наслідками її роботи та за результатами поразки українських національно-визвольних сил від більшовиків та поляків українські землі знову були поділені на контрольований кремлем Схід і західні українські землі. Ризький мирний договір 1921 року відновленої Польщі і більшовиків розділив Східну і Західну Україну.

Трагедія бездержавності дорого коштувала українцям. Пацифікації у Польщі, радянські антигуманні соціальні експерименти коштували людських втрат від репресій і голодоморів. Олександр Олесь у серпні 1931 року поетично передав цю історичну трагедію: коли Україна за право життя з катами боролась, жила і вмирала, і ждала, хотіла лише співчуття, Європа мовчала. Коли Україна в нерівній боротьбі вся сходила кров'ю і слізьми стікала, і дружньої помочі ждала собі, Європа мовчала. Коли Україна в залізнім ярмі робила на пана і в ранах орала, коли ворушилились і скелі німі, Європа мовчала. Коли Україна криваві жнива зібравши для ката, сама умирала, і з голоду навіть згубила слова, Європа мовчала. Коли Україна життя прокляла, і ціла могилою стала, як сльози котились і в демона зла, Європа мовчала.

Новий історичний шанс, здавалося, надала Друга світова війна. Сподівання Організації українських націоналістів поставити нацистів перед фактом проголошення відновлення української державності 30 червня 1941 року, посилаючись на прецеденти створення під німецьким протекторатом держави П. Скоропадського в 1918 році, а в 1939–1941 роках «незалежних» Словаччини і Хорватії, не виправдалися. Друга світова війна стала тріумфом і трагедією українського народу. Величезні людські втрати, відновлення соборності українських земель у складі сталінської імперії, визнання заслуг українців у розгромі нацизму і фашизму у вигляді статусу держави засновниці Організації Об'єднаних Націй (звичайно навіть не у статусі підконтрольних Сталіну східноєвропейських «народних демократів», або «нейтралізованої» Фінляндії) підсумували втрати і здобутки у результаті Другої світової війни. У початкові роки «холодної війни» не виправдалися сподівання українського націоналістичного підпілля на швидку «гарячу» війну Великої Британії і США проти сталінського СРСР. За хрущовських часів українців використовували для приборкання свободи угорців в 1956 році, чехів і словаків в 1968 році, направляли на Кубу супроводжувати радянські ядерні ракети середньої дальності, націлені на США. Чергова радянська імперська авантюра в Афганістані підірвала ресурсні можливості та зробила неминучим демонтаж

імперії. Наприкінці 1980-х років вперше склалась більш менш сприятлива міжнародно-політична ситуація для здобуття незалежності України. СРСР відступав із Центральної Європи, оксамитові революцію в країнах зовнішнього контуру імперії, возз'єднання ФРН і НДР, прискорили національне відродження в Україні.

Акт незалежності України 24 серпня 1991 року зробив незворотними стратегічні зміни в Європі та Євразії. Але тоді так і не склалася міжнародна ситуація, яка б за інерцією спричинила розпад Московії. Україна, шукаючи можливості для надійного виходу на міжнародну арену, була примушена відмовитись від ядерної зброї, якою Кремль після 24 лютого 2022 року шантажує весь світ. В одному з інтерв'ю тодішній президент США Б. Клінтон, визнав, що зробив помилку, коли не домігся надійних гарантій безпеки Україні, а не ті пусті слова Будапештського меморандуму 1994 року, яку були брутально порушені кремлівським диктатором у березні 2014 року анексією Криму.

Усвідомлення європейськими ліберальними демократіями нової ідентичності українського суспільства відбувалося поступово. Помаранчева революція 2004 року засвідчила, що, говорячи словами президента Л. Кучми «Україна це не Росія». Але, процес посткомуністичної трансформації українського суспільства все ще був стохастичним. Кремль мав свою «п'яту колону» в Україні та взяв реванш за президентства В. Януковича в 2010-2013 роках. Однак, Революція Гідності зробила незворотною демократичну проєвропейську орієнтацію України. Російська агресія у форматі анексії Криму та «гібридного» вторгнення в Донецьку і Луганську області України змусили світову спільноту згадати, що цінність міжнародного права важливіша за право сильного. В 2014–2015 роках були запроваджені перші санкції проти Московії. Однак кремлівські автократи все ще грали на протиріччях всередині Європейського Союзу (між «старою» Європою, представленою ФРН і Францією та «новою» Європою Тримор'я за винятком персоналістської автократії В. Орбана в Угорщині) та між ЄС і США, особливо за президентства Дональда Трампа. Кремлівські сподівання «дотиснути» Україну на варіант імплементації Мінських угод 2015 року та поетапного захоплення української території так і не були реалізовані. Хоча, тоді багатьом здавалось, що європейська солідарність зруйнована і тепер кожна держава бореться сама за себе. Вважається, що кремлівський диктатор прийняв рішення про масштабування агресії проти України, сподіваючись на роз'єднаність за критерієм національних інтересів країн Євросоюзу та ангажованість адміністрації президента США Дж. Байдена китайсько-тайванською

проблемою. В. Путін був у цьому так переконаний, що не звернув уваги на постійні попередження, які лунали від країн ЄС і США щодо недопустимості масштабної російсько-української війни.

Автори монографії, яка пропонується увазі читачів, зазначають, що міжнародна коаліція на підтримку України де-факто сформувалась після перших успіхів Збройних Сил України на фронті, героїчності українських солдат та офіцерів, всього українського суспільства, що стало очевидною реальністю до кінця березня 2022 року. У монографії розглядаються особливості позиції США, Канади, країн Європейського Союзу щодо всебічної допомоги Україні. Можна констатувати, що вперше в європейській і національній українській історії протистояння нової української демократії та євразійської московської автократії інспірувало утворення ефективної міжнародної коаліції підтримки України. Внаслідок цього було нівельовано військово-технічні асиметричні переваги на російську користь.

Автори монографії показали, як складно щодо російсько-української війни визначаються країни за ареалом ліберальних демократій. Зазначається, що кремлівські спроби сформувати глобальну коаліцію автократів наштовхуються на логіку політичної реальності. Показово, що Іран, попри продаж кривавій російській армії безпілотних літаків та іншої військової амуніції, офіційно не визнав анексію Криму та листопадові 2022 року «референдуми» на 18 відсотках української території, які кремлівський диктатор проголосив «новими землями» та «сухопутним коридором до Криму». Китай також намагається балансувати між прибутками від фактично колоніального режиму своєї торгівлі з Московією, звичайно, на користь Пекіна, та пристойністю недопустимості зміни державних кордонів силовими засобами. Пекін, як зазначають автори, вимушений рахуватись із своїм розумінням тайванської проблеми як «внутрішньої» китайської та російськими претензіями на землі незалежної України як міждержавної проблеми. Лише тотально залежний від Кремля сирійський режим повністю перейшов у русло російської пропаганди. Так само вчинив і північно-корейський режим. Але автори монографії слушно зазначають, що дипломатична боротьба за симпатії Глобального Півдня (раніше у міжнародних відносинах ці країни називали такими, що розвиваються) триває.

Так само важливо підтримувати консолідацію євроатлантичної коаліції на підтримку України. Адже 2024 рік це час виборів Європейського парламенту і президентських виборів у США. Кремлівський диктаторський режим намагається пролонгувати війну проти України до міфічних часів, коли

зміниться політична кон'юнктура в ЄС і США. Тож монографія важлива, як своєрідна «фотографічна фіксація» диспозиції міжнародного співтовариства щодо російської війни проти України. Це авторське тлумачення поточної історії міжнародних відносин, в яких Україна стала суб'єктом, який відіграє важливу роль у формуванні нової пост-воєнної системи міжнародних відносин не лише в європейському, а й глобальному вимірах.

Oleh Mashevskiy,

Dr.habil. (History), Professor,

Taras Shevchenko National University of Kyiv

RECEPTIONS OF THE INTERNATIONAL COMMUNITY REGARDING THE WAR OF THE RUSSIAN FEDERATION AGAINST UKRAINE

Abstract. *The review of the monograph by renowned Ukrainian scholars «Vidnianskyi, S., Martynov, A. (2023). Solidarity. Support. Assistance. Russia's War Against Ukraine and the International Community. Kyiv» examines the scientific value and author's perspective on the study of contemporary international relations. In monograph S. Vidnianskyi and A. Martynov read international relations in light of support for Ukraine by the civilized world in its fight against Russian aggression and for the liberation of occupied Ukrainian territories.*

The relevance of this scientific publication dedicated to the current history of the world community's response to the full-scale Russian-Ukrainian war in 2022–2023 is driven by lively debates both at the national level in European, North American, Southeast Asian, African, and Latin American countries and at the level of international organizations such as the UN, NATO, EU, and OSCE. The polemic revolves around the very nature of the war, which has transitioned from being «hybrid» to «hot,» employing all conventional forms of weapons. Even the positions of key European Union countries regarding the Russian-Ukrainian war are not settled. This is demonstrated in certain sections of the monograph. Of particular relevance is the coverage of debates among key players in international relations (USA, China, EU) regarding the «ailment of Russian statehood» and the methods of post-war transformation of Muscovy. The specific material in the monograph illustrates how current diplomatic events occurring in various regions shape the overall picture of the war, with respective adjustments made by national mentalities.

The monograph «captures» the picture of turbulent times, showing how military, diplomatic, and political events influenced each other and were reflected in domestic and international mass media. The current history of international relations in the context of the Russian-Ukrainian war provides an opportunity to observe the dynamics of events, comprehend their interpretations, and make initial attempts at conceptualizing seemingly disparate facts. For this reason, the priority of the mentioned publication as a picture of the time is not only relevant but also lays the first paradigmatic features of future historiography of the Russian-Ukrainian war.

In a scientific format, the authors demonstrated how the global conflict of national interests and values between democracies and autocracies influenced the formation of diplomatic approaches to interaction with Ukraine and Muscovy. From this perspective, it is an inter-civilizational war — Ukraine acts as the frontier of the Euro-Atlantic space of democracies and Muscovy as the «heartland» of autocratic Eurasia. This concept challenges the established propaganda clichés about the excessive personal ambitions of the Kremlin autocrat and his personal hatred for all things Ukrainian. While the mentioned motives are indeed present, the fundamental sense of the war lies in the ability of democracies to restrict the freedom of democracy's adversaries and protect themselves, incurring both material and non-material losses.

In this sense, it is the World War III, which has transformed from a «hybrid» into a full-scale conventional war.

Keywords: *Russian-Ukrainian war, hybrid war, international aid to Ukraine, annexation, de-occupation, USA, European Union.*

**Степан Віднянський
Андрій Мартинов**

**СОЛІДАРНІСТЬ. ПІДТРИМКА. ДОПОМОГА.
ТА
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА
МІЖНАРОДНЕ СПІВТОВАРИСТВО**

КИЇВ - 2023

ВІДНЯНСЬКИЙ Степан Васильович (1951 р. н.), доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заслужений діяч науки і техніки України, відомий осадити України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки та премії НАН України, Почесний доктор Ужгородського національного університету, 1973 р. закінчив історичний факультет Ужгородського державного університету і з того часу працює в Інституті історії України НАН України, з 1991 р. – завідувач відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України. Основна сфера наукових інтересів – сучасна (новітня європейська) історія, міжнародні відносини і зовнішня політика України. Автор понад 650 наукових публікацій, зокрема, близько 100 індивідуальних і колективних монографій. Головний редактор міжвідомчого збірника наукових праць «Міжнародні відносини України: наукові пошуки і знахідки» (виходить щомісяця з 1991 р.), який редакцією понад 10 інших вітчизняних і зарубіжних періодичних наукових видань з історії та міжнародних відносин. Підготував 8 докторів і 22 кандидатів історичних наук. Підготував професійні грамоти Верховної Ради і Кабінету Міністрів України, скаржили «за заслуги» III ступеня, звання Міністра освіти і науки України «за наукові досягнення», відзнаками НАН України та понад 100 орденів Національної академії наук України і зарубіжних держав.

МАРТИНОВ Андрій Юрійович (1969 р. н.) доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України, 1994 р. закінчив історичний факультет Київського національного університету ім. Т. Шевченка і з того часу працює в Інституті історії України НАН України. Основна сфера наукових інтересів: історія міжнародних відносин та зовнішньої політики України, історія Німеччини та європейської інтеграції, історична соціологія. Автор понад 200 наукових публікацій, зокрема, десяти індивідуальних колективних монографій. Член редакційних колегій наукових часописів «Міжнародні відносини України: наукові пошуки і знахідки», «Європейські історичні студії», «Проблеми сучасної історії». Підготував шість докторантів і більше захистив кандидатів наук. Підготував професійні грамоти Кабінету Міністрів України, орденів Національної академії наук України.

Надійшла до редколегії 22.05.2023

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА НОВОЇ ТА НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН**

ЄВРОПЕЙСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

ЕЛЕКТРОННЕ НАУКОВЕ ВИДАННЯ

2023 – № 25

Комп'ютерна верстка: Скульська Ірина Петрівна
Гуменний Сергій Любомирович

Автори статей несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей. Тексти подаються в авторській редакції.